

Tore Linné Eriksen

**Det første folkemordet
i det tjuende århundret**

Namibia 1903–1908

Unipub 2007

© Unipub, 2007
ISBN 978-82-7477-270-0

Henvendelser om denne boka rettes til:
Telefon: 22 85 33 00
Telefaks: 22 85 30 39
E-post: post@unipub.no
www.unipub.no

Omslagsdesign og sats: Unipub AS
Trykk og innbinding: AIT e-dit 2007

Det må ikke kopieres fra denne boka i strid med åndsverkloven eller med andre avtaler om kopiering inngått med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Boka er gitt ut med produksjonsstøtte fra HL-senteret, Senter for studier av holocaust og livssynsminoriteter.

Kartet på side 10:
Namibia 1904: Fra Berthold Deimling: *Aus der alten in die neue Zeit*, s. 59

Kartet på side 58:
Gjengitt med tillatelse fra *Levende historie*

«Writing about genocide is not like writing about other matters, even historical ones were the subject so often bespeaks human horror and misery. Genocide is not simply a sustained version of this. It is not even simply about mass murder. At its most elemental level, it is about all the processes by which some human beings are both willed and empowered to deprive and deny other human beings, both individually and as part of a broader familial and communal groupings, of their basic human dignity.» Mark Levene 2005a: 1

«During National Socialism, the *Herrenmenschentum* (the ‘master race’ mind-set) returned to Europe. The binary encoding of white-black, natives – non-natives, ruler – non-rulers, human – subhuman, worthy of life – unworthy of life, was profoundly colonial. The discursive formation of colonial ideas contributed to a broad and wideranging acceptance of such categories by the population.» Jürgen Zimmerer 2005b: 218

Innhold

Forord	7
Kapittel 1. Folkemord i komparativt og globalt perspektiv	11
Nye spørsmål og nye svar	11
Kampen om definisjonene.....	16
Namibia i et komparativt perspektiv	21
Hva kan vi vite?	24
Kapittel 2. Et kort historisk riss	29
Økologi og bosetting	29
På vei mot kolonisering	32
Under tysk herredømme.....	36
Kamp om jord og kveg	41
Opprør og straff.....	44
Kapittel 3. Et samfunn i krise	47
Den store pesten.....	47
Innvandring og jordokkupasjon	49
Jernbanebygging som provokasjon	52
Rasistisk avhumanisering	53
Kapittel 4. Motstandskamp og krig	57
Undergraving av livsgrunnlaget	57
Opprør i sør	59
Hva førte til krigsutbruddet?.....	60
Krigshysteri og herero-offensiv	63
Angrep mot farmere og handelsmenn	66
Patrioter og riksfjender	68
Ære, prestisje og motstand mot forhandlinger	70
Illusjonen om lettkjøpt seier.....	72
Lothar von Trotha overtar kommandoen.....	74
Folkeflytting til Waterberg	79
Det store slaget	80
Kapittel 5. På vei mot folkemord	85
På flukt mot sørøst.....	85
Innesperret i ørkenen	87
von Trothas «Vernichtungsbefehl»	89
Rasekrig som begrunnelse.....	92
Leutweins tid er fordi	95

Taktiske omvurderinger i Berlin	97
Krigen utvides sørover	101
Geriljakrig under ledelse av Hendrik Witbooi	102
Nyvalg om kolonispørsmålet.....	105
Kapittel 6. Konsentrasjonsleirene: Folkemordet fullføres.....	107
«Death by imprisonment»	107
Menn, kvinner og barn	110
«Kulda dreper oss!»	114
Rasebiologi og medisinske eksperimenter.....	116
Minst to tredeler ble drept	120
Kapittel 7. Historiografisk diskusjon	123
På vei mot faglig konsensus?	123
Hvorfor skiller Namibia seg ut?	126
Frustrert hybris	128
Kritikk av rådende oppfatninger.....	131
Militærstrategisk skifte og rasistisk ideologi	132
Kapittel 8. Krigen etter krigen: den hvite manns land.....	135
Arbeidskraft uten jord og kveg	135
Mer ytterliggående rasisme.....	137
Blue Book og forsoning mellom hvite herskere	140
Kapittel 9. Kampen om historien.....	143
Omstridt blåbok.....	143
Under sørafrikansk styre.....	145
Nasjonal bevissthet og økt motstand.....	147
Historie som aktuelt stridsspørsmål.....	149
Krav om erstatninger	154
Kampen for en unnskyldning.....	156
Kapittel 10. Forklaringer og fagdebatter	159
Kolonisystemets grunnleggende strukturer	159
Enighet med enkelte nyanser	162
Situasjonsbestemt utvikling mot ekstreme «løsninger»?.....	164
Søkelys på von Trotha	166
Et «dysfunksjonelt» folkemord?.....	170
Kapittel 11. Fra Namibia til det tredje riket?.....	173
Brudd eller kontinuitet?	173
Strukturelle og personlige bindeledd	178
Etterlysning av et komparativt koloniperspektiv	184
Okkupasjon eller kolonialisme?	186
Bibliografi.....	193

Forord

Også historiske framstillinger har sin egen historie. Det er naturlig å spore denne studien av det tyske folkemordet tilbake til første halvdel av 1980-tallet, da jeg i en treårsperiode var knyttet til United Nations Institute for Namibia. Dette instituttet holdt til i Lusaka, Zambia, fram til Namibia frigjorde seg fra sørafrikansk okkupasjon i 1990. En av mine arbeidsoppgaver bestod i å lage en kommentert bibliografi over historisk og samfunnsvitenskapelig litteratur som omhandler Namibia, og samtidig oppsøke arkiver og biblioteker rundt om i verden for å kartlegge relevant materiale. (Resultatet ble *The political economy of Namibia. An annotated critical bibliography*, 2. utgave 1989). Dette førte meg naturlig nok på sporet etter litteratur, skriftlige dokumenter og fotografier som både tok for seg tysk kolonialisme generelt og antikonjonalistisk motstandskamp, krig og folkemord i perioden 1903–1908 mer spesielt. Dette materialet har jeg seinere brukt i flere allmenne framstillinger av namibisk historie.

I 2004 ble det – i første rekke i Tyskland – utgitt en rekke nye studier i forbindelse med 100-årsmarkeringen av folkemordet i Namibia. Mot denne bakgrunn svarte jeg ja til en henvendelse fra Bernt Hagtvet ved Universitetet i Oslo om å skrive et kapittel til et større samleverk om folkemord gjennom historien. (Det er under utgivelse våren 2008 – Hagtvedt.) Innsamlingen av en rikholdig litteratur og kontakt med flere forskerkolleger i Namibia og Tyskland gjorde det klart for meg at det var behov for en egen monografi som formidlet store mengder nytt fagstoff til et norsk publikum. Fra Senter for studier av holocaust og livssynsminoriteter, som nå befant seg i startfasen, ble en slik idé tatt imot med åpne armer. For å gjøre den påfølgende framstillingen mer relevant for deres formål, ble mitt interessefelt utvidet fra studier av namibisk historie til mer generelt å omfatte det som nå begynner å bli kjent som komparative og globalhistoriske folkemordsstudier. I tillegg til å analysere de begivenheter som konkret utspilte seg i Namibia rett etter det forrige århundreskiftet, har jeg derfor forsøkt å si noe om hvilken plass Namibia har (eller bør ha) i en framstilling av folkemord gjennom historien. Jeg har også kunnet trekke veksler på ny litteratur fra forskere som særlig har studert *politisk og militær kultur* i det wilhelmske Tyskland. På denne måten er det – i all beskjedenhet – gjort et forsøk

på å smelte sammen tre ulike forskningstradisjoner og faglige tilnærminger: afrikansk kolonihistorie, tysk historie og komparative folkemordsstudier.

For en historiker er det selvsagt viktig å avklare hvilken tidsperiode som en framstilling skal knyttes til. I tidligere Namibia-litteratur ble perioden for motstand mot kolonistyret, krig og folkemord gjerne begrenset til 1904–05, samtidig som oppmerksomheten nesten utelukkende var rettet mot de tyske styrkenes krig mot hererobefolkningen i den sentrale delen av landet. Som det skal bli vist nedenfor, er det imidlertid gode grunner til å velge 1903 som startår, ettersom dette også markerer deltakingen fra namagrupper sør i landet. Krigen ble offisielt erklært avsluttet i 1907 selv om det var spredte trefninger helt fram til 1913. Fordi de siste fangene ble hentet ut av konsentrasjonsleirene i 1908, er det blitt mer vanlig å regne dette som sluttår.

Et annet vanskelig spørsmål er hvilke begreper som bør anvendes for best å sammenfatte perioden 1903–1908. Det er tale om noe langt mer omfattende enn en *oppstand*, som er et ord som er blitt hengende fordi tyske kolonimyndigheter i starten foretrakk betegnelsen *Aufstand*. På den annen side er det langt fra ukomplisert å tale om en *nasjonal frigjøringskamp* i mer moderne forstand, ettersom forestillingen om en namibisk «nasjon» ennå ikke var utviklet. Dessuten var hovedtyngden av befolkningen i det nordlige Namibia bare i beskjeden grad direkte berørt. Mest fruktbart er det kanskje å følge den sørafrikanske samfunnsforskeren Neville Alexander, som velger å se på det som utspilte seg i Namibia, som en overgangsform mellom motstand mot en stadig mer undertrykkende kolonisering og en nasjonal frigjøringskamp. Han foreslår derfor betegnelsen «the Namibian war of anti-colonial resistance», og understreker med dette at en frigjøring fra det tyske koloniveldet var en nødvendig forutsetning for at afrikanerne skulle få tilbake sine jordeiendommer. En slik betegnelse er også en påminning om at det etter hvert vokste fram en felles motstand fra de fleste folkegrupper i sentrale og sørlige deler av landet, og at det fra enkelte deltakers side ble utviklet en «proto-nasjonalisme» som overskred den etniske kategoriseringen som krigen ofte blir inndelt i. Ved å bruke ordet *krig* gjøres det også klart at tyske kolonimyndigheter denne gang ikke nøyde seg med å slå ned en oppstand, men erklærte at Tyskland for første gang siden samlingen i 1870/71 nå befant seg i krig. Som vi skal se, tok denne krigen en retning som gjør det dekkende å tale om det tyske *folkemordet* i Namibia.

Av praktiske grunner brukes *Namibia* som betegnelse uansett tidsepoke, selv om området ikke utgjorde noen geografisk eller administrativ enhet før koloniseringen. I den tyske koloniperioden (1884–1915) var det offisielle

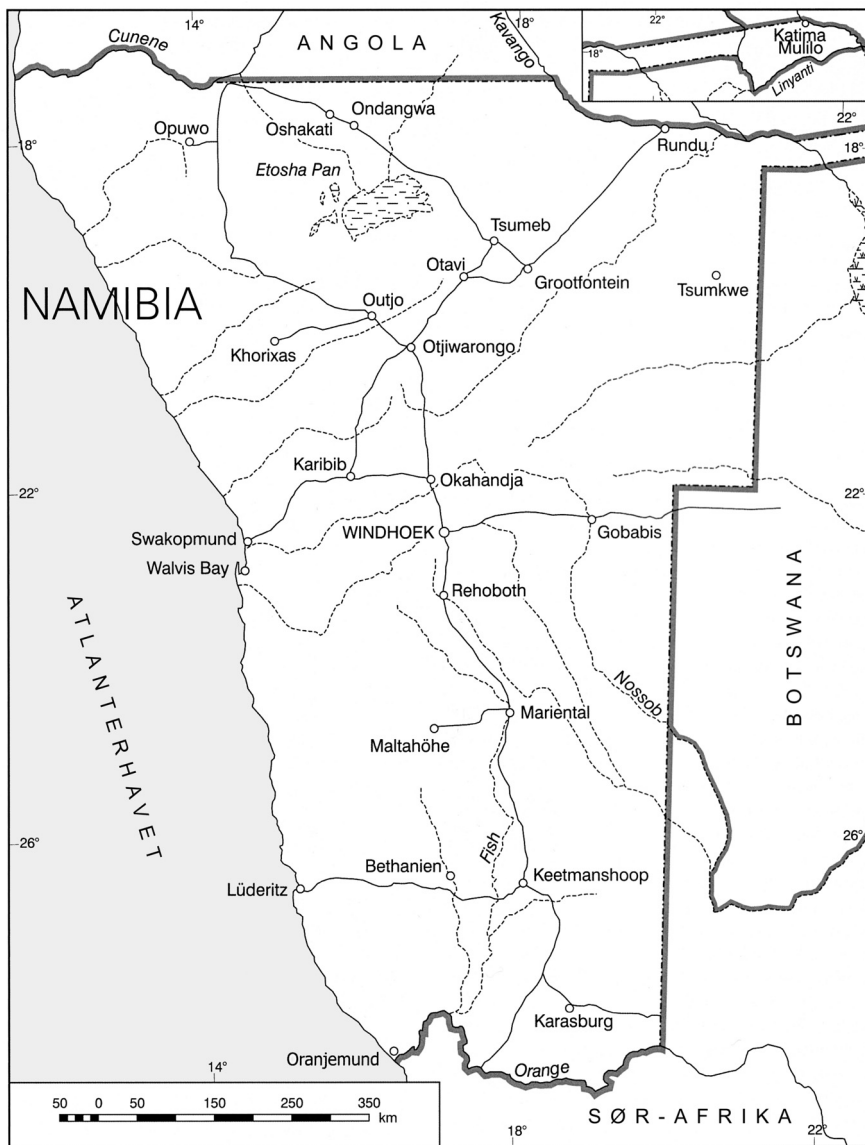
navnet Tysk Sørvest-Afrika (Deutsch-Südwestafrika), mens det ble kalt for South-West Africa under den sørafrikanske okkupasjonen etter 1915. På 1980-tallet ble betegnelsen Namibia brukt av FN, og dette ble den nye statens offisielle navn ved selvstendigheten 21. mars 1990.

Hovedtyngden av litteratur og kildetilfang omkring Namibia i koloni-perioden er naturlig nok skrevet på tysk. Av hensyn til lesere som ikke er tyskkyndige, har jeg valgt å gjengi sitater og kilder på engelsk der de allerede finnes i oversettelse. Tyskspråklige sitater er brukt i begrenset grad, og da utelukkende i noteapparatet.

Til slutt: Denne studien ville ikke ha vært mulig uten god støtte. For hjelp til litteratursøking i startfasen takker jeg i første rekke Henning Melber (Nordiska Afrikainstitutet, Uppsala) og Werner Hillebrecht (Namibia National Archives, Windhoek). Med sin innsikt og sitt engasjement har Henning Melber også underveis vært en inspirerende samtalepartner. Forskjellige utkast er lest og kommentert av Bernt Hagtvat (Universitetet i Oslo), Rolf Hobson (HL-senteret) og Agnete Eriksen. Senter for flerkulturelt og internasjonalt arbeid (SEFIA) ved Høgskolen i Oslo har sjenerøst latt meg få fullføre arbeidet innenfor rammen av forskningstid som opprinnelig var avsatt til andre formål.

Oslo, 7. oktober 2006

Tore Linné Eriksen

Namibia i dag

Kapittel 1

Folkemord i komparativt og globalt perspektiv

Nye spørsmål og nye svar

Mens hovedtyngden av den internasjonale forskningen omkring folke-mord lenge valgte å ta naziregimets *holocaust* som sitt utgangspunkt, har perspektivet gradvis blitt utvidet både bakover og framover i tid. Det har likeledes funnet sted en markert geografisk utvidelse utover vår egen verdensdel, der søkelyset stadig oftere blir rettet mot utrydding av urfolk og krigsforbrytelser som er knyttet til kolonialismens epoke. Et aktuelt eksempel på dette er artikkelsamlingen *Genocide, war crimes & the West* fra 2004.¹ I Mark Levenes ambisiøse firebindsverk om folkemord gjennom historien er et av bindene betegnende nok gitt undertittelen *Genocide and the rise of the West*.² Her blir det anlagt et perspektiv som analyserer folkemord som et fenomen som uløselig er knyttet til en globalhistorisk prosess der bl.a. kolonialisme, nasjonalisme og framveksten av et internasjonalt statssystem er sentrale trekk. Slik blir folkemord sett på som et viktig innslag gjennom historien, istedenfor å bli isolert til å gjelde noen få tilfeller (eller ett eneste), noe som også gjør det vanskelig å oppfatte folkemord som en form for avvike-nde «sivilisasjonssammenbrudd» i Europa på 1930- og 1940-tallet. Det er ut fra samme tankegang at Arthur Grenke i *God, greed and genocide* gjør et forsøk på å definere kolonialistiske folkemord – med vekt på erobring av jord og ressurser – som en egen kategori, som etter hans mening skiller seg fra de mer religiøst-ideologiske folkemord med Armenia, Stalins Sovjetunionen, det jødiske holocaust og Kambodsja som eksempler.³

¹ Jones 2004. For kortere oversikter, se Barkan 2003 og Cribb 2003.

² Levene 2005b.

³ Grenke 2005.

Det er også verdt å merke seg at et av de ledende fagtidsskriftene på feltet – *Patterns of Prejudice* – i 2005 gav ut et spesialnummer som er viet sammenhengen mellom folkemord og kolonialismens historie, og at *Journal of Genocide Research* i 2006 har utgitt et temanummer om folkemord i Latin-Amerika.⁴ Sett fra den delen av verden som ofte betegnes som «Sør», har det da også mer generelt – og for noen utvilsomt provoserende – vært minnet om at de ugjerninger som ble begått i Europa på 1930- og 1940-tallet, så langt fra var ukjente for kolonialismens ofre gjennom århundrene. Dette er kort sammenfattet slik av Aimé Césaire: Hitlerismen eksisterte før Hitler, og protestene kom først da Hitler gjorde mot Europa det som Europa lenge hadde gjort mot Afrika.⁵ På samme måte er «frontier genocide» blitt en stadig vanligere betegnelse på utrydding av urfolk i alle verdensdeler, ikke minst med eksempler hentet fra Australia og Nord- og Sør-Amerika.⁶

Et sentralt poeng i den voksende litteraturen som anlegger et koloniperspektiv, er at folkemord gjennom historien ikke bare er knyttet til totalitære regimer, men at mange av dem foregikk i regi av europeiske kolonimakter som på hjemmebane ofte er karakterisert som liberal-demokratiske. I et slikt perspektiv kan historikernes forkjærlighet for å inndele vår fortid i passende hundreår lett komme til å stenge for innsikt, ettersom 1900-tallet ofte er framstilt som krigenes, folkemordenes og de totalitære regimenes periode. Hvis vi isteden velger en inndeling som gjør tidsspennet 1850–1950 til en egen epoke, er det kanskje mer naturlig å oppfatte rasisme (og framvekst av den globale kapitalismen) som et overordnet fellestrekk og – med A. Dirk Moses – omtale denne perioden som «the racial century of European genocide».⁷ Også Mark Levene er blant de forskere som har pekt på at det er en slående kontrast mellom fravær av folkemord i Europa før 1914 og det han omtaler som «the crescendo of genocidal assaults in response to native resistance in Africa, Asia

⁴ *Patterns of Prejudice* nr. 2/05 er under utgivelse som bok, se Moses og Stone 2006. *Journal of Genocide Research* nr. 2/2006 er et temanummer om Latin-Amerika.

⁵ Dette er et viktig tema hos Césaire 1970. Den samme problemstillingen drøftes også i flere arbeider av Vinay Lal, som bl.a. formulerer det slik: «From the standpoint of numerous Asian and Third World scholars, the Holocaust, alongside the killings of homosexuals, gypsies, and the purportedly deranged, visited upon the peoples of Europe the violence that colonial powers had routinely inflicted on the «natives» all over the world for nearly five hundred years. Insofar as Germany dared to do within the borders of Europe what no other colonial power had previously contemplated, it is the exceptionality of the Holocaust that strikes the student of European colonialism.» (Lal 1998: 1188–1189)

⁶ Se bl.a. Madley 2004 og Moses 2004a. I sin nye introduksjonsbok i folkemordsstudier vier Adam Jones et eget kapittel til «Genocides of indigeneous peoples» (Jones 2006: 67–100).

⁷ Moses 2004c: 508. For en tilsvarende inndeling, se Förster 1999.

and the Pacific at the *fin-de-siecle* high point».⁸ Det er den samme diskusjonen som Mark Mazower, selv kjent for sin framstilling av det tjuende århundrets Europa som «the dark continent», la opp til allerede for mer enn ti år siden:

I think there may also have been a widely-held assumption that the mass killing of African or American peoples was distant and in some sense an 'inevitable' part of progress while what was genuinely shocking was the attempt to exterminate an entire people in Europe. The assumption may rest upon an implicit racism, or simply upon a failure of imagination; it leads, in either case, to the view that it was specifically with the Holocaust that European civilisation – the values of the Enlightenment, confidence in progress and modernisation – finally betrayed itself. This view claims both too much and too little. If there had indeed been such a betrayal, had it not occurred rather earlier, outside Europe?⁹

Nyere forskning har også dokumentert at den polske folkerettjuristen Raphael Lemkin, som med rette regnes som opphavsmann både til begrepet folkemord og til FN-konvensjonen fra 1948, viet stor oppmerksomhet til europeisk kolonialisme og «genocidal extermination» av urfolk i sitt ufullførte verk om folkemord gjennom historien.¹⁰ Lemkin er mest kjent for en bok som ble utgitt i 1944, og som derfor av naturlige grunner handlet mest om tysk okkupasjon og masse mord, men han representerte i sine arbeider en historisk-komparativ tilnærming med interesse for generaliseringer og en bredere teoridannelse.¹¹ Selv om han i 1944 lanserte folkemord (*genocide*) som et nytt begrep, understreket han ofte at de forbrytelsene som dekkes av et slikt begrep, er velkjente helt fra antikkens dager. (Kanskje var ødeleggelsen av Kartago i 149–145 før vår tidsregning det første folkemordet?) Som ung jurist på 1920-tallet var Lemkin oppbrakt over at stormaktene ikke

⁸ Levene 2005a: 163.

⁹ Mazower 1994/95: 8. Denne kritikken av eurosentriske tilnærminger er også tatt opp hos Mazower 2002. For mer utførlige drøftinger av denne problemstillingen, se Plumelle-Uribe 2005 og Sardar mfl. 1993.

¹⁰ Dette er tema for et knippe artikler i *Journal of Genocide Research* nr. 4/05, som er viet Lemkin som folkemordshistoriker.

¹¹ Det kapitlet i *The axis of rule in occupied Europe* som omhandler folkemord som foreteelse og begrep, er nå tilgjengelig på nettstedet <http://www.preventgenocide.org>, som også har lagt ut flere andre av Lemkins arbeider. Dette er et nettsted som er uunnværlig både for akademiske studier og for arbeidet med å dokumentere og forhindre folkemord i dag.

gjorde Tyrkia ansvarlig for folkemordet i Armenia, og han la allerede i 1933 fram forslag til en internasjonal konvensjon for å forhindre det han den gang kalte «crimes of barbarity», som ble definert som forbrytelser rettet mot folkegrupper som kollektiv. Etter hvert som flere forskere kaster seg over Lemkins arkiver, der det finnes en lang rekke arbeider som utgjør forstudier til hva som med et moderne uttrykk kan kalles «folkemordets globalhistorie», blir det stadig tydeligere hvilken sentral plass han gav europeisk kolonialisme, fra spansk utrydding av den amerikanske urbefolkningen og framover.¹² Det som han betegnet som folkemord, var altså ingen ny forbrytelse, men en samlebetegnelse på forbrytelser som tidligere var kjent under forskjellige navn. Lemkin begrenset heller ikke sin interesse til fysisk likvidering av store folkegrupper, men var opptatt av hvordan politiske, sosiale og kulturelle institusjoner – og befolkningens økonomiske livsgrunnlag – ble ødelagt.

Et slikt komparativt perspektiv, med vekt både på lange linjer og på kolonialismens historie, ble imidlertid ikke fulgt opp som forskningsprogram. Fram til det siste tiåret var forskningen isteden konsentrert om holocaust, det tjuende århundret og koblingen til totalitære ideologier, mens det i dag er klare tegn til at «arven fra Lemkin» blir løftet fram. En av grunnene til det er at en «singularistisk» tilnærming, hvor alt må måles i forhold til folkemordet på europeiske jøder som en spesifikk og ekstrem begivenhet, har store svakheter som komparativ forskningsstrategi.¹³ For sikkerhets skyld: En ny form for komparativ historie handler selvsagt ikke om en tvangsmessig jakt etter flest mulig analogier eller identiske veier til folkemord, og det er ingen som vil se bort fra de spesifikke trekkene ved for eksempel holocaust i Europa eller folkemordene i Armenia og Rwanda. (Men kanskje viser unike trekk seg å være mindre unike når kunnskapsgrunnlaget utvides.) Mens det er enkelte som hevder at den sterke konsentrasjonen om holocaust både i forskning og i offentlighetens kollektive bevissthet har ført til at ugjerninger til andre tider og i andre verdensdeler har kommet i skyggen, er det andre som med like stor grunn viser til at det nettopp er en slik oppmerksomhet som har stimulert til komparative studier. I tillegg til å utvikle et analytisk rammeverk med plass for både likheter og ulikheter ligger utfordringen nå i å gå et skritt videre ved å diskutere hvorvidt de forskjellige enkelttilfellene kan sies å inngå i en felles historisk prosess. Eller som det er formulert av Adam Jones i en

¹² For en drøfting av Lemkins syn på kolonialisme, se bl.a. Docker 2004.

¹³ Dette er et tema som bl.a. behandles perspektivrikt hos Levene 2005a, 2005b og hos Jones 2006.

ny lærebok: Selv uten holocaust ville det ha vært behov for begreper som er egnet til å forstå det som hendte i Namibia, i Armenia eller i Rwanda.¹⁴

Et globalhistorisk perspektiv handler også om noe langt mer enn å studere andre verdensdeler enn vår egen. Som det vil bli vist nedenfor (i kapittel 11), har sentrale forskere som Jürgen Zimmerer, A. Dirk Moses og Dan Stone vist hvordan studier av kolonialisme også er egnet til å kaste lys over krig og folkemord i Tyskland – og ikke minst – på østfronten under den andre verdenskrigen.¹⁵ Her er både rasisme, erobring av store områder for å gi plass til herskerfolkets bosettere, utrydding av lokalbefolkningen og planer om gigantiske folkeflyttinger (*Generalplan Ost*) viktige trekk som kolonihistorikere lett vil kjenne igjen. Dette er også framhevet av Christopher Browning i *The origins of the final solution*:

Hitler's belief in the need for German *Lebensraum* implied that the Nazis would construct an empire in eastern Europe analogous to what other European powers had constructed overseas. Not surprisingly, this also meant that the Nazi regime stood ready to impose on conquered populations in Europe, especially Slavs in the east, the methods of rule and population decimation that Europeans had hitherto inflicted only on conquered populations overseas.¹⁶

Tida er med andre ord moden for å bygge bro mellom kolonihistorikere og folkemordsforskere slik at de gjensidig kan befrukte hverandre, istedenfor å bevege seg i isolerte baner med få berøringspunkter. Slike møteplasser er tidsskriftet *Journal of Genocide Research* og *International Network of Genocide Scholars*, der mange av de toneangivende forskerne nettopp forener kolonistudier og studier av krig og folkemord i Europa under det tredje riket.¹⁷

Vi kan altså i dag se konturene av en ny forskningsfront, som ikke lenger er like bundet til det europeiske kontinentet og til studier av totalitære regimer i klassisk forstand. På denne måten ligger forholdene langt bedre til rette for komparative studier, der alle folkemord selvsagt har unike trekk, men hvor det

¹⁴ Jones 2006: 39.

¹⁵ Se litteraturlista.

¹⁶ Browning 2004.

¹⁷ Det er interessant å merke seg at de alle fire som i 2006 utgjør ledelsen i International Network of Genocide Scholars, har bidratt til den nye litteraturen om Namibia og tysk kolonialisme: Jürgen Zimmerer, Dominik J. Schaller, Henning Melber og Jan-Bart Gewald, se litteraturlista. Nettstedet er <http://www.enogs.org>.

samtidig kan løftes fram fellestrekk over et lengre tidsspenn og med et bredere geografisk landskap. Det har selvsagt også å gjøre med at forskningen er opp-tatt av å analysere og forhindre folkemord som skjer i dag, og da er forutset-ningen selvsagt at et mer aktuelt og inkluderende perspektiv legges til grunn. I en presis sammenfatning formulerer A. Dirk Moses det slik: «The discursive space is opened up, then, for a non-sectarian, non-competitive and non-hier-archial analysis of modern genocide.»¹⁸ Det er en slik tilnærming som ligger til grunn for den konkrete analysen av Namibia som følger i de neste kapitlene.

Kampen om definisjonene

Både i faglitteraturen og i den bredere samfunnsdebatten foregår det en liv-lig diskusjon om hvilke definisjoner av «folkemord» (*genocide*) som er mest fruktbare. I virkeligheten er det få begreper som har vært gjenstand for en like kritisk gransking ut fra forskjellige faglige og normative synsvinkler, og ofte er diskusjonen mer opphetet enn opplysende. Ifølge en av forskningens pionerer, Israel Charny, er det tale om en «obsessive definitionalism» og kamp om aka-demiske revirer, der et av formålene ofte er å skreddersy formuleringer for å inkludere – eller kanskje aller helst for å ekskludere – nærmere angitte masse-drap og krigsforbrytelser fra definisjoner av folkemord.¹⁹ Andre forskere, slik som Stuart D. Stein, har derfor trukket den konklusjon at striden om defini-sjoner er så begrepsmessig forvirrende, teoretisk tilstivnet og emosjonelt ladet at det beste kanskje ville være å skrinlegge ordet for godt. Et alternativ forslag fra samme forsker er at det vil være lettere å gjøre bruk av vanlige historiske og samfunnsmessige metoder dersom andre begreper – slik som massedrap (*mass killings*) – isteden dannet et analytisk utgangspunkt for studier.²⁰

Et utgangspunkt har for mange vært den definisjonen som er lagt til grunn i FN-konvensjonen av 12. desember 1948 (*Convention on the preven-tion and punishment of the crime of genocide*), og som ordrett er ført videre inn i grunnlaget for The International Criminal Court ved opprettelsen i 1998. De to sentrale artiklene lyder slik:

¹⁸ Moses 2004c: 547.

¹⁹ Charny 2003 taler også om «academic turf-battling» og «obscure levels of hair-splitting».

²⁰ Stein 2005.

Artikkel II: I nærværende konvensjon betyr folkemord en hvilken som helst av følgende handlinger som er begått i den hensikt å ødelegge helt, eller delvis, en nasjonal, etnisk, rasemessig eller religiøs gruppe som sådan:

- a) å drepe medlemmer av gruppen;
- b) å forårsake alvorlig legemlig eller sjelelig skade på medlemmer av gruppen;
- c) bevisst å la gruppen utsettes for levevilkår som tar sikte på å bewirke dens fysiske ødeleggelse helt eller delvis;
- d) å påtvinge tiltak som tar sikte på å forhindre fødsler innen gruppen;
- e) med makt å overføre barn fra gruppen til en annen gruppe.

Artikkel III: Følgende handlinger skal være straffbare:

- a) folkemord;
- b) sammensvergelse om å begå folkemord;
- c) direkte og offentlig oppfordring til å begå folkemord;
- d) forsøk på å begå folkemord;
- e) medvirkning til folkemord.²¹

I nyere litteratur blir spørsmålet stadig oftere reist hvorvidt en juridisk konvensjon – som ble til gjennom et tidsbestemt politisk kompromiss mellom stormakter med klare interesser av å unngå søkelys mot mørkere sider ved egen historie – bør være retningsgivende for historiske studier og uavhengig samfunnsforskning. Mens en folkerettslig konvensjon naturlig nok er utformet for å gi grunnlag for rettsforfølgelse og dom, er historie- og samfunnsforskningen mer opptatt av å forstå folkemordenes årsaker og forløp og av å finne trekk som er fruktbare for generaliseringer og teoriutvikling. I nyere oversiktsverker og lærebøker tar forskere som Mark Levene og Adam Jones

²¹ Den engelske teksten er i sin helhet tilgjengelig fra <http://www.preventgenocide.org>. Det ligger også ute oversettelser av nøkkelartiklene til 45 ulike språk. Den norske oversettelsen oppgis å være autorisert. På samme nettsted er det også lagt ut en rekke akademiske definisjoner og annet relevant fagstoff.

derfor til orde for definisjoner som er løsrevet fra juridiske «tvangstrøyer».²² Som hjelpemiddel i komparative studier viser 1948-konvensjonen særlig sin begrensning ved at den ikke omfatter masse mord hvor ugjerningene i første rekke rammer politiske og sosio-økonomiske grupper, og at den heller ikke løfter fram noe kjønns- eller kulturperspektiv. I den nyere litteraturen blir derfor begreper som *politicide* og *democide* stadig hyppigere brukt, og det er framholdt at det under forarbeidene til FN-konvensjonen ble tatt med en henvisning til politiske masse mord, men at denne ble fjernet etter politisk press (Cribb 2003: 131). En slik svakhet ved FN-konvensjonen blir særlig påfallende med tanke på at de fleste masse mord og folkemord som er begått i det tjuende århundret, sannsynligvis har rammet mennesker av andre grunner enn at de tilhører noe etnisk eller religiøst mindretall. Dette er en av grunnene til en økende motstand mot å knytte generaliseringer og «idealtyper» innenfor samfunnsforskning så sterkt til et historisk enkeltfenomen som *holocaust* i Europa. (Dette står i motsetning til begreper som krig, revolusjon, demokrati og imperialism, som ikke knyttes like sterkt til ett eller få utvalgte eksempler.)

Et annet tema som ofte løftes fram i fagdiskusjonen, er de strenge kravene som en juridisk konvensjon stiller med hensyn til rettslig bevisføring, ikke minst når det gjelder en overgriperes klart uttrykte *intensjon*. (Dette er et tema som vi vil komme tilbake til.) Som nevnt ovenfor har spørsmålet også vært reist om det egentlig er så viktig å skille det unike ved fenomenet folkemord, slik det folkerettslig er definert i FN-konvensjonen, fra «vanlige» kriger som i vår tid innebærer massedrap, og hvor skillet mellom en militær motpart og sivilbefolkningen langt på vei er visket ut.²³ Dette er et tema som ikke minst er relevant når søkelyset rettes mot europeisk kolonialisme, og hvor historien kan vise til veldokumenterte masse mord i forbindelse med kriger i for eksempel Tanzania i 1905–06 og i Kenya så seint som på 1950-tallet.²⁴ Det er for eksempel interessant å merke seg at den tyske krigføringen mot

²² Levene 2005a og 2005b, Jones 2006. Hos Makino 2001 heter det ganske enkelt at det eneste det er enighet om i kampen om definisjoner, er at FN-konvensjonen er helt ubrukkelig som utgangspunkt for samfunnsforskning.

²³ I boka *War & genocide* argumenterer Martin Shaw for at skillet mellom folkemord etter FN-konvensjonen og andre former for massedrap i krig ofte er uskarpt, og at distinksjonen bare kan forstås historisk som stormaktenes forsvar for de alliertes bombing av japansk og tysk sivilbefolkning (og deres forberedelser til atomkrig), se Shaw 2003: 35.

²⁴ For en oversikt over krigen i Tanzania, som startet som et opprør mot tvangsdyrking av bomull, høye skatter og rasistisk undertrykking, se Iliffe 1979, Becker og Beez 2005 og Kuss 2006. Den britiske krigføringen i Kenya i forbindelse med «mau-mau-oppstanden» på 1950-tallet, med høye dødstall i de etterfølgende konsentrasjonsleirene, er nylig dokumentert hos Elkins 2005.

befolkningen i det sørlige Tanzania, som foregikk på samme tid som i Namibia og resulterte i et langt større antall dødsofre, sjelden omtales som «folkemord». Den viktigste grunnen til dette er at historikere flest ikke har funnet noen klar intensjon om hel eller delvis utrydding av nærmere angitte folkegrupper, selv om ny forskning kan vise til at enkelte etniske grupper ble særlig hardt rammet. Tallet på drepte afrikanere i Tanzania varierer i litteraturen, men spenner fra 75 000 (det tyske offisielle tallet halvveis i krigen) til 250 000–300 000.²⁵ I det siste har også belgisk kolonialisme i Kongo fått fornyet oppmerksomhet, der mye tyder på at befolkningen på kort tid ble halvert til 10 millioner.²⁶

I boka med den megetsigende tittelen *Late Victorian holocausts* anlegger Mike Davis et koloniperspektiv som spenner videre enn fysisk likvidering som del av en krig. Her er et av hans viktigste anliggender å påvise de britiske myndighetenes direkte og indirekte medansvar for sultkatastrofer – «state-assisted famines» eller «famines of genocide» – med millioner av ofre i India i siste halvdel av 1800-tallet.²⁷ Et av forfatterens viktigste poenger er at det katastrofale utfallet har sammenheng både med kolonimaktens forankring i ideologien om den passive stat og med den utstrakte evnen til å overse den ikke-hvite befolkningens lidelser, og at myndighetenes handlinger derfor moralsk må sidestilles med det å slippe bomber fra 6 000 meters høyde. (En annen forfatter har brukt betegnelsen «the holocaust of neglect» om hungersnøden som krevde minst tre millioner menneskeliv i Bengal i 1943–1945.)²⁸ Det er ikke her vanskelig å se klare berøringspunkter til diskusjonen om det ansvaret for omfattende sultedød som Stalin og Mao tillegges, slik det bl.a. går fram av den mye omtalte franske studien som bærer tittelen «kommunismens svartebok».²⁹

²⁵ 250 000–300 000 er et anslag som stammer fra den tanzanianske historikeren Gilbert Gwassa (se litteraturlista), som i sin omfattende forskning konkluderer med at en tredel av en befolkning på 750 000–900 000 i de berørte områder ble drept i kamp eller døde som følge av hungersnød og sykdommer i krigens kjølvann. Anslaget vurderes som realistisk av den fremste britiske faghistorikeren på denne perioden, se Iliffe 1979: 200.

²⁶ Det nye standardverket er Hochschild 2002.

²⁷ Davis 2000. Interessant nok er betegnelsen *holocaust* fjernet fra den tyske utgaven, som bærer tittelen: *Die Geburt der Dritten Welt*. Davis' bok blir i et folkemordsperspektiv drøftet hos bl.a. Jones 2006 og Stone 2006.

²⁸ Begrepet stammer fra en artikkel av Henry Shue, se Jones 2006: 60.

²⁹ Courtois 1999. Etter at denne boka ble skrevet, har et team av franske historikere og samfunnsforskere utgitt en tilsvarende studie av kolonialismens historie med tittelen *Le livre noir du colonialisme* (Paris: Hachette, 2004). Den er foreløpig ikke utgitt på engelsk, men foreligger met get fortjenestefullt i dansk oversettelse (Ferro 2005).

Et begrep som *holocaust* er også brukt i flere bøker om Amerika etter Columbus, med David Stannards klassiske studie – *American holocaust* – som standardverk.³⁰ Selv om det er stor usikkerhet om de faktiske tallene, er det få historikere som tror at mindre enn 75 prosent av en anslått befolkning på 50–70 millioner mistet livet i løpet av 1500-tallet.³¹ Fra enkelte hold har det vært innvendt at hovedforklaringen på dette «bakteriologiske folkemordet» ligger i pestepidemier, slik at den dramatiske nedgangen i folketallet ikke kan sies å være tilsiktet. Når det demografiske sammenbruddet ble så dramatisk, og – framfor alt – når det tok så lang tid før folketallet på nytt begynte å stige, er det imidlertid umulig å se bort fra virkningene av krigføring mot lokalbefolkningen, bevisst utsulting, tvangsarbeid under umenneskelige kår, slaveri og jordokkupasjon som ødela det økonomiske livsgrunnlaget for urbefolkningen. En slik påvisning finner en klar parallell i forskningen omkring jødeutryddingen i Europa under den andre verdenskrigen, der det med rette er pekt på at ofrene ikke bare var dem som ble gasset i hjel i konsentrasjonsleirene, men også omfatter dem som ble drept under okkupasjonskrig og kolonisering på østfronten, eller som døde som følge av sykdom og utmattelse som slavearbeidere.

Også diskusjonen om den transatlantiske slavehandelen er ført med fornyet styrke i lys av aktuelle erstatningskrav fra afrikanske stater og afrikansk diaspora. Selv om hensikten her utvilsomt var å skaffe seg billig arbeidskraft mer enn å avlive afrikanere, ble de i praksis – og med vitende og vilje – behandlet på en slik måte at millioner av mennesker ble drept som følge av krig, transport og tvangsarbeid. Deportasjon av 10–15 millioner til en annen verdensdel, dvs. at de ble fratatt deres økonomiske og kulturelle livsgrunnlag, er momenter som også, som nevnt ovenfor, er trukket fram av Raphael Lemkin. Det er imidlertid en lang rekke folkemordsforskere som mener at det er definisjonsmessig tilslørende å bruke en betegnelse som folkemord om denne historiske epoken, selv om det også er dem som finner det rimelig å inkludere visse sider ved slavehandelen.³²

³⁰ Stannard 1992. For en nyere, og langt mer polemisk versjon av den samme tesen, se Churchill 1997. Hos Jones 2006: 70 heter det: «The European holocaust against indigeneous peoples in the Americas was arguably the most extensive and destructive genocide of all time.» En kritisk drøfting av Stannard, Churchill mfl. foretas i Grenke 2005.

³¹ Dette er konklusjonen hos Alchon 2003, som er en grundig drøfting av de mange og sprikende anslag som har vært lagt fram i forskningen. Hennes forsiktige konklusjon er at det kanskje var 40 millioner menneske som mistet livet.

³² I den siste kategorien er Adam Jones, se Jones 2006: 24.

Namibia i et komparativt perspektiv

Samtidig som denne studien er befruktet av den globalhistoriske og komparative tilnærmingen i folkemordsstudier, slik den er kort skissert ovenfor, er det likevel den mer konvensjonelle – og juridiske – definisjonen av folkemord som legges til grunn. Dette valget er gjort vel vitende om de kritiske innvendinger som er reist mot å bruke FN-konvensjonen fra 1948 som «målestokk». Det vil også bli gjort et forsøk på å finne en slags middelvei mellom de to mest ytterliggående forskningsposisjonene, dvs. der folkemord enten blir definert så snevert at det bare er de mest ekstreme tilfellene (som for eksempel *holocaust*) som er «kvalifisert», eller hvor definisjonen er så løs og inkluderende at den nærmest omfatter alle former for brudd på menneskerettigheter i stor skala. En slik mellomposisjon blir også foretrukket i Adam Jones' nye lærebok fra 2006, der han tar til orde for en definisjon som er inkluderende med hensyn til tidsspenn og geografisk rekkevidde, men som er mer rigorøs enn FN-konvensjonen i kravet om at det må foreligge masse- drap (*mass killings*) for at det skal være tale om folkemord. Selv når et slikt utgangspunkt blir valgt for en framstilling av Namibias historie ved inngangen til 1900-tallet, er det imidlertid blitt stadig mer vanlig å kategorisere den tyske krigføringen og den brutale behandlingen av to nærmere angitte folkegrupper (herero- og namabefolkningen) som det tjuende århundrets første folkemord. Et av de første eksemplene på dette er en studie som i 1985 ble utarbeidet for FN, også kjent som *The Whitaker Report*.³³ Dette var en viktig rapport som kunne ha gitt grunnlaget for både kritisk debatt og konkrete revisjoner av FN-konvensjonen, men som – kanskje nettopp av denne grunn – ble lagt i en skuff og glemt. En begrunnelse som ofte gis i komparative studier, er at folkemordet i Namibia omfattet både kvinner, barn og innsatte i fangeleirer, og at opptil 80 prosent av hererobefolkningen mistet livet fordi de tilhørte en distinkt nasjonal eller etnisk gruppe. (Slik ble de da også oppfattet både av seg selv og av tyske myndigheter.) Fordi det også er tale om det første tyske folkemordet, blir spørsmålet – som vi skal se nedenfor – ofte reist om det er forbindelseslinjer som peker framover mot de ugjerninger som seinere i århundret kom til å utspille seg under det tredje riket. Mye taler for at ord som *Konzentrationslager*, *Lebensraum*, *Endlösung*, *Vernichtungskrieg* og *Rassenkampf* er begreper som ble ført videre fra afrikanske kolonier til vår

³³ Rapporten er i sin helhet tilgjengelig på nettstedet <http://www.preventgenocide.org/prevent/UNdocs/whitaker>.

egen verdensdel, og at det således er tale om fellestrekk både når det gjelder ideologisk legitimering, rasebevissthet og måter å føre krig på.³⁴

Det er et klart uttrykk for den økende interessen for å inkludere Namibia i komparative folkemordsstudier at hendingene i 1903–1908 blir viet egne kapitler i bøker med titler som *The specter of genocide* (Gellately og Kiernan 2003), *Century of genocide* (Totten mfl. 2004) og *Genocide: cases, comparisons and contemporary debates* (Jensen 2003). Namibia får også betydelig oppmerksomhet i Mark Levenes ovennevnte flerbindsverk om folkemord og «the rise of the West».³⁵ I den nylig utgitte læreboka *Genocide. A comprehensive introduction* slår Adam Jones fast at Namibia har overtatt Armenias «plass» som det tjuende århundrets første folkemord.³⁶ I tillegg blir Namibia drøftet i flere allmenne framstillinger av krigsforbrytelser, massakrer og etnisk rensning, slik som i Michael Manns nye studie: *The dark side of democracy. Explaining ethnic cleansing*.³⁷ Det er videre verdt å merke seg at Namibia løftes fram i det internasjonale standardverket om konsentrasjonsleirenes historie i det tjuende århundret.³⁸ Også den tyske forskeren Boris Barth drøfter Namibia i boka *Genozid*, der han ut fra restriktive definisjoner konkluderer med at det foreligger et tvilstilfelle, men at det tyske *Vernichtungsfeldzug* uten tvil utviklet seg til alvorlige krigsforbrytelser på grensa til folkemord.³⁹ Nylig har det også blitt trukket fram at Raphael Lemkin tok sikte på å inkludere tysk kolonialisme i sitt planlagte verk om masse mord gjennom historien. Av notatsamlinger og tekstutkast som finnes i arkivene etter Lemkin, går det fram at han samlet materiale både om Namibia, Maji-Maji-krigen i Tanzania og Duala-massakrene i Kamerun.⁴⁰

Selv om det fortsatt er mange uklarheter og sviktende kildegrunnlag, begynner hovedtrekkene nå å bli klare: I løpet av få år ble minst to tredeler av befolkningen i det sentrale og sørlige Namibia drept i kamp eller døde som

³⁴ Dette er perspektiver som særlig er forbundet med nyere arbeider av Madley 2005 og Zimmerer 2005a og 2005b.

³⁵ Se særlig Levene 2005b: 233–256.

³⁶ Jones 2006: 80.

³⁷ Mann 2004. Se også Levene og Roberts 1999, Jonassohn og Björnson 1998 og Rubinstein 2004.

³⁸ Kotek og Rigoulot 2002.

³⁹ Barth 2006: 128–136.

⁴⁰ Det er redegjort for disse funnene hos Schaller 2004 og Schaller 2005, der det samtidig understrekes at Lemkins arbeider bar preg av rasistiske stereotyper når det gjaldt afrikanere, og at han så på tysk kolonialisme som et uheldig avvik fra en – i hovedsak positiv og siviliserende – kolonisering av «primitive» folk.

følge av sult, tørst og sykdom etter at de ble sperret inne i et ørkenområde, etterfulgt av konsentrasjonsleirer med høy dødelighet. Det som startet som en «vanlig» kolonikrig (også kalt *pasifisering* i offisielle dokumenter), tok etter hvert en retning med flere unike trekk. Dette var en uunngåelig følge av at tyske myndigheter ikke lenger nøyde seg med en militær seier over to folkegrupper – hereroer og namaer – som hadde gjort opprør mot et kolonisystem som frarøvet dem både deres materielle livsgrunnlag og deres menneskeverd. Det ble underveis i krigen eksplisitt formulert og iverksatt en strategi som ledet fram til det som i hovedtyngden av forskningslitteraturen blir omtalt som et bevisst folkemord. Etter at kamphandlingene i all hovedsak var avsluttet, ble de aller fleste overlevende plassert i fange- og arbeidsleirer, som for første gang gjorde *Konzentrationslager* til et ord i det tyske språket, og som i historisk perspektiv kan sies å representere en overgangsform mellom interneringsleirer for sivile og mer «moderne» tvangsarbeids- og dødsleirer. I denne siste fasen av folkemordet, som med rette er kalt «en krig etter krigen», ble de to folkegruppene fratatt jord og kveg, samtidig som de ble underlagt et tysk herredømme som gjennom et detaljert lovverk og et brutalt statsapparat tok sikte på å knuse deres kulturelle, sosiale og politiske identitet.

Mens det er en livlig og uavsluttet fagdebatt om hvorvidt de militære strategier tidlig tok sikte på å utrydde hereroene som folkegruppe, eller om de mer var et uttrykk for situasjonsbestemte forhold på slagmarken og beslutninger truffet av en egenrådig general, er det langt mindre uenighet om at de to neste fasene som fullførte folkemordet – dvs. leirene og angrepene på lokalbefolkningens eksistensgrunnlag – var uttrykk for regulære politiske beslutninger på høyeste hold i det wilhelminske keiserdømmet. Diskusjonen om hvorvidt det fra starten forelå en klar *intensjon* i retning av masseutrydding og folkemord, eller om det mer var tale om en stadig mer ekstrem strategi som følge av selve krigføringens forløp og en krise i makthavernes koloniprojekt, er selvsagt ikke noe særpreg for forskningen omkring Namibia. Det samme perspektiv anlegges ofte i studier av det tredje riket og holocaust, der det legges vekt på hvordan den spesifikke krigs- og krisesituasjonen i 1941 drev fram en klarere samordning av folkemord og kolonisering østover i Europa.⁴¹

⁴¹ Denne diskusjonen er oversiktlig oppsummert hos Browning 2004.

Hva kan vi vite?

I det følgende skal hovedtrekkene i det tyske herredømmet i Namibia bli trukket opp, med vekt på den systematiske utbyggingen og de mange formene for vold og rasisme som kjennetegnet kolonisystemet i åra før krigen brøt ut. I de historiske bakgrunnskapitlene vil det i hovedsak bli anlagt et *strukturperspektiv*, mens et tydeligere *aktørperspektiv* vil prege deler av framstillingen som mer spesifikt er viet utbruddet av krigen og det videre forløpet som førte fram til den store katastrofen. (Slik er det et ønske om å unngå den form for tvangstrøye som ligger i valget mellom disse to idealtypiske tilnærmingene.) I motsetning til det som tidligere var vanlig i litteraturen om folkemordet i Namibia, vil tidsperspektivet også føres helt fram til Tyskland ble fratatt sine kolonier under den første verdenskrigen. Det vil også bli gitt en kort oversikt over den aktuelle diskusjonen om tyske erstatninger og om hvilken plass krigen og folkemordet har i den historiske bevisstheten og i den dagsaktuelle politiske striden i Namibia. I tillegg til en mer kronologisk ordnet framstilling vil det underveis bli lagt vekt på å presentere – og diskutere – ny litteratur og faglige kontroverser. Studien har derfor både et realhistorisk og historiografisk sikte.

Fram til slutten av 1960-tallet var det en høyst beskjeden litteratur som kastet lys over tysk kolonialisme i Afrika og krigen mot lokalbefolkningen sentralt og sør i Namibia. Unntakene er den tyske generalstabens offisielle krigshistorie, sammen med en rik flora av memoarbøker fra offiserer, embetsmenn og ideologer, som etter den første verdenskrigen drømte om å gjenopprette det tyske koloniveldet.⁴² Den manglende interessen i de første tiåra etter 1945 skyldtes både utilgjengelige arkiver og det forhold at Tyskland – i motsetning til Storbritannia og Frankrike – allerede var fratatt sine kolonier i 1919, i tillegg til at det var nazismens framvekst, det tredje riket og verdenskrigen som naturlig nok opptok mest oppmerksomhet. Situasjonen begynte

⁴² Sentralt i memoarlitteraturen står *Elf Jahre Gouverneur in Deutsch-Südwestafrika* (Berlin: 1906), skrevet av Theodor Leutwein, som var *Landeshauptmann* og seinere kolonigvernør fra 1894 til han ble avsatt i november 1904. Selve krigføringen har fått sin offisielle versjon i generalstabens tobindsverk: *Die Kämpfe der deutschen Truppen in Südwestafrika. Auf grund amtlichen Materials bearbeitet von der kriegsgeschichtlichen Abteilung I des grossen Generalstabens* (Berlin: E.J. Mittler: 1906–1908). Selv om den offisielle krigshistorien ble skrevet med tanke på offentliggjøring, blir det fortalt åpenhertig om brutaliteten i den tyske krigføringen, noe som kan oppfattes som at massedrap i Namibia ikke ble sett på som noen skamplett (Lundtofte 2003: 16). I en anmeldelse i *Militär-Literatur-Zeitung* ble for øvrig første bind av generalstabens historie anbefalt som den beste julegave en far kunne gi sin sønn (Dederig 1999: 214). For en bredere oversikt over denne type kolonilitteratur, se kritiske annoteringer i Eriksen 1989: 78–94.

å endre seg med faghistoriske avhandlinger av Horst Drechsler (1966) og Helmut Bley (1968), begge med grunnlag i nyåpnede koloniarkiver.⁴³

Med sin DDR-bakgrunn var Horst Drechsler særlig opptatt av å vise hvordan det tyske kolonistyre med nødvendighet sprang ut av den økonomiske imperialismen, og i hans beretning ble herero- og namabefolkningens anti-kolonialistiske oppstand sett på som innledningen til den nasjonale frigjøringskampen som nettopp i 1966 gikk inn i en væpnet fase. Når Drechslers arbeid regnes som så epokegjørende, er det ikke minst fordi han var den første til å utnytte koloniarkivene på en systematisk måte. Han kunne også trekke veksler på et bredere faghistorisk miljø som på denne tida studerte tysk imperialisme i de andre afrikanske koloniene.⁴⁴ Den vesttyske historikeren Helmut Bley la på sin side mer vekt på holdningene til tyske bosettere og den lokale koloniadministrasjonen, og reiste spørsmålet – med eksplisitt referanse til Hannah Arendt – om totalitære ideologier hadde sine røtter i europeisk (dvs. ikke bare *tysk*) imperialisme og rasisme.⁴⁵ Deres bøker nådde seinere et internasjonalt publikum gjennom engelskspråklige utgaver, og inntil slutten av 1990-tallet er det deres framstillinger – sammen med et hovedsakelig militærhistorisk arbeid av Jon M. Bridgman – som har vært toneangivende.⁴⁶ Selv om ny kunnskap og nye tolkninger på denne måten er blitt tilgjengelig, er det selvsagt et grunnleggende problem at disse tre bøkene i all hovedsak bygger på tysk kildemateriale, og derfor i liten grad åpner for muligheten til å se historien fra den afrikanske befolkningens eget perspektiv. Både Drechsler, Bley og Bridgman brukte imidlertid den «blåboka» om tysk kolonialisme i Namibia som britiske myndigheter offentliggjorde i 1918, og som inneholder mer enn 40 vitnesbyrd fra afrikanere. Denne rapporten

⁴³ Koloniarkivene fra *Reichskolonialamt* utgjorde en del av det store arkivmaterialet som ble beslaglagt av de allierte etter 1945, og ble ikke overført fra Sovjetunionen til Deutsches Zentralarchiv Potsdam (DDR) før i 1955. Militærarkivene fra krigen i Namibia ble for det meste ødelagt i 1945, og bare et begrenset antall dokumenter er utgitt i kildesamlinger. Tilgjengeligheten for forskning er blitt bedre etter at materialet i 2003 ble mikrofilmet for Namibia National Archives i Windhoek.

⁴⁴ Se bl.a. Stoecker 1986.

⁴⁵ Dette er en problemstilling som i beskjeden grad er ført videre i nyere Namibia-forskning. En av grunnene til dette kan være at Hannah Arendt i *The origins of totalitarianism*, først utgitt i 1951, er lite opptatt av tysk kolonialisme, og at krigen i Namibia knapt nevnes. Derimot får det sørafrikanske apartheidsystemet en grundig behandling.

⁴⁶ For engelske utgaver, se Bley 1971 og Drechsler 1980. Bridgman utgav sin bok i 1981 og kunne derfor trekke veksler på de to tyske historikernes arbeider, samtidig som han tilførte litteraturen ny militærhistorisk kunnskap. Et imponerende pionerverk på engelsk fra 1969 er dessverre ikke publisert (Wallenkampf 1969).

er nå tilgjengelig i et annotert nyopptrykk (Silvester og Gewalt 2003). Flere forskere har i nyere tid forsøkt å trekke inn muntlige beretninger som kilder for sine historiske arbeider, slik det bl.a. gjøres av Jan-Bart Gewalt (1999), men dette har hittil vært for usystematisk til å sette dype spor. Det foreligger imidlertid et interessant pionerarbeid fra den norske antropologen Kirsten Alnæs fra midten av 1980-tallet, der hun har samlet vitnesbyrd fra flere av dem som overlevde flukten inn i Kalahariørkenen (se kapittel 5). Mangelen på afrikansk materiale står i kontrast til forskningen omkring Maji-Maji-krigen i Tanzania omtrent på samme tidspunkt, som kan trekke vekslers på en omfattende innsamling av muntlige beretninger ved hjelp av lokale historikere og studenter på slutten av 1960-tallet.⁴⁷

Namibias selvstendighet i 1990 ble naturlig nok et vendepunkt også i historieforskningen, noe som allerede er kommet til uttrykk gjennom en lang rekke bøker og artikler som bygger på lokalt kildemateriale og et spennende faghistorisk miljø ved landets nye universitet.⁴⁸ Ved hjelp av et utvidet kildegrunnlag og nye problemstillinger er det i dag mulig å skaffe seg langt bredere kunnskap både om tysk kolonialisme og om hererobefolkningens historie før, under og etter folkemordet. I en lang rekke av forfattere er Wolfgang Werner, Gerhard Pool, Dag Henrichsen, Gesine Krüger, Casper E. Erichsen og – ikke minst – Jan-Bart Gewalt sentrale navn.⁴⁹ Litteraturen om den tyske kolonikrigen og den afrikanske motstandskampen er i det aller siste beriket gjennom et knippe av fagbøker, artikler og konferansebidrag fra tyske historikere og samfunnsforskere, som både tar for seg forsømte områder som konsentrasjonsleirenes historie og stiller spørsmålet om det går linjer fram til *holocaust* og det tredje riket.⁵⁰ I forbindelse med

⁴⁷ Det store prosjektet er nylig presentert og sammenfattet hos Laurien 2005. En del av materialet er offentliggjort hos Gwassa og Iliffe (1968), mens 260 intervjuer er tilgjengelig i arkiver både i Tanzania, i Tyskland og i Storbritannia.

⁴⁸ Dessverre foreligger det foreløpig ingen samlet framstilling av tysk kolonialisme i Namibia, slik den første del av det sørafrikanske koloni- og okkupasjonsstyret er dekket i den rikholdige antologien *Namibia under South African rule* (Hayes mfl.1998).

⁴⁹ Se litteraturlista. Felles for den nye litteraturen er at den har benyttet seg av det omfattende og velorganiserte kildematerialet i Namibia National Archives i Windhoek, som supplerer arkivene etter det sentrale *Reichskolonialamt* med lokalt materiale. Det er derfor mulig å kaste nytt lys over temaer som tidligere fikk liten eller ingen oppmerksomhet, slik som konsentrasjonsleirenes historie. Også her gjelder det imidlertid at hovedtyngden av materialet stammer fra tyske kilder. Blant unntakene er en samling brev og dagboksopptegetninger fra namalederen Hendrik Witbooi (se Witbooi 1989) og enkelte brev fra Samuel Maharero.

⁵⁰ Sentrale navn er her Andreas Eckert, Susanne Kuss, Reinhart Kössler, Henning Melber, Werner Hillebrecht, Jürgen Zimmerer og Joachim Zeller, se litteraturlista.

100-årsmarkeringen i 1904 ble viktige sider ved den nye forskningen oppsummert i tre uunnværlige artikkelsamlinger: *Völkermord in Deutsch-Südwestafrika. Der Kolonialkrieg (1904–1908) in Namibia und seine Folgen* (Zimmerer og Zeller 2003), *Namibia-Deutschland. Eine geteilte Geschichte* (Förster mfl. 2004) og *Genozid und Gedenken* (Melber 2005b).⁵¹ Det bør også nevnes at forskningslitteraturen omkring konsentrasjonsleirenes historie nylig er beriket med en veldokumentert avhandling: «*The angel of death has descended violently among them: Concentration camps and prisoners-of-war in Namibia, 1904–1908*» (Erichsen 2005). Den historiografiske debatten og spørsmålet om tyske erstatninger er sammenfattet i *Kolonialschuld und Entschädigung* (Böhlke-Itzen 2004). Denne nye oppmerksomheten omkring kolonialisme og krig i Namibia ser imidlertid ikke ut til å ha satt nevneverdige spor etter seg i mer allmenne framstillinger av tysk historie i denne perioden.⁵²

Det har også kommet flere spennende bidrag som tar for seg den aktuelle «kampen om historien» med utgangspunkt i diskusjonen om det offisielle Tysklands erkjennelse – eller manglende erkjennelse – av det koloniale folkemordet og de krav om erstatninger (*Wiedergutmachung*) som nylig er framsett. I denne forbindelse er kritisk søkelys også rettet mot dagens namibiske regjering og dens selektive bruk av landets historie for egne politiske formål. Som et ledd i hundreårsmarkeringen i 2004/2005 ble det dessuten avholdt

⁵¹ For en konsis oversikt over den nye forskningen, se Kössler og Melber 2004b. For dem som ikke leser tysk, er det verdt å merke seg at en engelsk utgave av *Völkermord in Deutsch Südwestafrika* er under utgivelse på Merlin Press våren 2008.

⁵² I en av de mest brukte lærebøkene bruker David Blackbourn bare en snau setning om selve krigen. Forfatteren beskriver for øvrig rasetenkningen i det wilhelminske Tyskland som «an attitude of assumed superiority which made possible a treatment of native peoples then almost unthinkable within Europe itself», se Blackbourn 2003: 328. I Volker Berghahns nye bok – *Imperial Germany* – er det heller ikke stort mer å lese, men det er verdt å merke seg at forfatteren taler om at det ble brukt «genocidal methods» mot hererobefolkningen (Berghahn 2005: 262). I Martin Kitchens ellers meget lesverdige oversikt over perioden mellom 1800 og 2000 er krigen i Namibia nevnt i forbifarten i forbindelse med valget i 1907 (Kitchen 2006: 193). I biografien *Kaiser Wilhelm II* har forfatteren knapt fått med seg at keiseren spilte en sentral rolle under Tysklands første krig etter 1871 (Clark 2000). I sitt storverk *The coming of the third reich* taler imidlertid Richard J. Evans om «an act of deliberate genocide» i bakgrunnskapitlet som trekker opp det tredje rikets historiske arv (Evans 2004: 12). Mest påfallende er den totale tausheten om krigen i Namibia i de to oversiktsverkene for perioden mellom 1870 og den første verdenskrigen som er skrevet av så framstående tyske historikere som Hans-Ulrich Wehler (1985) og Wolfgang J. Mommsen (1995).

flere internasjonale konferanser.⁵³ Når det gjelder de dramatiske åra mellom 1903 og 1908, er det likevel et faktum at det fortsatt er få holdepunkter for å vite noe utfyllende og sikkert om afrikanske motiver, strategier og mål.⁵⁴

Både komparativ folkemordsforskning og spesifikke studier av Namibias historie gjør at det er langt lettere enn bare for noen få år siden å gi en samlet framstilling av folkemordet i 1903–08. Det er ikke lenge siden Sven Lindqvist i en mye omtalt bok kunne skrive at «ingen snakker om tyskernes utryddelse av hererofolket i Hitlers barndom».⁵⁵ Som det vil gå fram av den videre framstillingen, er ikke dette et utsagn som i dag er like treffende.

⁵³ I tillegg til en lang rekke konferanser og seminarer var det også mange minnehøytideligheter og utstillinger både i Namibia og i Tyskland. Et eksempel på det siste er en omfattende utstilling som har vært vist både i Köln og i Berlin, og som ligger til grunn for Förster mfl. 2004. Det er påfallende at knapt noen av de mange høytidelighetene i Namibia og Tyskland har vært i offentlig regi. En omfattende oversikt over forskjellige markeringer i 2004/05 er gitt hos Zeller 2005.

⁵⁴ Et spennende forsøk på å få fram ny kunnskap om holdninger til krigen og måten historisk bevissthet er bearbeidet på både innenfor hererosamfunnet og hos tyske krigsdeltakere, er gjort av Gesine Krüger (1999).

⁵⁵ Lindqvist 1993: 13. Det er ikke utenkelig at denne formuleringen er valgt for å bringe tankene hen mot Hitlers kjente utsagn, «Wer redet heute von der Vernichtung der Armenier?», sitert hos Jones 2006: 116.

Kapittel 2

Et kort historisk riss

Økologi og bosetting

For å forstå den kompromissløse konflikten som etter hvert kom til å utspille seg mellom den tyske kolonimakten og lokalbefolkningen i sentrale og sørlige deler av Namibia, er det naturlig å starte med et kort riss av økologiske soner, bosettingsmønster og førkoloniale produksjonsmåter.⁵⁶

Hvis vi først løfter blikket mot den delen av Namibia som vender ut mot Atlanterhavet, møter vi høye sanddyner og en nærmest ubeboelig kyststripe som er 80–130 km bred. Dette området, kjent som *Namibørkenen*, utgjør ca. 15 prosent av Namibias areal. Det er lengst sør i denne ørkenen at det ble gjort rike diamantfunn mot slutten av den tyske koloniperioden.

Sentralplatået dekker omtrent halvparten av Namibias areal og varierer mye i høyde, vegetasjon og nedbør. Platået ligger gjennomgående på 1000–2000 moh. Lengst i nord er det sletter med savanne, som gir grunnlag for en kombinasjon av kveghold og åkerbruk (hirse og durra). Det er her, på de ca. seks prosentene av Namibias areal som er kjent som Ovamboland, at over halvparten av dagens befolkning bor. De andre delene av platået er derimot ikke egnet til særlig annet enn beitemarker. Sentralt er det mest vanlig med kvegdrift, mens den sparsomme vegetasjonen lenger sør begrenser virksomheten til saue- og geitehold. Mot grensa til Sør-Afrika er det nærmest tale om halvørken.

Den vestlige delen av *Kalahariørkenen* (resten ligger i Botswana) utgjør de resterende 35 prosent av Namibia. Også her er det stor variasjon, fra gode beitemarker i enkelte distrikter i nord til karrige og sandholdige områder, også kjent som *sandveld* eller – med et afrikansk navn – Omaheke. Innover mot Botswana er det så høy temperatur og rask fordamping at verken mennesker, dyr eller

⁵⁶ For gode sammenfatninger av et slikt perspektiv, se kapittel 1 («Ecology and conflict in German South West Africa») hos Emmett 1999 og kapittel 1 («Herero pastoralism before 1915: Social and economic relations») hos Werner 1998. Geografisk landkunnskap og hovedtrekk i førkolonial historie presenteres også i Eriksen 1982.

planter kan overleve i lengden. Som vi seinere skal se, var det i Omaheke og i ørkenen inn mot Botswana at tusener måtte bøte med livet i 1904/05.

Namibias sårbare økologi har ført til at mesteparten av landet alltid har vært tynt befolket. Som nevnt ovenfor er unntaket de områdene lengst i nord der åker- og husdyrbruk, sammen med en betydelig førkolonial fjernhandel, gav rom for et materielt overskudd og sosial ulikhet. De forskjellige ovambotalende folkegruppene var derfor organisert i samfunn med et styrende høvdingsjikt. Tett bosetting og statsdannelser med militærmakt gjorde at kolonimyndighetene – utvilsomt med rette – fryktet omfattende motstand i nord. Til tross for enkelte forsøk ble denne delen av Namibia derfor aldri underlagt direkte tysk herredømme.

I de andre delene av sentralplatået – det vil si fra Oranjeelva i sør til Etosha Pan i nord – gav mangel på åpne vannkilder, lite (og uregelmessig) nedbør og karrig jord ikke grunnlag for annet enn en spredt bosetting med kvegdrift, i tillegg til litt hagebruk og sporadisk oppdyrking av elveleier. En slik livsform er kjent som *pastoralisme*. I denne økologiske sonen har en befolkning som taler et hererospråk, utgjort hovedtyngden siden deres innvandring startet for mer enn 400 år siden. Det vanlige er at bantutalende folkegrupper i Afrika er fastboende og driver med kombinert åkerbruk og kvegdrift, gjerne basert på fast bosetting. Slik skiller de bantutalende hereropastoralistene seg ut. Det er her tale om hereroer som en vid samlebetegnelse på folk – og ikke noen enhetlig «stamme» – som i hovedsak taler det samme språk (*otjiherero*). I det førkoloniale Namibia var det en lang rekke folkegrupper med distinkt historie og ulike bosettingsområder som ble omfattet av dette begrepet, mens det i dagens Namibia er vanlig å tale om tre hovedgrupper: Herero, Mbanderu og Himba.

Fordi kveghold krever sesongmessig flytting på leting etter beitemarker og vann, var det ikke klart avgrensede områder for de ulike hererogruppernes geografiske tilhørighet. (Ordet «grense» har da heller ingen klar mening på *otjiherero*.) Ettersom det var porøse grenser og ingen privat eiendomsrett til jord i tradisjonell forstand, er det i kvegflokkenes størrelse vi finner de viktigste forklaringene på økende sosial ulikhet utover på 1800-tallet. I tillegg til at deler av kvegbestanden ble eid kollektivt av storfamilier (eller klaner), var det også mange enkeltpersoner i ledende samfunnsjikt som disponerte store kvegflokker. Avhengigheten av melk som det viktigste innslaget i kostholdet, bidrog til å gi kveg en sentral plass i hereroenes livsform, kulturelle identitet og samfunnsorganisering. (Det heter at hererospråket har over 1000

ord med tilknytning til kveg.)⁵⁷ Oksekjerrer var dessuten det viktigste transportmidlet. Store kvegflokker ble sett på som en viktig reservekapital, etter som det økte sjansen for at i alle fall noen kyr overlevde de mange og lange tørkeperiodene. Kjøp og salg av kveg var ingen utbredt foreteelse i perioden fram til europeiske handelsfolk begynte å gjøre seg gjeldende midt på 1800-tallet. Det er vanlig å anta at hererobefolkningen samlet utgjorde et folketall på rundt 80 000 ved inngangen til den tyske koloniseringen. Når dette tallet er så omstridt, skyldes det særlig at det seinere har dannet grunnlaget for de fleste beregninger av folkemordets tallmessige omfang.⁵⁸

Lengst sør var det geite- og sauehold, kombinert med jakt og sanking av matvekster, som utgjorde livsgrunnlaget. De fleste innbyggere i sør, som representerte en slags mellomform mellom pastoralisme og mer nomadepregete jeger- og sankerkultur, er kjent under fellesbetegnelsen *nama* eller *khoikhoi*. (Tidligere ble nedsettende uttrykk som «hottentotter» brukt.) Dette samlebegrepet omfatter også forskjellige folkegrupper som i perioden 1780–1850 ble presset ut fra Sør-Afrika, noe som var et resultat både av britisk kolonisering og av afrikaanstalende boeres jordokkupasjon som følge av deres folkevandringer ut fra Kappområdet. Kanskje utgjorde namabefolkningen samlet ca. 20 000 midt på 1880-tallet.⁵⁹

I tillegg til ovambo-, herero- og namatalende folkegrupper har Namibia også innslag av en rekke andre etniske grupper. Det er vanlig å regne *sanfolk* (også

⁵⁷ Ifølge opprinnelsesmytene gav skaperen hererobefolkningen ei ku og en okse, mens resten av menneskeheten måtte klare seg med mindre gaver. Det samme går fram av uttrykket «Everyone is greedy. The European is devoted to dead metals. We are more intelligent, we get our joy out of living creatures», sitert hos Bridgman 1981: 17.

⁵⁸ Det eldste anslaget for perioden rett før koloniseringen bygger på opplysninger fra misjonær J. Irlé i 1874, som oppgir tallet på hereroer til 70–80 000. I tillegg kom ca. 20 000 fra Mbanderu-folkegruppa, som vanligvis regnes med i den upresise samlebetegnelsen *hereroer*. I 1876 oppgav den britiske utsendingen W. Palgrave at de to gruppene til sammen utgjorde 85 000. Fra koloniguvernør Theodor Leutwein foreligger det tall som varierer fra 60–70 000 til 100 000. Disse anslagene diskuteres nærmere hos bl.a. Pool 1991: 278–279, Bridgman 1981: 25–16 og Hull 2005: 7–8. Bridgman 1981: 26.

⁵⁹ Det er høyst misvisende når det ofte tales om namabefolkningen som en enhetlig folkegruppe eller som en «stamme» i førkoloniale tider, ettersom det her dreier seg om en rekke ulike sosiale formasjoner bygd opp omkring lokale klaner. For en kort oversikt, se Hillebrecht 2003.

kalt «buskmenn») som urfolk.⁶⁰ Mot slutten av 1800-tallet var de blitt presset stadig lenger ut mot Namib- og Kalahariørkenen. I likhet med *damarafolk* stod mange av dem også i et underdanig tjeneste- eller slaveforhold til et mer velstående sjikt av hereroer med store kvegflokker. *Rehoboth Basters*, som er etterkommere etter europeere og khoikhoifolk, er for det meste innvandrere som kom fra den andre sida av Oranjeelva så seint som mot slutten av 1860-tallet.⁶¹

På vei mot kolonisering

Gjennom hele 1800-tallet førte økende europeisk handels- og misjonsvirksomhet – sammen med stadig flere konflikter mellom afrikanske folkegrupper – til dramatiske samfunnsmessige omveltninger. Mens eurosentrisk historieskrivning gjerne har sett på 1800-tallet som en evig kamp mellom distinkte etniske grupper (eller «stammer»), der tysk «pasifisering» skapte fred, har ny forskning vist at 1800-tallets historie i det sentrale Namibia er langt mer sammensatt og kompleks.⁶²

Allerede tidlig i århundret ble det innledet misjonsvirksomhet i sørlige og sentrale deler av landet, mens handelsmenn fra flere europeiske land etablerte seg med gruvedrift og oppkjøp av kveg som ble drevet til Walvis Bay eller Cape Town.⁶³ I tillegg til kveg ble også kopper, elfenbein og strutsefjær byttet mot våpen. I perioder med alvorlig og langvarig tørke søkte mange herero-kvegeiere sørover på jakt etter nye beitemarker, noe som sammen med befolkningsøkning førte til væpnete sammenstøt med namagrupper som var vant til å bruke de samme områdene. På samme måte hendte det ofte at namatalende grupper beveget seg nordover på kvegraid. Ikke minst tiltok slike tokter i omfang

⁶⁰ Både under tysk og under sørafrikansk koloniokkupasjon og i det selvstendige Namibia er sanfolk utbyttet, diskriminert og sett ned på av flertallet. Den beste framstillingen er gitt av Gordon og Sholto-Douglas 1999, der det for øvrig argumenteres for at ordet «buskfolk» kan brukes i sin historiske kontekst. Den namibiske historikeren Peter Katjavivi bruker *ovakuru-vehi*, som er et herero-ord som betyr urfolk / opprinnelige folk (Katjavivi 1988: 1). San- og namaspråket hører med til den samme språkgruppa (*khoisan*), og det er både etnisk og sosialt høyst flytende grenser mellom de to folkegruppene (se bl.a. Melber 2000: 21).

⁶¹ *Rehoboth Basters* er en betegnelse som de selv fortsatt bruker, til tross for at ordet gir konnotasjoner i retning av «bastarder».

⁶² Se bl.a. Melber 2000, Krüger 2003, Gewalt 1999, Werner 1999 og Henrichsen 2004.

⁶³ For en kort oversikt over misjonsselskapenes rolle i denne perioden, se bl.a. Melber 1982: 58–64. Blant de første i det rhinske misjonsselskapets tjeneste (1842) var nordmannen Hans Chr. Knudsen, som i dag har fått sitt museum ved Bethanie. Dette forklarer hvorfor det første landkartet fra 1845 tydelig viser stedsnavnet Gulbrandsdalen (*sic*).

etter at kveg begynte å bli byttet mot våpen, hester, vogner og andre varer som europeiske handelsfolk hadde med seg. Med sine røtter i Sør-Afrika hadde særlig de folkegruppene som er kjent under betegnelsen *Oorlam*, et militært forsprang gjennom sin organisering i kommandogrupper og sin erfaring med hester og geværer. De smeltet etter hvert sammen med andre innbyggere i sør, som de delte språk med, og regnes derfor med i den vide namabetegnelsen.

Midt på 1800-tallet gjennomførte en Oorlam-gruppe under ledelse av Jan Jonker Afrikaner flere militære framstøt som førte til at de i lange perioder dominerte enkelte områder helt opp til Windhoek og Okahandja, som tradisjonelt hadde vært hereroenes kjernebosetting. Bare avbrutt av enkelte fredsperioder varte denne konflikten helt fram til 1892, dvs. på et tidspunkt hvor stadig flere afrikanere forstod at den tyske koloniseringen hadde skapt et behov for å stå sammen.

Mot slutten av 1860-tallet bad tyske misjonærer om beskyttelse fra Preussen, dvs. kolonisering, men her var myndighetene på denne tida mer opptatt av tysk samling og krig mot Frankrike. Andre misjonærer og handelsfolk satte sin lit til Storbritannia, men på dette tidspunktet var det liten stemning for noen formell kolonisering. De britiske interessene var mest knyttet til jord, mineraler og handel i selve Sør-Afrika, og det var lite ved de karrige områdene nord for Oranjeelva som fristet. Ved kysten var det noe annerledes, og her ble enkelte øyer som var rike på guano (fuglemøkk som var verdifull gjødsel), annektert i 1867. I 1878 ble det britiske flagget heist i havnebyen Walvis Bay.⁶⁴

Etter den tyske samlingen i 1871 tok det tid før den nye staten kastet seg inn i kolonikappløpet. Det foreligger en omfangsrik litteratur som diskuterer hvorfor Bismarck lenge var så skeptisk til formell kolonisering, og hvorfor han etter hvert endret oppfatning. (Så seint som i 1881 erklærte han at Tyskland ikke skulle ha noen kolonipolitikk så lenge han var kansler, og han avviste med hånlatter det franske forslaget om å bytte Alsace-Lorraine mot Indokina). Tidligere ble dette skiftet sett i sammenheng med stormaktsdiplomati, rivalisering i Europa og behovet for å vise seg fram som en internasjonal stormakt. Fra marxistiske historikere i det tidligere Øst-Tyskland ble denne kursendringen i hovedsak analysert som et resultat av den tyske monopolkapitalismens ekspansjon, særlig med røtter i finansinteresser. En rekke studier

⁶⁴ Mye tyder på at de britiske myndighetene i Kappkolonien ville ha annektert større områder om de ikke på denne tida hadde hendene fulle med å slå ned afrikansk motstand både i det østlige Kapp og i zuluområdene på østkysten. Walvis Bay ble holdt utenfor det tyske kolonistyret, og forble annektert av Sør-Afrika helt fram til området ble overført til Namibia i 1994, dvs. fire år etter selvstendigheten.

innenfor denne retningen er oppsummert i samleverket *German imperialism in Africa*.⁶⁵ På 1970-tallet ble den vesttyske historikeren Hans-Ulrich Wehler kjent for sin tese om at forklaringen heller burde søkes i innenrikspolitisk taktikk og «sosialimperialisme», der Bismarck ikke minst var opptatt av å vende oppmerksomheten bort fra økonomiske nedgangstider på 1870-tallet og gryende sosiale motsetninger i det nye industrisamfunnet.⁶⁶ Det er da også verdt å merke seg at interessen for kolonier i tid falt sammen med at Bismarck skjerpet sin antisosialistiske profil, avbrøt samarbeidet med liberale politikere og slo inn på en proteksjonistisk politikk for å beskytte den framvoksende storindustrien og gi statskassa økte inntekter. Han var heller ikke ufølsom overfor middelklassens kolonipropaganda og nasjonalistiske retorikk. I 1879 kom dessuten den innflytelsesrike – og agitatoriske – boka *Bedarf Deutschland der Colonien? Eine politisch-ökonomische Betrachtung*, skrevet av Friederich Fabri, leder for Rheinische Missionsgesellschaft, som lenge hadde vært det toneangivende misjonsselskapet i det sørlige og sentrale Namibia. Misjonsselskapets interesse for økonomisk kolonisering kom også til uttrykk gjennom opprettelsen av Missions-Handels-Aktiengesellschaft i 1870, som bl.a. spesialiserte seg på import av våpen og ammunisjon. Fabri er av mange regnet som sin tids ledende koloniagitator med gode politiske forbindelser, og han framstilte eksport av mennesker (overbefolkning), varer (overproduksjon) og penger (kapitaloverskudd) til koloniene som det beste svaret på økonomisk krise mot slutten av 1870-tallet.⁶⁷

Selv om slike generelle forklaringsmodeller utvilsomt har sin verdi, er de ikke alltid like velegnet til å kaste lys over det spesifikke forløpet som koloniseringen fikk i Namibia. Det kan derfor være mer interessant å analysere den konkrete utviklingen i lys av de synspunkter som Woodruff D. Smith har lagt fram, og hvor søkelyset rettes mot to underliggende strømninger som både var med på å drive Tyskland inn i delingen av Afrika og deretter føre landet videre inn i det imperialistiske kappløpet fram til 1914.⁶⁸ Den første av disse strømningene, som er gitt betegnelsen *Lebensraum* (selv om begrepet først slo gjennom litt seinere), finner vi i ønsket om å opprette kolonier for tyske

⁶⁵ Stoecker 1986.

⁶⁶ Denne omstridte tesen om «innerrikspolitikens primat» er utviklet av Wehler i en lang rekke publikasjoner. For en oversikt på engelsk, se Wehler 1985. En kritisk drøfting av Wehlers tese finnes bl.a. hos Mommsen 1995.

⁶⁷ Graichen og Gründer 2005: 80. For en grundig studie av Fabris betydning for tysk imperialism og Afrika-kolonisering, se Bade 1975.

⁶⁸ Smith 1978 og 1986. Den siste av disse to bøkene har sin særlige verdi fordi forfatteren i denne perioden finner ideologiske røtter til det som seinere ble naziregimets imperialistiske politikk.

emigranter, ikke minst bønder som kunne skape et slags førindustrielt, eller agrarromantisk, lite stykke Tyskland. Både USAs tiltrekningskraft og de karrige forholdene i Namibia, sammen med en svak koloniadministrasjon og motstand fra lokale folkegrupper, gjorde imidlertid at det fram til 1904 bare var noen få tusen tyskere som utvandret. (På samme tid utvandret 3,5 millioner tyskere til USA.) Men selv det beskjedne antallet tyskere i Namibia var, som vi skal se nedenfor, mange nok til å gi grunnlag for en kamp – på liv og død – om jord og kveg og til å utvikle en rasistisk form for *Lebensraum*-ideologi med dramatiske følger for den afrikanske lokalbefolkningen.

I tillegg til påvirkningen fra dem som håpet på utvandring til afrikanske jordbrukskolonier (*Ackerbau- und Siedlungskolonien*), viser Woodruff D. Smith også at flere handelsselskaper ønsket statlig beskyttelse mot innen- og utenlandske konkurrenter, i tillegg til at industriselskaper presset på for å sikre seg kolonier som på lengre sikt kunne bli leverandører av råvarer (gummi, bomull osv.) og tjene som markeder for tyske eksportprodukter. Dette er et tema som ikke minst ble viktig som følge av den europeiske nedgangsperioden etter 1873. Ifølge Woodruff D. Smith smeltet hensynet til tyske næringsinteresser etter hvert sammen med et generelt ønske om stormaktsstatus, slik at grunnlaget på denne måten ble lagt for en offensiv *Weltpolitik* fram mot 1914.

Etter hvert som andre land kastet seg inn i kappløpet, skapte frykten for at tyske interesser ville bli skviset ut, en ny offensiv i retning av Afrika. (De ivrigste talte om «ein Platz an der afrikanischen Sonne» og om «ein deutsches Indien in Afrika».)⁶⁹ Tyske handelsselskaper var allerede aktivt engasjert i Vest-Afrika før koloniseringen, noe som er med på å forklare hvorfor Kamerun og Togo i 1884 ble erklært som tyske protektorater hvor konkurrerende franske og britiske selskaper ble stengt ute.⁷⁰ Tysk Øst-Afrika (Tanganyika) ble tidlig utpekt som tysk «innflytelsessfære» etter initiativ fra Carl Peters og andre ledende *Kolonial-Konquistadoren*.⁷¹ I Namibia skjedde gjennombruddet for tysk kolonisering allerede i 1883 da Bremen-kjøpmannen F.A. Lüderitz gjennom en storstilt svindel «kjøpte» en del av kystområdet innenfor Angra Pequena (nå Lüderitz). Ved å hevde at overføringen gjaldt for «geografiske mil» istedenfor «engelske mil», gjorde Lüderitz krav på et område som var fire ganger større enn det som den lokale namalederen hadde gått

⁶⁹ Gründer 2004: 33. For to nylige oversiktsverk over tysk kolonialisme, se van Laak 2005 og Graichen og Gründer 2005.

⁷⁰ Se kapittel 3 hos Stoecker 1986.

⁷¹ Uttrykket brukes bl.a. av Morlang 2006: 83. For en ny Carl Peters-biografi, se Perras 2004.

med på.⁷² Lüderitz så selv på dette som starten på et tysk storrike som skulle omfatte sammenhengende områder fra Atlanterhavskysten til Indiahavet, inkludert de sørafrikanske «boerrepublikkene» Oranjeristaten og Transvaal.⁷³ Det ble også spekulert i hvorvidt områder nord for Oranjeelva kunne ha gull- og diamantforekomster, etter at store funn ble gjort i Sør-Afrika i 1870-åra. Etter en del diplomatisk kontakt mellom Storbritannia og Tyskland endte det i mai 1884 med at Bismarck kunngjorde at «Südwestafrika» nå var blitt tysk innflytelsessfære.⁷⁴ I august samme år fulgte han opp med å erklære at dette i første omgang gjaldt for en 15 mil bred kyststripe fra Oranjeelva i sør til Kuneneelva i nord, noe som til sammen utgjorde nærmere 600 000 km². På Berlin-konferansen, som i 1884/85 delte Afrika mellom kolonimaktene, ble de tyske interessene bekreftet.⁷⁵ Utenom Afrika skaffet Tyskland seg noen mindre øyer i Stillehavet og Kiachow på den kinesiske Shantunghalvøya. Selv om det tyske imperiet samlet hadde en meget beskjeden utstrekning sammenliknet med franske og britiske rivaler, var det i utstrekning seks ganger større enn moderlandet selv.⁷⁶

Under tysk herredømme

Én ting var å stykke opp Afrika på kartet, noe annet var for Tyskland å gjennomføre den formen for effektiv okkupasjon og administrativ tilstedeværelse som Berlin-avtalen krevde. Bismarck var åpenbart lite interessert i å bruke statlige midler til å skaffe seg *Oberherrschaft* i praksis, og ønsket heller ingen opprivende politisk strid i Riksdagen om bevilgninger til et så usikkert tiltak. Han så isteden for seg at det tyske herredømmet ble administrert og finansiert av private konsesjonsselskaper, slik som det som ble ledet av Lüderitz selv. Problemet var imidlertid at det var stor avstand mellom Lüderitz' ambisjoner

⁷² Betalingen var 100 pund sterling og 200 geværer. Svindelaffæren er omtalt bl.a. hos Graichen og Gründer 2005: 72.

⁷³ Se bl.a. Melber 1982: 65–69 og Gründer 1999: 176.

⁷⁴ Klarsignalet ble gitt i form av et telegram fra Bismarck til den tyske konsulen i Cape Town. Som rival lot ikke Storbritannia til å være særlig bekymret over denne annekteringen. Ifølge Gladstone så han med «satisfaction, sympathy and joy upon the extension of Germany in these desert places in the sun», sitert hos Cocker 1998: 285.

⁷⁵ For en kortfattet presentasjon av Berlin-konferansen og Afrikas deling, se Wesseling 1996. Samme forfatter gir en god oversikt over tysk kolonisering i Wesseling 2004. Det grundige standardverket om Berlin-konferansen er Förster mfl. 1989.

⁷⁶ Gründer 1999: 93.

og hans finansielle ressurser, og hans interesser ble derfor i 1885 overtatt av *Deutsche Kolonialgesellschaft für Südwestafrika*. Selv om flere tyske storbanker (deriblant Dresdner Bank, Deutsche Bank og Disconto-Gesellschaft) stod bak det nye selskapet som var opprettet for anledningen, var det – før de store diamantfunnene ble gjort i 1908 – liten investeringspågang. Det viste seg også raskt at selskapet var mest interessert i å sitte på jordeiendommer i påvente av framtidig verdistigning og eventuelle mineralfunn. For å trekke kapital til landet tildelte tyske kolonimyndigheter i tillegg rettigheter til *Otavi Minen- und Eisenbahngesellschaft (OMEG)* og det britiske/sørafrikanske *The South West African Company Ltd (SWACO)*, som begge var interesserte i kopperforekomstene rundt Tsumeb.⁷⁷

Det tok lang tid før de private investeringene kom til å kaste noe nevneverdig av seg, og i de første åra etter Bismarcks avgang i 1890 var det rett og slett et åpent spørsmål om Tyskland i det hele tatt ville holde på Namibia. Når resultatet likevel ble et fortsatt tysk herredømme, er det naturlig å se dette i lys av sterke nasjonalistiske strømninger i Tyskland, der kolonisering ble sett på både som en patriotisk og pangermansk dyd, en logisk videreføring av den tyske samlingen, et symbol på stormaktsstatus og som en åpning for tysk bosetting og spredning av «die Vorherrschaft der deutschen Edelfrasse» til alle verdenshjørner.⁷⁸ Sentralt her stod organisasjoner som *Deutsche Kolonialgesellschaft (DKG)*, som ble opprettet i 1887. Som organisasjon hadde ikke DKG like stor oppslutning som det mer kjente *Flottenverein*, som også brukte kolonispørsmålet og tyske interesser i andre verdensdeler som et argument for sin kampanje for storstilt marineoppbygging. DKG var heller ikke så ytterliggående i sin nasjonalisme som det pangermanske *Alldeutscher Verband*, som særlig rettet sin ekspansjonsiver østover på det europeiske kontinentet, og som manet til kamp mot jøder og sosialdemokrater. Blant

⁷⁷ Horst Drechsler har i en nyere studie behandlet konsesjonsselskapenes og finanskapitalens interesser i Namibia, og viser at deres betydning var større enn antatt i tidligere historieforskning (Drechsler 1996).

⁷⁸ En ledende ideolog innenfor denne retningen var Carl Peters, som var opphav til flere koloniskandaler på grunn av økonomisk svindel og brutalitet i Tysk Øst-Afrika. I Nazi-Tyskland ble han løftet fram som en helt som tidlig kjempet for tysk *Lebensraum*. Levene 2005b: 241 omtaler Peters som «the maverick, arrogant, sadistic and quite extraordinarily narcissistic founder of the German Society for Colonisation». For en omfattende biografi, se Perras 2004.

ivrige DKG-medlemmer før 1914 var navn som skulle seinere skulle bli enda mer kjente: Alfred Hugenberg, Hugo Stinnes og Alfred Krupp.⁷⁹

Den tyske koloniadministrasjonen i Namibia var meget beskjeden og bestod i perioden 1885–90 bare av en håndfull utsendte representanter under ledelse av *Reichskommissar* Heinrich Göring (far til den seinere mer kjente riksmarskalk). De første militære enhetene – *Die Schutztruppe* – kom på plass etter at flere folkegrupper nektet å bøye seg for kravet om «beskyttelsesavtaler», noe som fikk keiser Wilhelm II til å gripe inn og sende tropper for å sette makt bak kravene.

Som i så mange andre deler av Afrika var forutsetningen for det nye styret at det ble inngått avtaler der ledere for forskjellige lokale folkegrupper ble tilbudt «beskyttelse» (*Schutz- und Freundschaftsverträge*). Fra afrikansk side ble det ofte lagt vekt på at de var «partnere», og at deres underskrifter sikret råderett i mange viktige spørsmål.⁸⁰ Det var gjennom slike avtaler – inngått med varierende grad av frivillighet og ledsaget av vage løfter om samarbeid – at de fleste områder i det sørlige og sentrale Namibia kom under tysk administrasjon, i tillegg til at tyske misjonsselskaper på stedet hjalp til med å etablere det nye maktforholdet.⁸¹ I de tett befolkete områder med ovambotalende folkegrupper i nord, der befolkningen var i stand til å organisere en betydelig militær motstand, klarte Tyskland derimot aldri å sikre seg noen direkte kontroll.

I mange tilfeller håpet lokale ledere på at det nye samarbeidet med Tyskland ville gi et reelt vern mot andre folkegrupper de var i konflikt med, og de festet lit til forsikringene om at de skulle få beholde sin tradisjonelle samfunnsform. I starten var det heller ikke lett å forestille seg hva det tyske herredømmet i virkeligheten kom til å innebære, men i møtet med tysk rasisme og jordokkupasjon skulle slike forhåpninger om beskyttelse og samarbeid etter

⁷⁹ Disse tre organisasjonene utgjorde et knippe av høyrenasjonalistiske organisasjoner med mange forbindelseslinjer seg i mellom, slik det bl.a. blir påvist hos Eley 1991. Ifølge Hull 2003: 141–142 inntar de prokolonialistiske og pøngermanske kamporganisasjonene en meget viktig rolle i tysk historie, ikke minst fordi de «brought the destructive principles of imperialism home to Europe, to be applied to Europeans in a future German continental imperium». Hannah Arendt legger i *The origins of totalitarianism* særlig vekt på de pøngermanske og panslaviske strømningenes betydning som kilder for nazistisk ideologi (Arendt 1985: 226–266).

⁸⁰ Den viktigste av disse avtalene, som ble undertegnet av Maharero på vegne av hererobefolkningen, er i sin helhet gjengitt hos Böhlke-Itzen 2005: 139–140.

⁸¹ Som bl.a. Pool 1992: 64 framhever, er det vanskelig å tenke seg at det tyske herredømmet kunne blitt etablert så raskt og uten bruk av omfattende militær makt hvis det ikke hadde vært for misjonsselskaperens aktive medvirkning.

hvert vise seg å bygge på en illusjon.⁸² Det mest kjente eksempel på en slik samarbeidsavtale var den som hererolederen Maharero undertegnet i oktober 1885, dvs. på et tidspunkt hvor han fortsatt befant seg i væpnet konflikt med namatalende grupper i sør. Det viste seg imidlertid raskt at den tyske administrasjonen var for svak (eller uvillig) til å gi den beskyttelse som var stilt i utsikt. Som *Landeshauptmann* og leder av kolonitroppene var Curt von Francois åpenbart tilfreds med at krigen mellom namaer og hereroer fortsatte.⁸³

Som nevnt ovenfor var det mot slutten av 1880-tallet ikke opplagt at tyske myndigheter ville finne det bryet verdt å fortsette koloniseringen av et område hvor store deler av lokalbefolkningen var motstridig, og hvor få tyske selskaper meldte sin interesse. Saken ble imidlertid avgjort i 1893, da rikskansler Leo von Caprivi gjorde det klart i Riksdagen at Namibia skulle forbli tysk for all framtid.⁸⁴ Dette var imidlertid lettere sagt enn gjort, og i den sørlige delen av landet var det fortsatt stor motstand mot å gi etter for tyske krav. Det fremste symbolet på en slik holdning var utvilsomt den legendariske namalederen Hendrik Witbooi, som holdt stand mot den tyske militærmakten helt fram til 1894. Han var velutdannet, språkmektig og hadde nær tilknytning til kristen misjon, og var mot denne bakgrunn i stand til å analysere den tyske koloniseringen og dens framtidige konsekvenser bedre enn de fleste afrikanske ledere. Med sitt kjennskap til europeisk historie og de rådende teorier om statssuverenitet gjorde han også krav på å bli behandlet med den samme respekt som europeiske konger. Interessant nok skrev han allerede i mai 1890 et brev til hererolederen Samuel Maharero, der han forutseende advarte mot å samarbeide med et Tyskland som med tid og stunder kom til å ta fra den afrikanske befolkningen både deres jord og deres selvstyre:

⁸² Michael Mann forklarer denne illusjonen slik: «Tribal elites often complied on the assumption that they were the status equals of the colonial elite and the status superiors of the uncultured mass of white settlers (...) They wanted the policy of lateral aristocratic assimilation. They deluded themselves. Some imagined a future roughly like that of Mexican or Inca aristocrats, sires of a new mestizo ruling class. In Africa this was unlikely. Racism was too strong, and African chiefs were not equal to poor whites, though political pragmatism might temporarily conceal this.» (Mann 2004: 101)

⁸³ Det går bl.a. fram av hans uttalelse om at «It can only be of use if H. (Hendrik Witbooi) bleeds the Hereros – they will then leave us in peace,» sitert hos Pool 1991: 65–66. Curt von Francois (sammen med to brødre) blir hos Gewalt 2005a framstilt som prototypen på en kolonioffiser, med erfaring både fra Kina, Kongo og andre deler av Afrika.

⁸⁴ Hans avklarende uttalelse falt 1. mars 1893: «South West Africa is ours...This is not the moment for retrospection. How it all happened and whether it was a good thing or not is irrelevant now. It is ours, German territory, and it must remain so.» Sitatet er hentet fra Drechsler 1980: 69.

Dear Captain, you will greatly regret this step; you will feel eternal regret that you have given up your land and rights of government to the white people. The war we fought against each other is not so serious and bad as you may think and now you have taken this important step...In spite of that I still hope that our fight will come to a peaceful end, but this other matter, that you have placed yourself under the government of whites and still believe that you have behaved wisely, this matter will be to you like carrying the sun on your back...I do not know whether you and the Herero people understand the customs, laws and ways of acting of this government, and whether you will be able to remain in peace and undisturbed under this government. Now it is, however, already too late. You have already granted them full rights.⁸⁵

Til slutt gjorde tyske troppesforsterkninger og moderne våpen utslaget da Witboois hovedkvarter i Hoornkrans ble utsatt for et omfattende overraskelsesangrep i april 1893. Ifølge Curt von Francois, som selv ledet de tyske troppene, var hensikten med angrepet rett og slett å ødelegge hele «Witbooi-stammen».⁸⁶ Krigen fortsatte i nesten halvannet år før det ble undertegnet en fredsavtale 15. september 1894, der Hendrik Witbooi fikk beholde retten til egne militærstyrker med våpen, mot at han til gjengjeld sa seg villig til å stille militære mannskaper til disposisjon for den tyske okkupasjonsmakten. Fram til høsten 1904, da Hendrik Witbooi sluttet seg til kampen mot det tyske kolonistyre, deltok namatroppe på tysk side i flere væpnede konflikter og straffeekspedisjoner.⁸⁷

⁸⁵ Sitert fra Helbig og Hillebrecht 1992: 27. Forfatterne gir her en kortfattet og populærhistorisk framstilling av Hendrik Witboois liv. Namaleders dagbok og korrespondanse er tilgjengelig på engelsk i Witbooi 1989. For en ny og kort presentasjon av Hendrik Witbooi, se Hillebrecht 2004.

⁸⁶ Dette går bl.a. fram av hans redegjørelse til *Kolonialabteilung* i Berlin, gjengitt i Drechsler 1986: 45. Den britiske representanten i Walvis Bay omtalte for øvrig angrepet som «...an indiscriminate slaughter...in which a most undue proportion of women and children were slain in circumstance of great brutality,» sitert av Silvester og Gewalt 2003: xxv. Under angrepet ble 70 kvinner og barn drept. Fortsatt står det tyske minnesmerket for de «falne helter» i krigen mot «Witbooi-stammen» i 1893/94 i en park sentralt i Windhoek.

⁸⁷ Drechsler legger vekt på at avtalen ikke var noen betingelsesløs kapitulasjon, men heller et kompromiss som følge av at Tyskland hadde store problemer med å tvinge lokale geriljastyrker i kne. Avtalen ble da også utsatt for kritikk og «sjåvinistiske tirader», bl.a. fra tidligere kolonigvernør Curt van Francois. Se Drechsler 1980: 77–82.

Kamp om jord og kveg

Koloniseringen av hererobefolkningens kjerneområder sentralt i Namibia strakte seg over mange år, og de tyske myndighetene opplevde underveis flere tilbakeslag. Når koloniseringen viste seg å bli en høyst komplisert prosess, skyldes det også at det var mange former for rivalisering mellom hererotalende folkegrupper. Selv om det fra midten av 1850-tallet fant sted en klar utvikling fra en rekke småsamfunn uten klare grensemarkeringer til et mindre antall mer sentraliserte enheter med hver sine «hovedsteder», var det likevel langt fram til en felles hereronasjon med én leder som kunne tale på alles vegne. Klaner og undergrupper hadde egne ledere som vekselvis samarbeidet og var i konflikt med hverandre – og med den tyske administrasjonen – om kveg og adgang til beitemarker og vann.⁸⁸

En av de best organiserte av folkegruppene holdt til rundt Okahandja, og deres leder – Maharero – var en viktig samarbeidspartner for kolonimakten i den vanskelige startfasen. På dette tidspunkt ble han av mange oppfattet som den mest betydningsfulle av flere rivaliserende hereroledere. Da Maharero døde i 1890, grep de tyske myndighetene direkte inn i arvefølgestriden med støtte til Samuel Maharero. Selv om han var den eldste av sønnene, var han etter tradisjonelle arveregler langt fra den mest opplagte kandidaten. Med støtte fra misjons-selskaper og den tyske koloniadministrasjonen klarte han gjennom de neste åra å bygge seg opp som øverste leder (*Oberhäuptling*) for alle hererotalende folkegrupper, selv om det ikke tidligere hadde vært noen som fylte en slik funksjon. Etter hvert ble alle rivaler skjøvet til side, og ikke så få måtte bøte med livet.⁸⁹

Det nære samarbeidet mellom Samuel Maharero og kolonimyndighetene ble befestet i Theodor Leutweins lange guvernørperiode fra 1894 til 1904. (Han kom til stillingen direkte fra en lærerstilling ved militærhøgskolen i Freiburg.) Fordi Tyskland satset på en billig administrasjon med stasjonering av beskjedne kolonitropper på permanent basis, gikk den offisielle strategien ut på å holde lokalbefolkningen i sjakk gjennom samarbeid med utvalgte

⁸⁸ Som nevnt ovenfor var det før kolonitida ikke tale om noen samlet og enhetlig «etnisk blokk», men om flytende grenser, rivaliserende ledere og varierende grad av felles identitet. Mot slutten av 1800-tallet var de ulike hererotalende grupper i økende grad konsentrert rundt faste tilholdssteder som Okahandja, Omaruru, Otjimbingwe og Waterberg.

⁸⁹ Arvefølgestriden, som kom til å få så viktige følger for den påfølgende historien, er fylldig dokumentert hos Pool 2001: 77–88 og Gewalt 1999: 29–60. Mens det tidligere ble lagt mest vekt på hvordan Samuel Maharero ble brukt av tyskerne i deres spill, er det i nyere forskning (som er mindre eurosentrisk) et utbredt syn at det like mye var hererolederen som gjorde bruk av kolonimyndighetene for å oppnå sine mål.

ledere og en strategi for å sette forskjellige grupper opp mot hverandre. Som nyutnevnt øverstkommandør for kolonistyrkene hadde Leutwein allerede ved årsskiftet 1893/94 fått i oppgave å slå ned Hendrik Witboois motstand, noe som gav en realistisk opplevelse av hvor vanskelig det ville bli å bringe de forskjellige folkegrupper under tysk kontroll med de beskjedne militærstyrker som stod til rådighet.⁹⁰ Gjennom sin splittelsestaktikk håpet Leutwein på å forhindre en samlet front mot kolonimakten, noe som han lenge lyktes med.⁹¹ Så lenge det tjente tyske interesser, var Leutwein mest opptatt av å ha Samuel Maharero som sin fremste allierte. Av dette fulgte at det så langt som mulig burde unngås direkte konfrontasjoner som ville føre til et opprør, noe som Leutwein allerede i 1895 var sikker på ville føre til en kamp på liv og død (*Vernichtungskampf*), med tilintetgjøring av hererobefolkningen som resultat.⁹²

Ettersom det lenge var en høyst beskjeden investeringsvilje fra handels- og gruveselskaper, innså myndighetene etter hvert at det var landbruket, det vil i hovedsak si kvegdrift, som måtte danne grunnlaget for en kolonisering gjennom bosetting av tyskere. Fram til 1890 var det bare noen få hundre tyskere i Namibia, men i det neste tiåret ble det satset mye fra myndighetenes side på å trekke til seg flere innvandrere, inkludert boere fra Sør-Afrika. Det ble gjennomført en aktiv rekruttering i Tyskland, og lokalt ble det gitt gunstige lån og mange former for landbruksstøtte. Som nevnt unngikk de mest fruktbare områdene i det folkerike nord en direkte koloniokkupasjon, og den logiske slutningen ble dermed at tyske bønder måtte slå seg ned i de sentrale – dvs. hererotallende – delene av landet.

Selv om det i perioder var til dels betydelige meningsforskjeller mellom tyske bønder, den tyske administrasjonen på stedet og myndighetene i Berlin om hva som var den mest tjenlige framgangsmåten, var det ingen uenighet om at det langsiktige målet var en koloni bygd på tyske bosettere. Like klart var det at en slik *Siedlungskolonie* måtte tuftes på beitemarker og kveg som

⁹⁰ Leutwein har selv skrevet om de konklusjoner han trakk etter krigen i 1893/94: «Since that time I have used my best endeavour to make the native tribes serve our cause and to play them off one against the other. Even an adversary of this policy must concede to me that it was more difficult, but also more serviceable, to influence the natives to kill each other for us than to expect streams of blood and streams of money from the Old Fatherland for their suppression.» Sitatet er hentet fra Silvester og Gewalt 2003: 16.

⁹¹ Begrepet «det leutweinske system» er et nøkkelbegrep i Helmut Bleys innflytelsesrike studie av tysk kolonipolitikk i Namibia i tiåret før den store oppstanden (Bley 1971). Det er imidlertid nærliggende å hevde at et slikt begrep undervurderer det samspillet som fant sted med bl.a. Samuel Maharero, og at namibiske ledere var langt mer enn viljeløse ofre for «det leutweinske system».

⁹² Pool 1991: 313.

tidligere var i afrikansk eie. Det grunnleggende problemet – sett fra tysk side – var imidlertid at hererobefolkningen historisk hadde beskjedne tradisjoner for salg av kveg og jord. Når hereroer heller ikke meldte seg frivillig til å bli landarbeidere på tyske gårder, ble konklusjonen ganske enkelt at de stod i veien for det som etter de tyske bosetteres – og koloniguvernør Theodor Leutweins – syn var å regne som naturlig framskritt og økonomisk utvikling.⁹³ Leutwein håpet riktignok i det lengste at det ville skje en gradvis overføring av jord og kveg fra «arbeidsskye innfødte» til tyske bønder uten at det ble nødvendig med en militær konfrontasjon. Men dersom dette ikke viste seg å være mulig, gjorde koloniguvernøren det klart allerede i 1895 at det bare forelå to mulige alternativer: enten at Tyskland trakk seg ut, eller at det ble tatt i bruk militære midler for å sikre at hereroene underkastet seg det tyske herredømmet. Hans syn var at det andre alternativet var det mest sannsynlige.⁹⁴

I sin logiske konsekvens måtte utviklingen derfor følge den kursen som tidstypisk er sammenfattet slik av Paul Rohrbach, som rett etter århundreskiftet var økonomisk rådgiver og *Ansiedlungskommissar* i Namibia:

The decision to colonize in South Africa means nothing less than that the Native tribes must withdraw from the lands on which they have pastured *their* cattle and so let the *White man* pasture *his* own cattle on the selfsame lands. If the moral right of this standpoint is questioned, the answer is that for people of the cultural standard of South African Natives, the loss of their free national barbarism and the development of a class of workers in the service of and dependent on the Whites is primarily a law of existence in the highest degree. For a people, as for an individual, an existence appears to be justified in the degree that it is useful in the progress of general development.⁹⁵

⁹³ Pool 1991: 117.

⁹⁴ Lundtofte 2003: 24–25.

⁹⁵ Sitert hos Wellington 1967: 196, uthevingene er i denne teksten. Paul Rohrbach, som av utdanning var teolog, er særlig kjent for bøkene *Deutsche Kolonialwirtschaft* (1906) og *Der deutsche Gedanke in der Welt* (1912). I det siste verket tar han opp igjen sitt grunnleggende budskap om at det var et sivilisatorisk framsteg for menneskeheten om den afrikanske lokalbefolkningen ble tvunget til å gå i en høyerestående rases tjeneste (Kotek og Rigoulot 2001: 84). Rohrbach var som rådgiver tilhenger av «etnisk konsolidering gjennom deportasjon» i Armenia under den første verdenskrigen, men advarte mot den massenedslaktingen som seinere fulgte under «det tjuende århundrets andre folkemord» (Hull 2005: 265). Etter 1918 var han sterkt engasjert i kampen for å gjenopprette det tyske koloniveldet (*Kolonialrevanchismus*), og ble på sine eldre dager en av NSDAPs førende koloniideologer. Ifølge Melber 1992: 108 utgjorde Rohrbachs mange skrifter en viktig del av nazismens idégrunnlag.

For å få fortgang i det som altså ble sett på som en nødvendig prosess, var en av de viktigste mekanismene for kolonimakten å beslaglegge områder som deretter ble erklærte som kronland. Den offisielle holdningen gikk ut på at slik jord måtte stykkes ut til dem som var best kvalifisert til å få i gang økonomisk utvikling, dvs. hvite bønder. I begynnelsen var det i de fleste tilfeller tale om det som fra tysk side ble kalt «ubrukte» beitemarker, dvs. jord som ble brukt under sesongmessig flytting eller som tjente som reserver når tørke krevde større områder for å holde kvegflokkene i live. Det var derfor ikke til å unngå at tysk bosetting førte til et stadig skarpere motsetningsforhold til den hererotalede lokalbefolkningen.

En annen framgangsmåte bestod i å sikre seg kveg og jord som oppgjør når gjelda til tyske handelsmenn ikke ble betalt i tide. Mange nyankomne tyske innvandrere og soldater manglet tilstrekkelig kapital til å etablere seg, og satset derfor på å skaffe seg rask fortjeneste som handelsmenn. Derfor gav de villig kreditt til afrikanere som etterspurte deres varer, der ikke minst brennevin utgjorde en viktig post på regnskapet. En av dem som flittigst tok opp store lån, var Samuel Maharero selv. Når det ble vanskelig å betale ned lånene, noe som ikke burde være overraskende i samfunn hvor det historisk hadde vært beskjedne innslag av pengeøkonomi og lønnsarbeid, ble mange tvunget til å gi fra seg kveg eller jordeiendommer som de strengt tatt bare hadde bruksrett til. Ettersom verdien både på varer og på beslaglagt kveg ble fastsatt av de samme tyske handelsmenn, skal det ikke mye fantasi til å forestille seg at prisfastsettingen førte til at afrikanerne ble den tapende part. Det gjorde ikke situasjonen bedre at politi- og rettsapparatet stilte villig opp på skruppelløse handelsmenns side, og på denne måten ble afrikanernes protester mot økonomisk utbytting også rettet mot selve kolonisystemet.⁹⁶

Opprør og straff

I tillegg til de økonomiske ressursene som på denne måten ble overført til tyske handelsmenn og storbønder, ble stadig mer jord og kveg (*Strafochsen*) beslaglagt av myndighetene som straff for «oppvigleri» eller mer organiserte opprør. Det mest kjente eksempel på en storstilt konfiskasjon er straffetiltakene etter Mbanderu-oppstanden i 1896. Innenfor Mbanderu-folkegruppa, som utgjorde

⁹⁶ For en åpenhjertig rapport om økonomisk utbytting, som stammer fra distriktsadministrasjonen i Windhoek, se Schaller 2004: 396.

den delen av den hererotalende befolkningen som holdt til øst i landet, hadde deres lokale ledere aldri godtatt den tysk-innsatte Samuel Maharero som overhode. Det som utløste konflikten, var protester mot en grensetrekning som innskrenket det tradisjonelle kjerneområdet for mbanderuenes bosetting. Krigen endte med offentlig henrettelse av Nikodemus Kavikunua og Kahimemua Nguvaura, som begge var blant Samuel Mahareros fremste rivaler.⁹⁷ I dette tilfellet ble mer enn 12 000 kyr først beslaglagt av kolonimakten og deretter solgt billig til tyske bønder.⁹⁸ Myndighetene ønsket å bruke dette opprøret til å demonstrere en gang for alle hva «ulydighet» overfor den tyske kolonistaten kunne føre til, og Leutwein så selv på sitt store oppbud av militærmakt som et av de viktigste steg som var tatt for å etablere tysk herredømme.

I namibisk historie er denne oppstanden også betydningsfull fordi det var en kamp hvor en hererotalende gruppe (Mbanderu) gjorde felles sak med de namatalende Khauas, samtidig som både Samuel Maharero og Hendrik Witbooi – dvs. de to tradisjonelle rivaler – stilte tropper til disposisjon for kolonimakten. Begge deler understreker at det ikke er så lett å forstå namibisk historie i denne perioden bare ut fra «etniske» skillelinjer.

I tillegg til de drastiske straffetiltakene mot mbanderubefolkningen ble de overlevende fra den tallmessig beskjedne Khauas Khoi-folkegruppa lenger sør fratatt all sin jord og sine eiendommer og brakt til en konsentrasjonsleir nær Windhoek. Her utførte de tvangsarbeid for den tyske kolonimakten. En av de mest kjente koloniideologene, Karl Dove, skrev samtidig at sentimental humanisme og sykkelig sentimentalitet ikke måtte forhindre at de ble sendt til galgen. Denne brutale behandlingen av Khauas Khoi som etnisk gruppe er av historikeren Jan-Bart Gewalt omtalt som «a policy of genocide».⁹⁹

Under den tyske krigføringen i 1896 ble det kjent at myndighetene ikke tok krigsfanger, det vil si at alle «fiendtlige styrker» som bar våpen, ble drept på stedet. I Riksdagen i Berlin førte dette til krav fra sentrums- og venstrepartiene om at internasjonale konvensjoner om behandling av krigsfanger måtte utvides til å gjelde koloniene. Theodor Leutwein argumenterte mot dette ved å vise til at slike konvensjoner var i konflikt med det humanitære

⁹⁷ De ble dømt til døden av Friederich von Lindequist, som seinere ble guvernør i Namibia (1906–1907), og deretter øverste leder for koloniavdelingen i det tyske utenriksdepartementet. På sine eldre dager fant han sin plass i NSDAP.

⁹⁸ Tallet 12 000 kommer fra Theodor Leutwein selv, se Drechsler 1980: 94.

⁹⁹ Gewalt 1999: 108. Uttalelsen fra Karl Dove, som også var en sentral geograf, stammer fra *Deutsche Kolonialzeitung*, og er her gjengitt fra Drechsler 1980: 93. Karl Dove er tillagt det kjente uttrykket «Milde gegen die Eingeborenen ist Grausamkeit gegen die Weissen», se Silvester og Gewalt 2003: 87.

hensynet til koloniens tyske innbyggere. I sin redegjørelse for *Kolonialabteilung* i Berlin la han til en prinsipiell begrunnelse:

Colonisation is always inhumane. It must ultimately amount to an encroachment on the rights of the original inhabitants in favour of the intruders. If that is unacceptable then one must oppose all colonisation, which at least would be a logical attitude. What is impossible is on one hand to take land from the natives on the basis of questionable treaties and risk the life and health of one's countrymen to this end, and on the other hand to enthuse about humanitarian principles in the Reichstag. Yet this is precisely what many delegates have done.¹⁰⁰

Midt på 1890-tallet ble det for første gang trukket opp faste grenser for hererobefolkningens bosetting. Ved å innskrenke deres beitemarker mot sør, og ved å gjerde inn områder på en måte som stengte for tradisjonelle vandringer av mennesker og dyr, håpet koloniadministrasjonen på at presset på ressursene ble så stort at folk ble tvunget til å selge en del av kveget. Dessuten ble kveg som streifet over disse grensene, konfiskert og solgt på auksjon. (Den tyske administrasjonen og Samuel Maharero delte på gevinsten.) For å skaffe inntekter til å betale tilbake gjeld solgte afrikanske ledere også jord og kveg fra det som tidligere ble betraktet som felleseiendom. Det gjaldt ikke minst Samuel Maharero selv.

¹⁰⁰ Leutweins redegjørelse av 4. juli 1896 er sitert fra Bley 1971: 68. *Kolonialabteilung* var en del av Utenriksdepartementet fra 1890 (*Abteilung des Auswärtiger Amtes*). Fra 1907 ble koloniadministrasjonen oppgradert til *Reichskolonialamt* med en egen statssekretær.

Kapittel 3

Et samfunn i krise

Den store pesten

Den gradvise nedbrytingen av førkoloniale produksjonsforhold og ødeleggelsen av hererobefolkningens livsgrunnlag ble dramatisk forverret mot slutten av 1890-tallet. Etter flere tørkeår ble Namibia i april 1897 rammet av en kveggepest («rinderpest») som hadde spredt seg fra Nordøst-Afrika til store deler av det afrikanske kontinentet.¹⁰¹ Det foreligger ulike anslag over virkningene i Namibia, men det er sannsynlig at minst to tredeler av afrikanernes kveg bukket under av sykdom eller ble slaktet ned i løpet av det neste halvåret, mens andelen i enkelte områder kunne nærme seg 95 prosent.¹⁰² Smitten bredte seg særlig raskt langs handelsveier med oksetransport, i tillegg til at den rammet store kvegflokker som var blitt presset sammen på begrensede områder som følge av at mange hereroer var fratatt tradisjonelle beitemarker. Begravelse av smittedyr i elveleier bidrog til en påfølgende malaria- og tyfusepidemi, som gikk ekstra hardt ut over dem som på forhånd var underernært på grunn av kjøtt- og melkemangel, og som derfor var lite motstandsdyktige. Det gjorde også vondt verre at mais og ris på samme tid steg dramatisk i pris, noe som bl.a. skyldtes økte utgifter til transport som var avhengig av okser som trekraft. Kort etter fulgte en ny tørkeperiode i 1900–1903, denne gang også i kombinasjon med store grasshoppesvermer.

¹⁰¹ Den fylldigste behandlingen av kveggepestens katastrofale virkninger i Namibia er gitt av Gewald 1999: 110–140. For et regionalt perspektiv, se Phoofolo 1993. Phoofolo legger også vekt på at mange afrikanere så på pest og sykdom som en forbannelse påført dem av kolonimyndighetene, dvs. at det var tale om «a universal suspicion that the whole rinderpest enterprise was a sinister device to impoverish Africans in order to coerce them into the white man's service» (Phoofolo 1993: 134). Tørke og sykdommer er satt i en global sammenheng, bygd på ny forskning om El Niño-effekten, av Davis 2000.

¹⁰² Flere lokale eksempler, hentet fra en grundig studie publisert allerede i 1897, er gjengitt hos Melber 2000.

Naturkatastrofer var selvsagt ikke noe nytt i hererobefolkningens historie, men virkningen ble denne gangen så katastrofal fordi de vanlige overlevelsestrategier var blitt svekket under kolonistyret. Nedgangstidene etter kvegepesten falt også sammen med den gjeldskrisa som hadde bygd seg opp gjennom flere år. Når det ikke lenger var så mange kyr igjen å selge for å betale gjeld, ble derfor salg av jord det eneste alternativet. Det hendte til og med at handelsfolk egenmektig beslagla okser som var ansett som «hellige» og som ble brukt i religiøse ritualer. Den høye prisen på vaksinasjoner bidrog ytterligere til salg av kyr og beitemarker.

I prinsippet måtte alt salg av jordeiendommer fra afrikanere til europeere godkjennes av koloniguvernøren selv, men det var bare en formalitet for en administrasjon som nettopp ønsket en slik utvikling. Istedenfor å ivareta interessene til sine «undersåtter» stod Samuel Maharero i fremste rekke når det gjaldt salg av jord til handelsfolk eller til kolonimakten. Dette gjaldt også områder som han ikke hadde noen tradisjonell tilknytning til. Som mange andre innenfor hereroeliten mistet deres øverste leder mye av sitt økonomiske grunnlag under kvegepesten, og han så ikke andre utveier enn salg av jord. I tillegg til tap av store kvegflokker forsvant også viktige ekstraintekter fra transportvirksomhet med oksekjerrer. I et forsøk på å beholde sin status tok mange innenfor hereroenes ledersjikt opp nye lån hos tyske handelsfolk.

Under pesten var de fleste tyske bønder i stand til å vaksinere sitt eget kveg, slik at en stor del – kanskje to tredeler – ble reddet. Sammenbruddet for den afrikanske kvegdriften førte også til at prisen på levende dyr og kjøtt steg med 200–300 prosent, dvs. at det var gode tider for europeere som hadde et overskudd å selge. Med afrikanske konkurrenter ute av bildet ble det samtidig lettere å slå seg opp med lønnsom drift. I en oversikt fra 1902 ble det anslått at hererobefolkningen samlet ikke hadde flere kyr enn det som noen få hundre tyske storbønder rådde over.¹⁰³

I de vanskelige tidene flokket mange hereroer seg rundt misjonsstasjonene, der det ofte var nødhjelp å få. Dette tjente som utgangspunkt for en tysk offensiv for å øke tallet på misjonærer i ei tid hvor mange oppfattet pesten som et tegn på guds straff og allmakt.¹⁰⁴ (Blant hereroer som allerede tilhørte menigheten, kom det derimot mange kritiske bemerkninger om en gud som ikke hadde vært mektig nok til å hindre den store katastrofen.) Avhengigheten

¹⁰³ Ifølge offisielle undersøkelser var tallene henholdsvis 45 910 og 44 490, se Drechsler 1980: 119.

¹⁰⁴ Bley 1971: 127. Gewalt 1999: 136–137 viser til at pesten ble sett på som et resultat av guds tuktdende hånd (*züchtigenden Hand Gottes*).

av tyske misjonærer, handelsmenn og koloniadministrator betydde en ytterligere undergraving av førkoloniale samfunnsstrukturer og de tradisjonelle ledernes legitimitet. Samlet ble resultatet en dyp økologisk og sosial krise for de afrikanske innbyggerne i sentrale og sørlige deler av Namibia, samtidig som tyske bosettere og kolonimakten styrket sin stilling. De samfunnsmessige virkningene er oppsummert slik av Jan-Bart Gewald:

Rinderpest did not merely kill cattle; it was the death knell of an independent Herero society as a whole. Following rinderpest, Herero society lost its land, people and cattle, and sank further into debt. It became dependent on the goodwill of the state for land, in the form of reserves, and food, in the form of employment, on traders and settlers for credit and employment, and on the mission for religious guidance. By 1904, Herero society was a series of scattered groupings centered on urban centres subject to German garrisons, and their associated chiefs. Effectively Herero society had lost its independence and the German colonial state was victorious.¹⁰⁵

Innvandring og jordokkupasjon

Under nødsåra ble det solgt eller beslaglagt så mye jord at det bare var et tidsspørsmål før hereroenes eksistensgrunnlag i det sentrale Namibia ville bli revet vekk. Dette ble forsterket gjennom en merkbar økning i den tyske innvandringen, slik at tallet på europeere ble nesten fordoblet i perioden 1897–1903.¹⁰⁶ Når presset på hererobefolkningens jord ble så stort, var det også fordi de spekulasjonsivrige tyske konsesjonselskapene fortsatt ventet med å legge ut sine betydelige eiendommer for salg.¹⁰⁷ På denne måten bærer de et tungt ansvar for at kampen om jord ble mer tilspisset.

Kolonimyndighetene på stedet fryktet at innvandring i så raskt økende tempo ville føre til samfunnsmessig ustabilitet og større risiko for konflikter, men ble overkjørt av *Kolonialabteilung* i Utenriksdepartementet i Berlin, som

¹⁰⁵ Gewald 1999: 139–140.

¹⁰⁶ Tallet på europeiske innvandrere (dvs. ikke bare tyske) steg i denne korte perioden fra 2628 til 4682, se Kuss 2004. Drechsler 1980: 97 oppgir at tallet på tyske innvandrere steg fra bare 310 i 1891 til 2998 i 1903.

¹⁰⁷ Seks store selskaper satt på til sammen 300 000 km², og av dette var ikke mer enn 1400 km² solgt fram til januar 1903. Se Drechsler 1980: 113.

igjen stod under press fra *Deutsche Kolonialgesellschaft* og deres støttespillere blant nasjonalistiske partier i Riksdagen. Her var det en utbredt oppfatning at kolonisering med nødvendighet måtte bety at lokalbefolkningen ble skjøvet til side, og at det viktigste i vanskelige tider var å vise styrke og innstille seg på bruk av militære tropper.¹⁰⁸ Dette oppmuntret også tyske bosettere i Namibia til å organisere seg, sikre seg økt økonomisk støtte og kreve at kolonimyndighetene gikk mer offensivt til verks overfor den afrikanske lokalbefolkningen.¹⁰⁹ For første gang ble tanken luftet om mer lokal råderett for europeiske innvandrere (*Selbstverwaltung*), slik det var vanlig i flere andre settlerkolonier med betydelig europeisk bosetting (for eksempel Rhodesia, Sør-Afrika og Algerie). Allerede i 1896 hadde koloniguvernør Leutwein rapportert til Berlin at han ble utsatt for kraftig kritikk fra tyske bosettere – med støtte hos konsesjonselskaper og i lokal presse – som både ville avvæpne alle afrikanere og forberede seg på forkjøpskrig (*Präventivkrieg*) mot hererobefolkningen.¹¹⁰

Også de nye kredittreguleringene som ble offentliggjort seinhøstes 1903, bidrog til å skjerpe motsetningene. Det het her bl.a. at gjeld som ikke var innkrevd innenfor en periode på ett år, var å betrakte som ettergitt. Selv om enkelte historikere har framholdt at dette fra koloniguvernørens side var ment som et forsiktig forsøk på å lindre krisa for de afrikanere som var hardt rammet av gjeld, ble resultatet i praksis det motsatte. Leutwein skrev selv seinere i sine memoarer at de nye retningslinjene ikke var utarbeidet ut fra noen omsorg for den afrikanske befolkningen, men fordi han fryktet at de mange konfrontasjonene ville true liv og eiendom til europeere i kolonien.¹¹¹ Overivrige handelsmenn kastet seg enda mer nådeløst over sine ofre for å få tilbake så mye som mulig før tidsfristen løp ut. Situasjonen er beskrevet slik av den sørafrikanske historikeren Gerhard Pool:

¹⁰⁸ Smith 1978: 122. En konsis oppsummering av disse stemningene ble på denne tida gitt i boka *Koloniale und politische Aufsätze und Reden* (Berlin, 1903), skrevet av en av de ledende koloniforkjempere, dr. Justius Scharlach: «Kolonisieren, das zeigt die Geschichte aller Kolonien, bedeutet nicht die Eingeborenen zivilisieren, sondern sie zurückdrängen und schliesslich vernichten.» Sitatet er hentet fra Gründer 1999: 226. Scharlach eide store selv store plantasjer i Kamerun.

¹⁰⁹ Et viktig talerør for en slik offensiv i retning av mer jordokkupasjon var *Südwestafrikanische Zeitung*, som 22. januar 1901 skrev: «...the land, of course must be transferred from the hands of the natives to those of the whites, (this) is the object of colonization in the territory. The land shall be settled by whites. So the natives must give way and either become servants of the whites or withdraw...» Sitatet er hentet fra Wellington 1967: 194.

¹¹⁰ Dette går bl.a. fram av Leutweins rapport til Rikskansleren 10. februar 1986, sitert hos Bley 1971: 65.

¹¹¹ Bridgman 1981: 59.

When the news about the regulation reached German South West Africa, the traders started collecting their outstanding debts relentlessly and with feverish haste. There were numerous examples of violent action by traders against Hereros. When the government, moreover, made the mistake of making soldiers available to collect outstanding debts, the Hereros gained the impression that the Whites «...wished to take everything from them at once», as an eyewitness put it.¹¹²

I de britiske myndighetenes *Blue Book* om tysk kolonialisme, som ble utgitt mot slutten av den første verdenskrigen (se nedenfor), er det gjengitt en rekke uttalelser fra afrikanere om bakgrunnen for oppstanden i 1904, og her blir gjeldskrise og de tyske handelsmennenes framferd tillagt stor betydning.¹¹³ Jan-Bart Gewald har lagt til at det samtidig foregikk en offensiv for å rekruttere hereroer til sørafrikanske gruveselskaper i Witwatersrand-området, noe som har kommet fram som resultat av at muntlige kilder mer systematisk er tatt i bruk. Etter at krigen brøt ut i 1904, er det for eksempel blitt klart at flere hereroer så på samarbeidet mellom tyske kolonimyndigheter og et sørafrikansk rekrutteringsselskap som et forsøk på å svekke hereroene og gjøre at det ble færre igjen til å yte motstand mot kolonistret.¹¹⁴

På samme tid ble det også kunngjort at enkelte områder skulle settes av som reservater for hererobefolkningen. Dette var et tiltak som de tyske misjonsselskapene lenge hadde ivret for i den hensikt å bremse ukontrollert salg av jord, noe som også opptok Theodor Leutwein. Når planene om et slikt reservatsystem likevel ble oppfattet som et slag mot hereroenes livsgrunnlag, var det fordi de foreslåtte reservatene både var beskjedne i utstrekning og

¹¹² Pool 1991: 184–185. Wellington 1967: 198 beskriver det slik: «The traders fell on the Hereros like a pack of wolves.» I et brev til Leutwein (6. mars 1904) skrev Samuel Maharero: «The traders increased the hardship by pressing my people to accept articles on credit; thereafter they robbed us and they went so far as to secure payment by taking away by force two or three head of cattle for a debt of £ 1 sterling.» Sitatet er hentet fra Madley 2004: 184.

¹¹³ Se for eksempel vitnesbyrdet fra Daniel Kariko i Silvester og Gewald 2003: 84.

¹¹⁴ Gewald 1999b.

lå i de minst fruktbare delene av hereroenes kjernebosetting.¹¹⁵ Mange så nok også reservatsystemet som starten på en mer omfattende ekspropriering med oppbud av tysk militærmakt. Mye tyder dessuten på at Leutwein så for seg et framtidig system der de forskjellige folkegrupper ble holdt atskilt, og han er derfor seinere hyllet av hvite sørafrikanere som apartheidpolitikkenes far.¹¹⁶ Når sosialistlederen August Bebel i et innlegg i Riksdagen etterlyste en mer human behandling av den afrikanske befolkningen, svarte Leutwein at dette var et selvbedrag, ettersom «kolonialisme aldri kan være human».¹¹⁷

Jernbanebygging som provokasjon

Krisa ble forsterket gjennom den omfattende jernbanebyggingen som hadde startet i 1898, noe som igjen var et resultat av at kvegpesten hadde vist hvor sårbart et transportsystem bygd på okser som trekraft var. I forbindelse med bygging av jernbanen fra havnebyen Swakopmund til Windhoek ble det konfiskert jord – uten kompensasjon – på begge sider av linja. I 1903 var det stor frykt for at mer jord i hereroenes kjerneområder ville bli beslåglagt i forbindelse med at *Otavi Minen- und Eisenbahngesellschaft* (OMEG) hadde fått konsesjon på byggingen av en jernbane til gruveområdene rundt Tsumeb. Det tyske selskapet gjorde krav på et bredt belte på 20 km. på hver side av traseen, inkludert alle rettigheter til vann i området. Ikke uten grunn ble det regnet med at jernbanen ville gjøre Namibia enda mer tiltrekkende for tyske farmere, i tillegg til at det ville bli lettere for militære myndigheter å få fram tropper og forsyninger.

¹¹⁵ Leutwein gjorde det i august 1900 klart at reservatene ikke skulle omfatte områder som egnet seg for tysk bosetting (Kössler og Melber 2004b: 42). Med utgangspunkt i en seinere innberetning fra Leutwein til *Kolonialabteilung*, oppsummerer Horst Drechsler det forelåtte reservatsystemet slik: «Leutwein decreed in May 1903 that only out-of-the-way areas of comparatively modest size were eligible as sites for new reserves. The decree went on to stipulate that all farms already purchased by whites must, of course, remain outside the reserves and so must, subsequently, any farms that settlers might be interested in buying.» (Drechsler 1986: 50) I et tilbakeblikk på sin guvernørperiode skrev Leutwein i oktober 1904 at hans mål var «...die Eindämmung der Eingeborenen in Reservate und damit die räumliche Trennung der weissen und der schwarzen Rasse», sitert fra Sudholt 1975: 163.

¹¹⁶ Bley 1971: 141. I det sørafrikanske parlamentet i 1956 uttalte Heinrich Vedder, som var senator valgt av den hvite befolkningen i Namibia, at «...in South West Africa we have the only country in the world where apartheid has been exercised in an increasing degree for fifty years», sitert hos Hillebrecht 2004: 5.

¹¹⁷ Levene 2005b: 239.

Jernbanebyggingens dramatiske konsekvenser for lokalbefolkningen ble da også umiddelbart tatt opp i den tyske Riksdagen av bl.a. den sosialdemokratiske partilederen August Bebel. Med direkte henvisning til den pågående jernbanebyggingen minnet han om at hererobefolkningen allerede var blitt fratatt en stor del av sine eiendommer og drevet østover, og at ingen kunne laste dem hvis de stilt overfor nye konfiskasjoner ville gjøre alt som stod i deres makt for å kjempe for sine rettigheter.¹¹⁸ Også Samuel Maharero, som hittil hadde direkte og indirekte samtykket i betydelig overføring av jord til tyske eiere (inkludert første fase av jernbanebyggingen), var nå alvorlig bekymret.

Rasistisk avhumanisering

Det hører med til dette bildet at økonomisk utbytting gikk hånd i hånd med tiltakende rasisme og umenneskelig brutalitet. Etter den store pestkatastrofen ble langt flere hereroer nødt til å ta arbeid på tyske gårder, og de kom derfor i nærkontakt med mange former for direkte mishandling. Mange tyskere oppfattet at de var i landet som erobrere, og at de dermed kunne opptre med «erobrerens rett». Det gjaldt ikke minst tidligere soldater som hadde slått seg ned etter endt tjeneste. Noen av innvandrerne var også kriminelle elementer fra høyere samfunnslag, som var blitt sendt av gårde til fjerne strøk for ikke å ødelegge familiens ære.

Ved flere anledninger uttrykte koloniguvernør Theodor Leutwein selv bekymring over at nyankomne tyskere ikke viste respekt for tradisjonelle ledere, og at de heller ikke kjente til den delikate balanse han etter egen oppfatning hadde klart å skape mellom de forskjellige befolkningsgrupper. Høvding Assa Riarua, som seinere ble en av de ledende strateger på hereroenes side i 1904, var selv blant dem som opplevde å bli pisket til blods.¹¹⁹ Særlig vakte det stor forargelse i den afrikanske befolkningen at hustruen til en kjent hereroleder ble drept etter å ha avvist seksuelle tilnærmelser fra en tysk handelsmann, og at ugjerningsmannen bare fikk en beskjedne straff.¹²⁰ Da en sveitsisk avis omtalte en gruppevoldtekt av en hererokvinne, samtidig

¹¹⁸ Bridgman 1981: 58–59.

¹¹⁹ Drechsler 1980: 136.

¹²⁰ I sine memoarer fra 1907 skrev Leutwein: «Everywhere people asked themselves if the whites had the right to shoot native women.» Sitatet er hentet fra Madley 2004: 184. En tidligere distriktsdommer skrev i 1905 at «...a single drop of white blood was just as precious to me as the life of one of our black fellow-citizens», sitert samme sted.

som hennes ektefelle ble utsatt for grov mishandling, skrev Windhoek-administrasjonen til *Kolonialabteilung* i Berlin at slikt var så vanlig at det ikke var noen grunn til å sende inn noen rapport om forholdet.¹²¹

En rekke rystende eksempler på korporlig avstraffelse (*väterliches Züchtigungsrecht*) og andre former for sadisme, vold og mishandling er fyldig beskrevet i litteraturen.¹²² Da systemet med korporlig avstraffelse ble tatt opp i Riksdagen, mot bakgrunn av at det var blitt avskaffet i Tyskland allerede i 1871, ble en slik praksis forsvart i kraftige ordelag i en uttalelse fra tyske bosettere i Namibia. I deres uttalelse het det bl.a. at det ikke var mulig for dem som hadde levd sammen med afrikanere, å oppfatte dem som mennesker i europeisk forstand.¹²³ Både seksuelle overgrep og det forhold at det store flertallet av europeiske menn levde i konkubinatsforhold, førte til at det ble født mange barn med afrikansk mor og europeisk far.¹²⁴ I slike tilfeller ble det talt om en *Verkafferung* av befolkningen. (Dette er et begrep som peker framover mot det som ble kalt *Verjudung* under det tredje riket.) Ikke uten grunn hevder derfor mange historikere at det nettopp ved inngangen til 1900-tallet skjedde en markert brutalisering både av samfunnssystemet og av de mellommenneskelige relasjoner, og at en slik *Herrenpolitik* med tiltakende vold og misbruk av rettsvesenet kan være like viktig som akutt jordmangel for å forklare det påfølgende krigsutbruddet i 1904.¹²⁵

Sett fra afrikansk side var det ingen grunn til å ha tiltro til en administrasjon og et rettsapparat som tilla afrikanske liv liten verdi, og som idømte europeere minimal straff selv der hvor de var skyldige i drap eller mishandling med døden til følge. Koloniguvernøren var selv ikke i tvil om at rasehat var en rotfestet del av selve rettssystemet.¹²⁶ Det var bare europeere som kunne være lekdommere, og de la liten eller ingen vekt på rettsforklaringer

¹²¹ Drechsler 1980: 133–134.

¹²² Se bl.a. Bley 1971: 95–98, Drechsler 1980: 132–136, Silvester og Gewalt 2003: 93–97.

¹²³ I uttalelsen fra 21. juli 1900 het det bl.a.: «From time immemorial our natives have grown used to laziness, brutality and stupidity. The dirtier they are, the more they feel at ease. Any white man who has lived among natives finds it almost impossible to regard them as human beings at all in any European sense. They need centuries of training as human beings, with endless patience, strictness and justice...» (Bley 1971: 97)

¹²⁴ I 1900 var det 4000 europeiske menn og 700 kvinner i Namibia. En slik *Frauenmangel* foranlediget en aksjon for å rekruttere ugifte – men «ærbare» – tyske kvinner til kolonien. For en skjønnlitterær behandling av dette temaet, se André Brinks roman *Den andre siden av stillheten* (Oslo: Aschehoug, 2003). Wassink 2004: 68 refererer til opplysninger om at 90 prosent av alle europeiske menn levde i konkubinatsforhold.

¹²⁵ Se for eksempel Graichen og Gründer 2005: 125–126.

¹²⁶ Bley 1971: 140.

fra afrikanere. Som unnskyldning for overgrep ble det i retten ofte anført at europeere led av en spesiell sykdom (*Tropenkoller*) som rammet ellers friske bosettere i tropiske strøk, og som gjorde at de begikk ukontrollerte handlinger de ikke var rettslig ansvarlige for.¹²⁷

Den brutale behandlingen som lokalbefolkningen ble utsatt for, hadde nær sammenheng med den mer generelle forakten for afrikanere som var en del av den rådende *Zeitgeist*. Ofte ble de omtalt i nedsettende vendinger, f.eks. var «halv nakne villdyr» og «bavianer» uttrykk som hyppig ble brukt. I et slikt perspektiv hadde afrikanere knapt noen annen eksistensberettigelse enn å stå til tjeneste som arbeidskraft for kolonisatorene. Ifølge kolonigvernør Leutwein var dette nærmest som en naturlig prosess å regne.¹²⁸ En slik *Herrenvolk*-mentalitet var også forankret i pseudovitenskapelige forestillinger om raser med lite utviklet læringsevne og lav moral, dvs. som folk som i et vulgærdarwinistisk perspektiv befant seg på et lavt utviklingsnivå. Da den liberale sentrumspolitiker Matthias Erzberger framholdt i et innlegg i Riksdagen at afrikanere hadde en udødelig sjel på samme måte som tyskere, ble han pepet ut.¹²⁹ Den framstående historikeren Helmut Bley legger derfor i sin klassiske studie stor vekt på tyske bosetteres rasisme og ekstremisme, og argumenterer – med klar adresse til sine østtyske kolleger på 1960-tallet – for at slike sosialpsykologiske forhold er like viktige som økonomisk utbytting for å forklare oppstanden i 1904.¹³⁰ Det er heller ingen grunn til å tro at holdningene hos Keiser Wilhelm II og i generalstaben i Berlin var særlig forskjellig fra den gjennomsnittlige tyske bosetter i Namibia.¹³¹ Det er med andre ord tale om en utbredt og rotfestet form for *avhumanisering* av den afrikanske befolkningen, som ble sett på som en rasegruppe som stod i veien for det *historiske framsteg* som tysk kolonisering og europeisk overtaking av

¹²⁷ Se Drechsler 1980: 133. Det vanligste engelske uttrykket er *tropical frenzy*. *Tropenkoller* er et eget oppslagsord med fyldig forklaring i *Deutsche Kolonial-Lexicon* fra 1920, som er en interessant samtidskilde som nå er tilgjengelig på Internett (<http://www.stub.bildarchiv-dkg.uni-frankfurt.de/dfg-projekt/bildprojekt/Lexicon/lexicon.htm>). En kort medisinsk redegjørelse fra en samtidig kilde er gjengitt hos Wassink 2004: 338.

¹²⁸ Sitert hos Madley 2004: 169.

¹²⁹ Bridgman og Worley 2004: 21. Erzberger, som var riksdagsrepresentant for det katolske sentrumspartiet, uttrykte ved mange anledninger kritikk av tysk kolonipolitikk. Han var finansminister under Weimarregimets første tid, men ble myrdet i 1923 fordi han hadde undertegnet våpenhvilen i 1918. For en grundig behandling av Erzbergers syn på kolonialismen, der det går fram at det mer var «utvektene» enn selve systemet han var i opposisjon til, se Epstein 1959.

¹³⁰ Bley 1971: 134.

¹³¹ Bridgman 1981: 63.

56 Det første folkemordet i det tjuende århundre

jordeiendommer representerte. Som vi skal se nedenfor, kom en slik holdning utvilsomt til å sette sitt preg på de tyske troppenes krigføring i 1904.

Kapittel 4

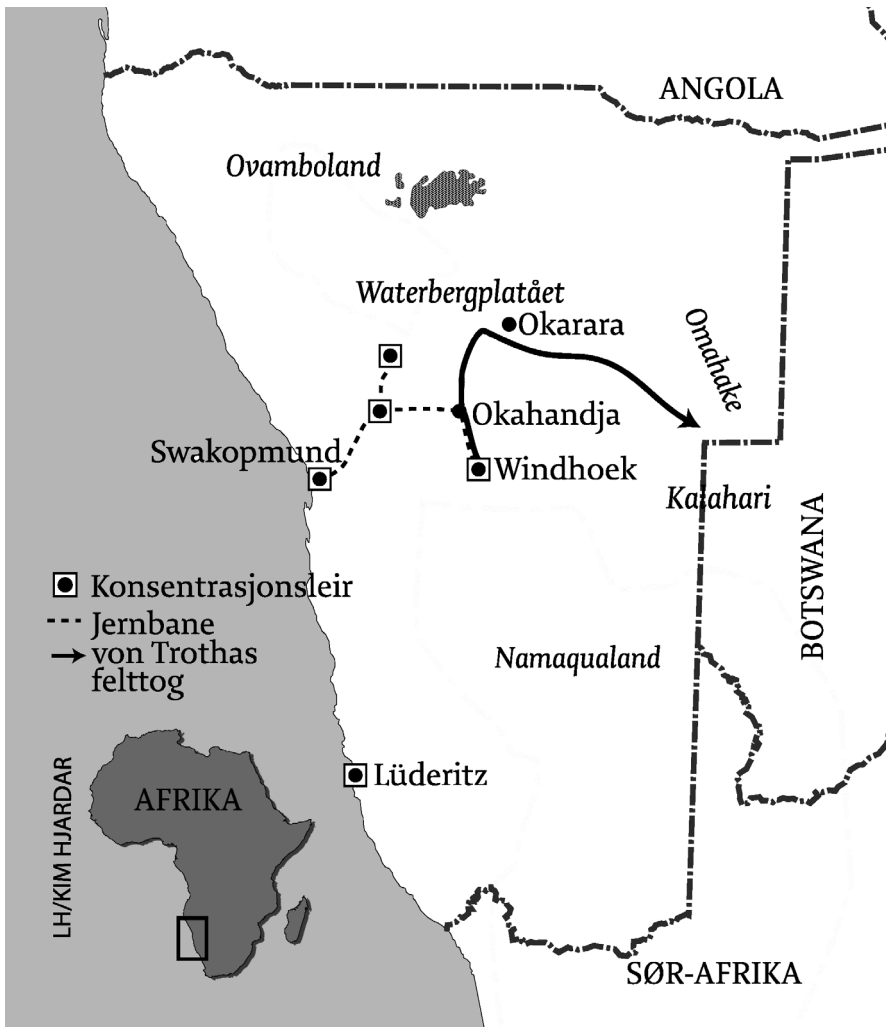
Motstandskamp og krig

Undergraving av livsgrunlaget

Mot den historiske bakgrunn som er skissert i forrige kapittel, og som er kjennetegnet av økt tysk innvandring, grovkornet rasisme og tiltakende afrikansk jordmangel, er det ikke vanskelig å forstå at situasjonen ble stadig mer desperat for lokalbefolkningen i det sentrale og sørlige Namibia. I 1903 var over 25 prosent av all jord i herero-områdene allerede beslaglagt eller solgt til utenlandske eiere, og med en fortsatt utvikling i samme takt ville det ikke ta lang tid før den afrikanske lokalbefolkningens materielle livsgrunnlag var rasert.¹³² Som vist ovenfor var også deres sosiale strukturer og kulturelle verdier i full oppløsning, slik at det i ettertid ikke er så lett å forestille seg hvordan en kollisjon med kolonimakten og tyske storbønder kunne avverges. En stadig mer rikholdig forskningslitteratur dokumenterer da også at grunnholdningen hos koloniadministrasjonen både i Windhoek og Berlin var at koloniens framtid bare kunne sikres ved at hererobefolkningen ble drevet vekk fra sine eiendommer og omgjort til et proletariat av landarbeidere og gjeter.

Selv om det ikke var mer enn i underkant av 5000 europeere i Namibia i 1903, øvde de en innflytelse på utformingen av kolonipolitikken som verken stod i forhold til deres beskjedne antall eller til området økonomiske betydning for Tyskland. Med andre ord: Kampen om den samme jorda og de samme kvegflokkene gav et beskjedent spillerom for kompromisser. Forholdene i Namibia skilte seg derfor ut fra de økonomiske hovedtrekkene som kjennetegnet andre tyske kolonier, der det var mer vanlig at den afrikanske befolkningen ble satt til å dyrke eksportprodukter som kaffe, te, kakao og bomull

¹³² Ifølge Bridgman 1981: 52 var det tale om 3 500 000 acres av i alt 12 000 000 acres.

Namibia 1903-1908

på egen jord.¹³³ Men disse forskjellene må heller ikke overdrives, ettersom det også i slike kolonier forekom mange former for tvangsarbeid, hard skattlegging og utbytting. Både i Kamerun og i Tysk Øst-Afrika (Tanzania) slo den tyske krigsmakten ned flere opprør.¹³⁴ Det er likevel et gjennomgående trekk at kolonier av Namibias type, som er bygd på europeisk bosetting og jordokupasjon, gir opphav til mer ytterliggående former for økonomisk utbytting, rasisme, autoritær ideologi og brutal militærmakt. Dette er et av hovedpoengene både i *The dark side of democracy. Explaining ethnic cleansing*, der den kjente samfunnsforskeren Michael Mann sammenlikner Australia, USA og Namibia, og i et knippe artikler som folkemord og settlerkolonialisme som er redigert av A. Dirk Moses.¹³⁵ På samme måte har avkolonisering i slike kolonier gjerne vært forbundet med langvarig væpnet kamp, noe som både Algerie, Zimbabwe, Mosambik, Angola og Namibia er eksempler på.

Opprør i sør

I oktober 1903 innledet den namatalende Bondelswartbefolkningen en oppstand som snart gikk over til geriljakrig mot den tyske kolonimakten. Dette var en folkegruppe som holdt til lengst sør i landet, mellom Oranjeelva og Karras Hills, der det lenge hadde vært misnøye med at jord ble overført til et sørafrikansk konsesjonsselskap. Det ble også oppfattet som en provokasjon at alle afrikanere ble tvunget til å registrere sine skytevåpen, noe som med rette ble sett på som starten på en avvæpning. Den utløsende faktor var at to tyske koloniadministratorer og Bondelswarts-lederen Jan Abraham Christian ble drept i en skuddveksling, etter at det fra tysk side, i strid med gjeldende avtaler, var grepet inn i en lokal strid som var utenfor kolonimaktens jurisdiksjon. Koloniguvernør Theodor Leutwein nøyde seg denne gang

¹³³ Situasjonen i Tysklands andre kolonier i Afrika er beskrevet hos Smith 1978 og Stoecker 1986. Begge framholder at Togo – hvor klima og tropiske sykdommer bidro til at det praktisk talt ikke var noen tyske bosettere – var et land hvor palmeolje og kokosnøtter gav et solid handelsoverskudd. Etter århundreskiftet begynte også sisal-, bomulls- og kaffeproduksjonen i Tysk Øst-Afrika (Tanzania) å gi gode resultater, basert både på plantasjedrift i tysk regi og på eksportproduksjon fra afrikanske småbruk. Standardverket om Tanzania i denne perioden er Iliffe 1979.

¹³⁴ I tillegg til flere kriger under koloniseringen av Tanzania på 1890-tallet (se Morlang 2006) og den store Maji-Maji-krigen i 1905/06, var det også flere opprør i Kamerun som ble slått ned med et betydelig oppbud av tyske soldater.

¹³⁵ Mann 2004, kapittel 4: «Genocidal democracies in the New World», s. 70–110.

ikke med begrensede aksjoner og diplomatiske midler, men erklærte isteden full militær mobilisering. Ikke overraskende brukte keiser Wilhelm II denne konflikten som et argument for opprustning og økt militær innflytelse over avgjørelsene i kolonien. Keiseren ble meget fortørnet over Bondelswartsoppstanden, ikke minst på bakgrunn av at sivile myndigheter (som Utenriksdepartementets *Kolonialabteilung* og *Kolonialrat*) kort tid i forveien hadde gått inn for å skjære ned på militærbevilgningene. Ifølge bemerkninger i marginen på en rapport om oppstanden mente keiseren at tida nå var kommet til å overføre myndighetene over kolonitroppene fra guvernøren til generalstaben i Berlin og til øverstkommanderende for alle tyske styrker, nemlig keiseren selv. Dette kan sees som et forspill til den dyptgripende kompetansestrid som kom til overflaten i de neste åra.¹³⁶

Ettersom de beskjedne tyske troppene på stedet ikke klarte å slå ned oppstanden, stilte koloniguvernøren seg i spissen for de troppene som begav seg 75 mil sørover fra Windhoek. Sist i desember 1903 opprettet han et lokalt hovedkvarter ved Keetmanshoop. Mens hovedtyngden av de militære styrkene – tre av fire kompanier – altså befant seg langt fra de sentrale områdene i landet, brøt den væpnete konflikten mellom Tyskland og hererobefolkningen ut i Okahandja 11. januar 1904.

Hva førte til krigsutbruddet?

Inntil helt nylig har det vanligste syn i historieforskningen vært at opprøret startet som en godt forberedt og samordnet hereroaksjon. Et klassisk uttrykk for dette er framstillingen hos Horst Drechsler, som taler om en lenge planlagt «nasjonal oppstand mot tysk imperialism», der hereroene alle som én reiste seg under Samuel Mahareros myndige ledelse. Ut fra en slik tankegang var tidspunktet også valgt med omhu, ettersom det var fornuftigst å slå til mens Leutwein og hans styrker befant seg sørpå for å slå ned et opprør. Flere hereroledere som avgav erklæringer for en britisk kommisjon mot slutten av den første verdenskrigen, forteller da også om sine forberedelser til, og motiver for, å gå til kamp.¹³⁷ Med enkelte variasjoner er dette en forklaring som også gis av forfattere som i andre sammenhenger langt fra er samstemte,

¹³⁶ Konflikten er beskrevet hos Drechsler 1980: 106–111, som også behandler en rekke andre større og mindre sammenstøt mellom lokalbefolkningen og tyske myndigheter i tiårsperioden fram til 1903. Keiserens reaksjoner er beskrevet hos Drechsler 1980: 108.

¹³⁷ Se Silvester og Gewalt 2003.

slik som Helmut Bley, Jon M. Bridgman, Peter Katjavivi og Gerard Pool. Det finnes derimot ingen offisiell tysk versjon av selve krigsutbruddet. I mai 1904 ønsket både rikskansler von Bülow og Riksdagen å sende en undersøkelseskommisjon til Windhoek, men dette ble effektivt stanset etter direkte inngrep fra keiseren selv.¹³⁸

De to mest brukte ordene for å betegne selve krigsutbruddet har gjerne vært «opprør» og «oppstand» (*rebellion, uprising, Aufstand, Erhebung*), men dette er begreper som langt fra er ukompliserte. Det har for eksempel nylig blitt påpekt av Werner Hillebrecht ved det namibiske riksarkivet at slike ord lett kan gi inntrykk av at konflikten mest dreide seg om misnøye med enkelte sider ved maktutøvelsen til myndigheter som tidligere var blitt sett på som legitime, noe som etter hans oppfatning ikke er dekkende for den tyske kolonionkupasjonen. Dette er et klassisk tema innenfor afrikansk historieskrivning, der flere forskere har framholdt at den oppmerksomheten som vies enkelte «opprør», kan bidra til forestillinger om at den forutgående okkupasjonsperioden mer eller mindre har vært akseptert, noe som er det bildet som europeiske bosettere og kolonimyndigheten gjerne ønsker å gi.¹³⁹

Med utgangspunkt i kritisk gransking av kildemateriale som hittil har vært lite brukt (hovedsakelig fra riksarkivet i Windhoek), har historikeren Jan-Bart Gewald lansert en ny tese om selve krigsutbruddet, samtidig som han veldokumentert fastholder den mer tradisjonelle beskrivelsen av det videre forløpet fram mot det han omtaler som «a genocidal colonial war».¹⁴⁰ Kort fortalt ser han starten på de første militære trefningene som resultat av en serie misforståelser, som hovedsakelig skyldtes panikk, paranoid krigsfrykt og aggressiv mentalitet hos deler av den tyske befolkningen i Namibia. Han viser til at mange tyske bosettere, offiserer og kolonitjenestemenn lenge hadde rettet høyrøstet kritikk mot guvernør Theodor Leutwein, som de mente var altfor ettergivende overfor afrikanere som fortjente «å bli satt på plass» en gang for alle. De var overbevist om at hererobefolkningen var innstilt på krig, noe som ifølge Gewald viste seg å bli en selvoppfyllende profeti.¹⁴¹ Særlig spent var situasjonen ved årsskiftet 1903/04. Som følge av at en stor del

¹³⁸ Drechsler 1980: 137–138. Grunnen til keiserens motstand var, ifølge Drechsler, at han på dette tidspunkt bare var opptatt av én eneste ting: å få oppstanden slått ned med alle midler.

¹³⁹ Hillebrecht 2204: 1. De samme innvendinger gjøres av Neville Alexander 1983: 24. En tidlig diskusjon av denne problemstillingen finnes hos Eriksen 1979.

¹⁴⁰ Gewald 1999: 1.

¹⁴¹ Gewald 1999: 141. En tilsvarende framstilling av en selvoppfyllende profeti er gitt av Shula Marks i hennes klassiske framstilling av bambataoppstanden i Sør-Afrika omtrent på samme tidspunkt (Marks 1970).

av de tyske troppene befant seg sørpå i en krig de hadde store vanskeligheter med å vinne, ble de resterende styrkene – inkludert en stor del av den mannlige befolkningen som var reservister – satt i høy beredskap. I en slik situasjon skulle det ikke mye til før en gnist kom til å utløse et væpnet sammenstøt. Gewalt er imidlertid av den oppfatning at de beskjedne trefningene 11. januar, der det fortsatt er uklart hvem som løsnet det første skudd, neppe ville ha blitt noe annet enn en begrenset episode dersom Theodor Leutwein og Samuel Maharero hadde vært på plass.¹⁴² Leutwein ledet de tyske styrkene sørpå helt til han undertegnet en fredsavtale 27. januar 1904 for å unngå en tofrontskrig, og var ikke tilbake i Windhoek før midt i februar.

I sin detaljerte beskrivelse av krigens første dager plasserer Gewalt et tungt ansvar hos den lokale distriktsadministrator i Okahandja, løytnant Ralf Zürn.¹⁴³ Dette var en ung og ambisiøs offiser som aldri hadde lagt skjul på sin misnøye med den offisielle politikken, som han mente var altfor ettergivende, samtidig som han ved flere tilfeller hadde opptrådt svært provoserende. I en redegjørelse til koloniguvernøren av 6. mars 1904 forteller Samuel Maharero selv at han hadde grunn til å frykte at Zürn ønsket å ta hans liv.¹⁴⁴

Ralf Zürn var ikke noe enkeltstående tilfelle, men tilhørte et aktivistisk sjikt av koloniadministratorer som hadde militær bakgrunn, og som var kjennetegnet av holdninger som av enkelte historikere er gitt betegnelsen *Leutnants-Imperialismus*.¹⁴⁵ Under Leutweins fravær var det Zürn som hadde ansvaret for å forhandle med hererobefolkningens ledere om hvor de nøyaktige grensene for de nye reservatene rundt Okahandja og Waterberg skulle gå. I det første tilfellet viste han stor forakt for de synspunkter som ble ført

¹⁴² Bridgman (1981: 64) legger også vekt på Leutweins fravær: «No sooner was the restraining hand of Leutwein removed than the settlers began pushing the natives, hoping to drive them to some deperate act which would permit a final solution to the «black problem.» (Bridgman 1981: 64)

¹⁴³ Det samme gjorde Samuel Maharero da han 6. mars 1904 beskrev krigsutbruddet i et brev til Theodor Leutwein. Han ble bedt om å forklare hvorfor krigen ble startet, men svarte at det burde nok koloniguvernøren heller spørre tyske handelsmenn og Leutnant Zürn om: «Question the traders and Leutnant Zürn as to their war, when they have told you then we can talk about it. The present war is that of Zürn.» I den fylldige redegjørelsen la Samuel Maharero samtidig vekt på at hererobefolkningen gjennom lengre tid var utsatt for grådige og voldelige handelsmenn, og at mange hadde mistet livet som følge av drap eller mishandling i fengsler. Dette dokumentet er oversatt av Gewalt på bakgrunn av originaldokumentet på *otjiherero*, se Gewalt 1999: 168.

¹⁴⁴ Ved en anledning skal Zürn også ha ropt *Halte das Maul, du Schwein!* til ingen ringere enn Samuel Maharero. Kilden for dette er en innberetning til hovedkontoret fra misjonær Carl Wandses 29. juni 1904, se Graichen og Gründer 2005: 141.

¹⁴⁵ Zeller og Zimmerer 2002: 38.

fram fra afrikansk hold, og som gikk ut på at reservatene var for små, for ufruktbare og lå for langt fra hereroenes kjerneområder. Etter Zürns oppfatning var det egentlig unødvendig med slike konsultasjoner, ettersom han mente å ha fullmakter til å treffe avgjørelsene på egen hånd. I det andre tilfellet lot han ganske enkelt være å invitere til forhandlinger, og det er dokumentert at han isteden forfalsket de lokale hereroledernes underskrifter for å gi inntrykk av at han hadde deres samtykke.¹⁴⁶ Da han 10. januar hørte rykter om at væpnete hereroer var på vei mot Okahandja, bad han umiddelbart om militære forsterkninger og varslet straks Berlin om at en krig var nært forestående. (Det var tross alt tale om hereroer som Zürn hadde forfalsket underskriften til, og som nå var fratatt jord de mente å ha retten til.) Dagen etter fant det sted en skyteepisode i nærheten av det tyske fortet i Okahandja, der en stor del av de tyske bosetterne i distriktet – både bønder og handelsmenn – allerede var samlet. Samuel Maharero og hans rådgivere befant seg 20 km lenger sør, og da de nådde fram til forhandlinger morgenen etter, ble de ganske enkelt møtt med beskjed om at krigen allerede var i gang.

Krigshysteri og herero-offensiv

Mens den tradisjonelle litteraturen har vist til en erklæring fra Samuel Maharero (som oftest datert 11. januar 1904) som et tegn på at en oppstand lenge hadde vært planlagt, argumenterer Gewalt for at dette dokumentet i virkeligheten ble skrevet flere uker etter at krigsutbruddet fant sted, og at det er feilaktig datert i ettertid.¹⁴⁷ Mye tyder også på at hereroer på mange steder, slik som Otjimbingwe og omegn, ser ut til å ha vært helt uforberedt. Hvis oppstanden var nøye planlagt til akkurat dette tidspunktet, er det også

¹⁴⁶ Gewalt 1999: 146–148.

¹⁴⁷ Dateringen er påført i forbindelse med at dokumentet ble offentliggjort gjennom tysk misjon. Gewalt viser også til at den angivelige «krigserklæringen» fra Samuel Maharero først ble trukket fram i ei bok som ble skrevet av en av de mest rabiate tyske storbøndene i Nambia, og som ble utgitt for å vise at det var hererolederen som var skyld i krigsutbruddet. Dette var viktig som et ledd i kampen for å få den tyske riksdagen til å gi erstatninger til den tyske befolkningen på stedet, se Conrad Rust: *Krieg und Frieden im Hererolande. Aufzeichnungen aus dem Kriegsjahre 1904* (Leipzig, 1905). Det kan også være gode grunner til at det rhinske misjonsselskapet var interessert i å framheve Samuel Mahareros ansvar for krigsutbruddet, ettersom mange ytterliggående tyskere forsøkte å legge mye av ansvaret på misjonærene og deres altfor nære forbindelser med afrikanere. I praksis viste det seg imidlertid at mange misjonærer fungerte som angivere og var medskyldige i at hereroledere ble tatt til fange og henrettet (Oermann 1999: 108–109).

Namalederen Hendrik Witbooi (ca. 1825-1905) (t.v.) og hererolederen Samuel Maherero (1856-1923).

vanskelig å forklare hvorfor ikke de 800 hereroarbeiderne som var opptatt med jernbanebygging i distriktet, var blitt orientert. Med utgangspunkt i en detaljert gjennomgang av begivenhetene i Otjimbingwe, er det Gewalds oppfatning at hererobefolkningen sakte, men sikkert, ble tvunget til en krig på et tidspunkt og i en form de opprinnelig ikke ønsket. Han peker videre på at Zürn umiddelbart ble kalt tilbake til Tyskland, og at det en stund ble vurdert å stille han for en krigsdomstol. Dette ble imidlertid frafalt som resultat av de rådende krigsstemninger og av den påfølgende maktforskyvningen i favør av militaristiske fraksjoner i Berlin.

Selv om det utvilsomt var utbredt krigshysteri i deler av den tyske befolkningen i de nærmeste ukene forut for 11. januar, kom de innledende trefningene likevel overraskende både på koloniguvernør Leutwein selv og på de militære myndighetene i Berlin. Når de mot slutten av 1903 hadde sendt hovedtyngden av de beskjedne kolonitroppene sørover, var det i trygg forvisning om at forholdet til hererobefolkningen, under Samuel Mahareros ledelse, var stabilt. For Leutwein personlig var det vanskelig å tenke seg at hans ti år lange samarbeidsforhold med hererolederen ville bli satt alvorlig på

prøve. Som vi har sett ovenfor, var dette et partnerskap som begge to hadde tjent på, og som derfor har vært beskrevet som nærmest symbiotisk. Det er heller ikke utenkelig at det fra tysk hold var en utbredt oppfatning at hererobefolkningen nå var svekket av tørke og konfiskasjon av jord og kveg, og at kolonien dermed hadde beveget seg langt i retning av tysk herredømme.

Kolonimyndighetene i Windhoek var klar over at sentrale hereroledere ved flere tilfeller var kommet sammen til rådslagninger gjennom det foregående året, men de hadde fått forsikringer om at det var regler for arvefølge og andre interne anliggender som stod på dagsordenen. Dette ble godtatt av den tyske administrasjonen, som heller ikke hadde forstått hvor mye bitterhet som kolonisystemet hadde skapt. I ettertid har det blitt klart at hovedtemaet på alle samlinger hadde vært den stadig dypere krise som hererosamfunnet stod overfor, og som underveis i 1903 var blitt forsterket gjennom de ovennevnte kredittreguleringene, grensefastsetting for reservater og startskudd for bygging av Otavi-banen. Helmut Bley hevder imidlertid at den store nedgangen i antallet kveg etter kvegpesten førte til at det ikke var noen akutt mangel på beitemarker akkurat i 1903, men legger i sin framstilling vekt på at det fra hereroledernes side var en klar oppfatning om at det bare var et tidsspørsmål før en ny krise ville komme.¹⁴⁸

I sin Maharero-biografi konkluderer den sørafrikanske historikeren Gerhard Pool med at det var en utbredt oppfatning innenfor hereroenes ledersjikt at tida ikke var på deres side, og at valget ganske enkelt stod mellom resignasjon og aktiv kamp. Ikke minst var den yngre generasjonen militant og kampvillig, mens Samuel Maharero selv var langt mer nølende. Dette er ingen urimelig tolkning med tanke på hans bakgrunn som en nær alliert både med kolonimyndighetene og de tyske misjonsselskapene, noe som også var en forutsetning for den høye status og – ikke minst – de materielle goder som han og hans familie satte så stor pris. Samuel Mahareros kjennskap til Tyskland gjorde nok også at han hadde et mer realistisk bilde enn mange andre av den betydelige militærmakt som Berlin kunne mobilisere om nødvendig. Hans eldste sønn, Frederick Maharero, hadde dessuten besøkt Berlin i 1896.¹⁴⁹ Det som ifølge Pool gjorde utslaget, var at det gjennom rådslagningene i 1903 var kommet fram en skarp kritikk mot Samuel Maharero selv, ikke minst fordi han personlig var ansvarlig for salg av store områder og

¹⁴⁸ Bley 1981: 133–134.

¹⁴⁹ Frederick Maherero var i 1896 én av fem hereroer som ble vist fram på den første tyske koloniuutstillingen i Berlin i 1896. Etter å ha gjort tjeneste som «Schauneger» ble han innvilget audiens hos keiser Wilhelm II. Historien om Berlin-besøket er beskrevet hos Zeller 2002.

kvegflokker for å dekke egen gjeld.¹⁵⁰ Det gjorde ikke situasjonen lettere at han tilsynelatende hadde godkjent de nye reservatgrensene. Gerhard Pools konklusjon er derfor at hererolederen mest sannsynlig var overbevist om at han enten var tvunget til å stille seg i spissen for en oppstand mot kolonistynet eller å bli forkastet av sine egne, og dermed miste sin maktposisjon. I Gerhard Pools høyst omstridte perspektiv var Samuel Maharero selv like mye et offer for omstendighetene som en nasjonal frigjøringsstrateg.¹⁵¹ Det har likeledes vært antydning at han nok hadde et begrenset mål for sin oppstand, det vil si at det i alle fall i starten fra hans side handlet mer om å bedre hereroenes stilling innenfor rammen av den eksisterende kolonistaten enn en kamp for å fjerne det tyske herredømmet. Ut fra en slik tankegang ville det være naturlig å holde alle muligheter åpne for forhandlingsløsninger, noe som ved flere anledninger ser ut til å ha vært Samuel Mahareros ønskemål.¹⁵²

Angrep mot farmere og handelsmenn

Uansett hva som måtte ha vært den utløsende faktor ved krigsutbruddet, ble det på kort tid – det vil si før tyske troppeforsterkninger begynte å komme på plass – gjennomført en lang rekke overraskelsesangrep mot tyske farmere og handelsmenn. Det var ikke så lett å forsvare gårder som både var enorme i utstrekning og som lå isolert til. I løpet av de første ukene ble i underkant av 130 tyskere drept, samtidig som det ble ødelagt eller erobret gårder som til sammen hadde 2000 hester, over 40 000 kyr og 200 000 sauer og geiter.¹⁵³ I tillegg ble det gjort store skader på jernbaner og telegraflinjer. Tankegangen fra afrikansk side var utvilsomt at kolonimakten i det lange løp ikke ville se noen grunn til å kjempe for et land uten tyske bønder og handelsmenn, samtidig som det var disse gruppene som tydeligst symboliserte den direkte undertrykkningen. I den ovennevnte erklæringen fra Samuel Maharero, der

¹⁵⁰ Alexander 1983: 7 omtaler sjiktet av «mellomledere», slik som Assa Riarura, som den militante fortroppen som ut fra sosial desperasjon drev fram beslutninger om væpnet motstandskamp.

¹⁵¹ En detaljert drøfting av krigsutbruddet og Samuel Mahareros rolle er gitt hos Pool 1992: 191–213.

¹⁵² Dette er ifølge Gesine Krüger 1999: 60 en rimelig tolkning: «Ein solcher Krieg sollte die Machtbalance im Herero-Land noch einmal verschieben und die politische wie ökonomische Stellung der Herero im Rahmen des kolonialen Staates verbessern, schloss also schon bei Kriegsbeginn eine Verhandlungsoption ein.»

¹⁵³ Bridgman 1981: 69.

dateringen altså er omstridt, ble det gjort klart at kvinner og barn skulle skånes, og at det samme gjaldt tyske misjonærer.¹⁵⁴ I mange tilfeller ble de eskortert til byer og festninger som fortsatt var under tysk kontroll. Det er også verdt å merke seg at det ble gjort unntak for andre afrikanske folkegrupper og europeere av ikke-tysk opprinnelse, dvs. briter og boere fra Sør-Afrika. Taktisk var det utvilsomt fornuftig å unngå konflikt med den britiske kolonimakten i nabolandet Botswana og med afrikaanstalende boere, som ble sett på som en farlig motpart på grunn av deres kamperfaring fra den nylig avsluttete Anglo-Boer-krigen i Sør-Afrika.

Meget disiplinert og nesten uten unntak ble Samuel Mahareros velkjente erklæring etterlevd i praksis. (Ifølge offisielle tyske opplysninger ble det under hele krigen drept fire kvinner og et barn.) På denne måten ble det gjort klart at det var det tyske kolonistyre og tyske bønders okkupasjon av jord som motstanden rettet seg mot, og ikke enkeltpersoner. Fra afrikansk side var det altså ingen opptakt til den altomfattende *Rassenkrieg* som mange tyskere seinere kom til å tale om (se nedenfor). For å få andre folkegrupper til å slutte rekke, skrev Samuel Maharero flere brev til bl.a. namalederen Hendrik Witbooi og Rehoboth Basters-lederen Hermanus van Wijk, der de ble bedt om slutte seg til kampen mot den tyske kolonimakten.¹⁵⁵ Brevene nådde imidlertid ikke

¹⁵⁴ «To all chiefs of my land. I am the paramount chief of the Herero, Samuel Maharero. I have issued an order, a straight word, meant for all my people, that they should *no longer* lay their hands on the following: namely Englishmen, Basters, Bergdamaras, Namas, Boers; we do not lay our hands on these. Do not do this. I have sworn an oath to this, that this case does not become open, also not to the missionaries. Enough. I am the paramount chief S. Maharero, Okahandja.» Sitatet er hentet fra Gewalt 1999: 157. Ifølge Gewalt ble denne erklæringen kunngjort noen uker *etter* at krigen var brutt ut, og sannsynligvis foranlediget av meldinger om at enkelte kvinner var blitt angrepet. Det vil i så fall forklare hvorfor det heter at krigføringen ikke lenger (*no longer* eller *nicht weiter*) skulle ramme andre enn tyske menn.

¹⁵⁵ Gewalt 1999: 161. Etter en omfattende gransking av dokumenter i det namibiske riksarkivet mener Gewalt at det velkjente brevet som ble skrevet til Hendrik Witbooi, mest sannsynlig må være forfattet rundt 20. januar, dvs. minst ei uke etter krigsutbruddet. I brevet til Rehoboth-lederen heter det bl.a.: «I wish to inform you further, Chief, that it is my wish that we weak nations should rise up against the Germans. Either we destroy them or they all will live in our country. There is nothing else for it.» Sitatet er hentet fra Bley 1971: 143. I brevet til Witbooi heter det bl.a.: «All our obedience and patience with the Germans is of little avail, for each day they shoot someone dead for no reason at all. Hence I appeal to you, my Brother, not to hold aloof from the uprising, but to make your voice heard so that all Africa may take up arms against the Germans. Let us die fighting rather than die as a result of maltreatment, imprisonment or some other calamity. Tell all the captains down there to rise and do battle.» Sitatet er fra Drechsler 1980: 143, som her har funnet tittelen til boka *Let us die fighting*. Drechsler oppgir imidlertid at brevet er skrevet 11. januar som en invitasjon til den planlagte opstanden.

lenger enn til Hermanus van Wijk, som valgte å overlevere dem til de tyske kolonimyndighetene.¹⁵⁶ Tilsvarende henvendelser gikk til de øverste lederne for ovambotalende folkegrupper i nord, men her valgte de fleste å følge de finske misjonærenes råd om å forholde seg nøytrale. Det eneste unntaket var kong Nechale, som angrep tyske styrker ved Fort Namutoni sist i januar.¹⁵⁷

Patrioter og riksfjender

Selv om det altså er ulike syn på de umiddelbare årsakene til krigsutbruddet, er det liten uenighet om at hererooppstanden spredte seg raskt fra Okahandja til de fleste områder i de sentrale delene av Namibia. Etter en betydelig forvirring og uklarhet i starten ble det etter hvert organisert stridende styrker på 7000–8000 mann. (Hvor mange som hadde skytevåpen, er fortsatt uklart.)¹⁵⁸ Dette må oppfattes som et uttrykk for en høy grad av lojalitet til beslutninger truffet av hereroenes ledere med Samuel Maharero i spissen. Ettersom det ikke hadde vært noen store konflikter siden fredsavtalen med namalederen Hendrik Witbooi i 1892, hadde det åpenbart vært mulig å bygge opp våpenlagre, for det meste smuglet inn via Walvis Bay, Angola og Botswana. Dette er med på å forklare hvorfor så mange på afrikansk hold mente at utsiktene til seier var gode.

Ved krigsutbruddet i januar 1904 var det ikke mer enn 1500 tyske menn under våpen, hvorav halvparten var reservister med varierende grad av opplæring. Allerede før de første forsterkningene med frivillige fra Tyskland var på plass, ble det 18. januar satt inn marinesoldater som befant seg på krigsskipet *Habicht* som lå for anker utenfor Cape Town. Meldingene om deres brutale atferd mot sivilbefolkningen i nærheten av Swakopmund spredte seg raskt til sentrale deler av landet, og var utvilsomt med på å få hereroer til å slutte rekene i en kamp som åpenbart stod om deres eksistens. Misjonærrapporter og

¹⁵⁶ Hermanus van Wijk stod på tysk side gjennom hele den påfølgende krigen og ble belønnet med et utstrakt indre selvstyre for Rehoboth Basters.

¹⁵⁷ Pool 1991: 205. Ovambobefolkningens stilling under krigen er behandlet hos Schaller 2003.

¹⁵⁸ Det er motstridende opplysninger om hvor mange hereroer som var utstyrt med geværer. I sine memoarer anslår Leutwein at bare halvparten av motpartens stridende styrker hadde geværer, mens mye tyder på at andelen kan ha vært høyere. Ammunisjon var imidlertid et svakt punkt, se Bridgman 1981: 67.

memoarlitteratur fra tyske stridende har seinere bekreftet at disse meldingene langt fra var grunnløse.¹⁵⁹

Mens lokale opprør tidligere var blitt behandlet like mye som et politisk som et militært anliggende, ble det fra første dag etter krigsutbruddet pisket opp en stemning både i Namibia og i Berlin som førte til en erklæring om full krig. Dette valget av terminologi er ikke uinteressant, siden det på denne måten ble markert at dette var noe annet enn en lokal oppstand – etterfulgt av *Strafexpeditionen* – som det hadde vært så mange av på 1890-tallet. Kunn-
gjøringen om at det hersket krigstilstand betydde også at Riksdagens muligheter for budsjettkontroll gjennom de ordinære administrative kanaler ble svekket. Mye stod på spill, og ifølge representative uttalelser fra høyeste hold handlet det om ikke noe mindre enn å redde både kolonien og tysk ære.¹⁶⁰ Det ble derfor sendt troppeforsterkninger på et tidspunkt da koloniguvernøren ennå ikke hadde bedt om dette, samtidig som keiser Wilhelm II overdro den militære kommandoen til kapteinen på krigsskipet *Habicht* (se ovenfor). Disse raske handlingene må forstås på bakgrunn av den *Pogromstimmung* og de rop om hevn som gjorde seg gjeldende etter hvert som drap på farmere og handelsmenn ble slått stort opp i tysk presse. I en pamflett la *Deutsche Kolonialgesellschaft* ikke fingrene imellom når det gjaldt å gi koloniguvernør Leutwein en betydelig del av ansvaret, ettersom han etter deres oppfatning altfor lenge hadde opptrådt ettergivende.¹⁶¹

¹⁵⁹ Etter å ha gått gjennom *obermatros* G. Auers bok (*In Südwestafrika gegen die Hereros*), konkluderer Gewalt (1999: 127) slik: «...even the most conciliatory reading of the text makes it clear that the troops were told that men, women and children were to be slaughtered». Drechsler gir flere eksempler på tysk kildemateriale som bekrefter det samme, slik som når misjonær Elger skriver i en redegjørelse til misjonsselskapet 10. februar 1904: «The Germans are consumed with inexpiable hatred and a terrible thirst for revenge, one might even say they are thirsting for the blood of the Herero. All you hear these days are words like 'make a clean sweep, hang them, shoot them to the last man, give no quarter'; I shudder to think of what may happen in the months ahead. The Germans will doubtless exact a grim vengeance.» (Drechsler: 1980: 145)

¹⁶⁰ Allerede 19. januar 1904 uttalte kolonidirektør Oscar W. Stübel i Riksdagen at målet nå var å få slutt på «the quasi-independence of the natives still enjoyed in politics», og ikke lenge etterpå slo han fast at «Germany's honour demands the repression of the uprising with all means». Begge sitater er fra Hull 2003: 146, 150.

¹⁶¹ «Anyone familiar with the life of African and other less civilized non-White peoples knows that Europeans can assert themselves only by maintaining their supremacy of their race at all costs. Moreover, anyone familiar with the situation knows that the swifter and harsher the reprisals taken against rebels, the better the chances of restoring authority. The authorities in German South West Africa have grossly infringed these two fundamental tenets of colonial policy towards the native population.» (Drechsler 1980: 141–142)

Ere, prestisje og motstand mot forhandlinger

Hvis ikke krigen ble ført fram til en rask afrikansk kapitulasjon, var det åpenbart frykt i Tyskland for at dette ville skade landets status både som kolonimakt og som *Weltmacht*. Det som i utgangspunktet var en lokal konflikt, ble på denne måten raskt definert som et nasjonalt sikkerhetsanliggende. Dessuten var dette det wilhelmske Tysklands første krig etter 1870/71, ettersom bruk av militære styrker i Namibia og andre kolonier tidligere gjerne gikk under betegnelsen *Strafexpeditionen* o.l. Det var ikke så vanskelig å få soldater til å melde seg frivillig, og mange av dem hadde erfaring fra kamper både i Øst-Afrika og i Kina. Særlig lett var det å rekruttere i høyrenasjonalistiske miljøer.¹⁶² Mange offiserer så fram til endelig å komme i felten, skaffe seg personlig krigserfaring og vise verden hvor overlegen den tyske militærmaskinen var.¹⁶³ Selv den sosialdemokratiske riksdagslederen August Bebel lot seg rive med av en bølge av *Hurra-Patriotismus* og stemte for de første bevilgningene. Han snudde imidlertid raskt og ble en skarp kritiker av den tyske krigføringen. Allerede midt i mars 1904 brukte han Riksdagens talerstol til å lese opp beretninger om tyske soldaters framferd i Namibia, som var hentet fra reisebrev som under fullt navn var trykt i flere lokalaviser rundt om i Tyskland. Felles for mange av dem var at de ikke la skjul på de grusomheter som ble begått.¹⁶⁴

Det skulle lite til før kritikere ble stemplet som forrædere og *Reichsfeinde*, noe som også rammet protestantiske misjonærer som etterlyste nyanser i debatten. Rikskansler Bernhard von Bülow var selv blant dem som satte misjonærene på plass, og minnet dem om at de hørte hjemme på tysk side. Selv

¹⁶² Ikke uten grunn er *die Schutztruppe* beskrevet som «Brutstätte von Kolonialchauvinisten und nationalistischen Frondeuren», se Zeller og Zimmerer 2002: 41.

¹⁶³ Typisk er denne uttalelsen fra Berthold von Deimling, som to år seinere skulle bli tysk øverstkommanderende i Namibia: «My soldier's blood was restless. For thirty years I had done my duty, thinking out on paper all the possibilities of war in the Berlin H.Q. But my real vocation was to face the enemy as a soldier.» Sitatet er fra von Deimlings memoarer – *Aus der Alten in die neue Zeit* (Berlin, 1930) – her gjengitt fra Bley 1971: 161. von Deimling ble under Weimarperioden en kjent pasifist, aktiv motstander av kampanjen for å gjenopprette det tyske koloniveldet og en forkjemper for allmenn avkolonisering, se Zeller og Zimmerer 2002: 39–40 og Gründer 1999: 328–329.

¹⁶⁴ Om to av de brevene som ble lest opp, skriver Kuss 2006: 234 bl.a. «Der erste, am 22. Februar 1904 abgesandte Brief enthielt folgende Passage: 'Hier werden alle Tage Aufständische gefangen und aufgehängt oder erschossen, Der neueste Befehl ist aber, keine Gefangenen zu bringen, also alles totzuschieszen.' In dem andere Brief hiess es: 'Wir dürfen keine Gefangenen machen. Alles, was lebend ist und schwarze Farbe hat, wird niedergeschossen'». Bebel fulgte her opp sin tradisjon fra den kinesiske bokseroppstanden i 1900/01, hvor han leste opp tilsvarende *Hunnenbriefe* (Gewald 2005b).

om han seinere opptrådte som en modererende kraft (i alle fall sammenliknet med keiseren selv og andre krefter som ropte på en *Vernichtungspolitik*), kom rikskansleren med sin kompromissløse holdning i krigens første fase til å svekke misjonsselskapenes muligheter til å skape en noe mer nyansert diskusjon om konfliktens årsaker og forløp.¹⁶⁵

Da Theodor Leutwein kom tilbake fra sitt felttog i sør, skrev han i midten av februar 1904 et brev til Samuel Maharero, sin gamle samarbeidspartner. Det er uklart om dette var ment som en forsiktig forhandlingsføler eller om hensikten mer var å finne ut hvor hererolederen befant seg. På dette tidspunkt hadde Samuel Maharero under et møte med misjonær August Kuhlmann allerede gitt uttrykk for sitt ønske om å få en slutt på krigen gjennom forhandlinger.¹⁶⁶ Leutweins framstøt ble i alle fall av mange i koloniadministrasjonen oppfattet som et tilbud om forhandlinger. Ikke overraskende pådro han seg en skarp reprimande fra generalstaben i Berlin, der ingen kunne forestille seg annet enn betingelsesløs kapitulasjon. Mye tyder på at den klare avvisningen av forhandlinger fra høyeste hold fant sted etter påtrykk fra tyske bosettere i Namibia, som mer enn noe annet fryktet en fredsavtale før deres vidtrekkende krigsmål var oppnådd. Det ble eksplisitt gjort klart for Leutwein at det bare var keiser Wilhelm II selv som kunne gi klarsignal for forhandlingskontakt. Det er rimelig å se denne beslutningen som et tegn på at det nå var keiseren og generalstaben i Berlin som hadde overtatt kommandoen, og at den tid for lengst var forbi hvor koloniadministrasjonen i Windhoek – eller *Kolonialabteilung* i Utenriksministeriet – hadde noe de skulle ha sagt. Etter hvert ble da også tyske offiserer som ble mistenkt for å sympatisere med Leutwein, gitt mer underordnede oppgaver, mens alle militære utnevninger ble foretatt av krigskabinettet i samråd med keiseren. Den eneste oppgaven som *Kolonialabteilung* i Utenriksdepartementet satt igjen med, var ifølge Helmut Bley å forsvare alle beslutninger i ett og alt – uavhengig av egne vurderinger – overfor en Riksdag der det tross alt fantes enkelte kritiske røster. Jürgen Zimmerer er en av flere historikere som mener at utfallet av denne kompetansestriden kom til å få skjebnesvangre konsekvenser for det videre forløpet av konflikten i retning av et folkemord.¹⁶⁷

Koloniguvernør Theodor Leutwein delte på sin side det syn at ikke noe annet enn betingelsesløs kapitulasjon og hereroenes «politiske død» var akseptabelt, men han gjorde det samtidig klart at det var uklokt å gå inn for

¹⁶⁵ Hull 2005: 189–160.

¹⁶⁶ Dierks 1999: 64.

¹⁶⁷ Zimmerer 2003a: 48–49.

det han betegnet som en *Vernichtungskrieg*. I sin utførlige redegjørelse av 5. mars 1904 framholder koloniguvernøren at det ikke var så lett å utslette et helt folk på 60–70 000, og at det ville være uklokt å se bort fra hensynet til koloniens framtidige arbeidskraft.¹⁶⁸ Men med utbruddet av krigen hadde «det leutweinske system» lidd endelig nederlag, og koloniguvernørens dager var talte. Som vi skal se nedenfor, ble han i mai 1904 fratatt den militære kommandoen over tyske styrker i landet, og seinere på året ble han også avsatt som koloniguvernør.

Illusjonen om lettkjøpt seier

Trass i nye forsyninger av hester, kanoner, maskingeværer og ammunisjon fra midten av februar 1904 klarte ikke de tyske troppene å oppå noe militært gjennombrudd i løpet av de neste månedene. I de få tilfeller hvor kolonistyrkene kunne innkassere en militær triumf, ble dette gitt uforholdsmessig stor oppmerksomhet i Tyskland, inkludert oppstemte lykkeønskninger fra keiseren selv.¹⁶⁹ Men heller ikke de tre slagene ved Otjihinamaparero (25. mars), Ongandjira (9. april) og Oviumbo (13. april) førte til noe avgjørende tysk overtak.¹⁷⁰ Ved utgangen av april hadde 210 tyske soldater og 150 hererosoldater mistet livet.¹⁷¹

En stor del av de nyankomne soldatene og offiserene var helt ukjent med hvilken motstand og hvilket vanskelig terreng de kom til å møte. Det var på forhånd en utbredt oppfatning at det nærmest var tale om en spennende

¹⁶⁸ «I agree with the authorities in Berlin that the future conditions of subjection should be such that there should be for the Hereros after all their misdeeds nothing but unconditional surrender. On the other hand I must say that I do not agree with those strident voices raised in favour of total annihilation of the Hereros. Aside from the fact that a people numbering 60,000 to 70,000 cannot be so easily annihilated (*nicht so leicht vernichten*), I would have to argue that such a measure would be an economic error. We need the Hereros as herdsmen and as workers. The people must only suffer a political death. When this is in some measure realized they will no longer possess a tribal government and they must be confined to reserves which will just suffice for their needs...» (Bridgman 1981: 86)

¹⁶⁹ For eksempel på et slikt telegram, gjengitt i den offisielle tyske krigshistorien, se Bridgman 1981: 97.

¹⁷⁰ «By April the German troops were despondent, discouraged, and demoralized and their leaders were in despair. The greatest military machine in the world had ground to an inglorious halt, and it was unclear when and how it would be set in motion again.» (Bridgman 1981: 104)

¹⁷¹ Krüger 1999: 48.

storviltjakt, der de kunne nyte medbrakt sjampanje og sigarer. Når hereroenes motstand var langt sterkere enn det som de militære myndighetene hadde forestilt seg, skyldtes det ikke minst den vanlige nedvurderingen av afrikanernes kapasitet til å organisere seg. Det kom som en overraskelse for mange tyskere at de stod overfor en disiplinert motpart istedenfor *wilde Horden*. Mens Leutwein tidligere hadde hatt en viss suksess med å sette forskjellige folkegrupper og deres ledere opp mot hverandre, sluttet de fleste hereroer nå rekkene under Samuel Mahareros kommando. De tyske styrkene hadde store problemer med å føre fram sitt tunge utstyr i et land med få jernbaner, og der jernbane- og telegraflinjer lett kunne settes ut av spill gjennom sabotasjeaksjoner. Ofte måtte det 20–40 okser til for å trekke tunge kanoner gjennom et terreng med tett tornekraut. Ikke minst skapte vannmangel store problemer for hester og soldater, og det var dårlig med kart som angav de viktigste drikkekildene. Som i andre deler av Afrika ble europeiske soldater også rammet av sykdommer de ikke hadde noe immunforsvar mot, noe som i betydelig grad reduserte deres slagkraft.

Ifølge Jon Bridgmans militærhistoriske studie av selve krigsforløpet måtte hererobefolkningen betale en høy pris for sin krigsinnsats i de første månedene, ettersom dette førte til at motpartens ære og prestisje for alvor ble utfordret. Etter hans oppfatning gjorde fraværet av tysk framgang på slagmarken at generalstaben i Berlin nå ble enda mer oppsatt på å knuse all motstand en gang for alle, noe som i siste instans ville medføre at hele hereronasjonen ble utslettet.¹⁷² Som nevnt ovenfor var det Theodor Leutweins prinsipielle holdning at krigen ikke skulle føres i samsvar med Genèvekonvensjonens regler, siden disse bare gjaldt mellom «siviliserte» signaturmakter. (Dette var selvsagt ikke en særtysk holdning, men fantes hos alle europeiske kolonimakter.)¹⁷³ I mai 1904 bekreftet Leutwein i en rapport at Tyskland etter fire måneders krigføring ikke hadde tatt en eneste krigsfange.¹⁷⁴ Helt fra krigens

¹⁷² Bridgman 1981: 92.

¹⁷³ Genèvekonvensjonen av 1864 omhandlet behandling av krigsfanger og sårete, og ble ført videre i regler om landkrig i Brusselkonvensjonen av 1874 og Haagkonvensjonen av 1899. Disse konvensjonene er presentert bl.a. hos Hull 2005: 122. I forbindelse med utarbeidelse av 1899-konvensjonen fikk Storbritannia forhindret et forbud mot «dum-dum»-kuler, noe som ble begrunnet med at det ikke var noen annen måte å stanse barbariske opprørere i Sudan på. (Levene 2005b: 397.)

¹⁷⁴ Hull 2005: 20 gir flere eksempler fra samtidige kilder på inhuman behandling av krigsfanger. Også i Kina og Øst-Afrika var det vanlig praksis at tyske styrker avlivet krigsfanger og sårete soldater (Hull 2005: 145).

første dager ble mange afrikanske kvinner utsatt for voldtekt og seksuelt misbruk, noe som også førte til stor utbredelse av veneriske sykdommer.

Selv om det ikke var tale om tyske nederlag ved de tre slagene i mars-april, svarte resultatet heller ikke til de oppskrudde forventningene om å påføre hererostyrkene det endelige og knusende nederlaget. Leutwein ble utsatt for stadig skarpere kritikk for sine militære disposisjoner, og da han heller ikke fulgte opp med noen ny offensiv i de neste ukene, var hans skjebne som øverstkommanderende beseglet. I løpet av mai måned fant det sted et maktskifte som skulle vise seg å få skjebnesvangre konsekvenser. Som nevnt ovenfor hadde Theodor Leutwein både som koloniguvernør og som militær øverstkommanderende lenge vært upopulær blant mange tyske bosettere, som rundt århundreskiftet tydelig var oppmuntret av økt innvandring og sterk støtte fra en nasjonalistisk og militaristisk høyrefløy i Tyskland selv. Leutwein delte deres oppfatning av den afrikanske lokalbefolkningen som en bremsekloss i utviklingen mot en tysk *Siedlungskolonie*, men satte i det lengste sin lit til en *gradvis* undergraving av hererosamfunnet og en overføring av jord og kveg på tyske hender gjennom kjøp og salg. Når dette etter hans syn var langt å foretrekke, var det ikke minst for å unngå å betale en høy pris i form av krig, slik britene nylig hadde vært gjennom både i Sør-Afrika og Rhodesia. Når krigen først var kommet, var han innstilt på å knuse hererobefolkningens motstandsevne og restene av deres politiske autonomi en gang for alle, men som nevnt ovenfor så han for seg at *die Eingeborenen* hadde ei framtid som proletariserte landarbeidere og gjeterne på tyske gårder.

Lothar von Trotha overtar kommandoen

Generalstaben i Berlin hadde lenge hatt Lothar von Trotha i tankene som etterfølger, og i mai 1904 ble han utnevnt til militær øverstkommanderende i Namibia etter avgjørende inngrep fra keiser Wilhelm selv.¹⁷⁵ Det var ikke noe ureglementert i dette, ettersom keiserens rett til å utnevne alle viktige militære embeter var konstitusjonelt forankret. Uten å ta stilling i den

¹⁷⁵ I striden mellom to kandidater, var det keiser Wilhelm II som til slutt traff avgjørelsen om å utnevne von Trotha. Keiserens klare valg er dokumentert bl.a. hos Bridgman 1981: 111 og Bley 1971: 159. Ifølge kildemateriale som nylig er blitt kjent, ser det ut til at både *Kolonialabteilung* i Utenriksdepartementet, rikskansler von Bülow og generalstaben foretrakk en annen kandidat, men i spørsmålet om militære utnevninger hadde keiseren stor betydning både formelt og uformelt. Kilden er her *Berliner Tageblatt*, 4. mai 1904, gjengitt hos Clark 2000: 103.

klassiske historikerdebatten om forholdet mellom dyptliggende samfunnsmessige strukturer og en mer «personalistisk» tolkning som framhever keiserens betydning i viktige spørsmål, er det en rimelig konklusjon at keiseren og hans *entourage* av konservative og militaristiske rådgivere satte sitt preg på personvalg og utforming av politikk på det utenrikspolitiske feltet. Keiser Wilhelm II er da også kjent for en nasjonalistisk krigsretorikk, som ikke sjelden var ispedd rasistiske overtoner.¹⁷⁶

Selv om Theodor Leutwein *pro forma* var koloniguvernør fram til slutten av november 1904, mottok von Trotha sine ordrer direkte fra keiser

Lothar von Trotha (1848-1920) i sin koloniuniform med dekorasjoner.

Wilhelm og generalstaben i Berlin.¹⁷⁷

På denne måten var han helt fra første dag skjermet for modererende innflytelse og motforestillinger fra dem som tenkte mer langsiktig politisk og diplomatisk. I boka *Genozid* går Boris Barth så langt som til å snakke om det ble etablert et slags personlig militærdiktatur.¹⁷⁸ Ifølge historikeren Isabel Hull er det også mye som tyder på at von Trotha allerede ved utnevningen hadde fått forsikringer fra keiseren om å slippe å ha noe med rikskansleren å gjøre, og at han heller ikke var direkte underlagt koloniguvernøren på stedet.¹⁷⁹ Keiseren gav dessuten sin øverstkommanderende vide fullmakter, noe von Trotha seinere forklarte slik:

¹⁷⁶ Ifølge Kitchen 2006: 173–174 var keiseren «undisputably a great and decisive misfortune not only for Germany, but also for the rest of Europe». Han legger til at keiseren var «a militaristic poseur», og at «this contradictory, blustering, overly theatrical, arrogant yet profoundly insecure figure embodied many of the contradictions of his day». Hvor stor rolle keiseren egentlig spilte i forhold til den øvrige makteliten, er et tema som nylig er behandlet utførlig av Mommsen 2005, som byr på en kritisk gjennomgang av en omfattende forskningslitteratur.

¹⁷⁷ Ved utnevningen 16. mai 1904 het fra keiser Wilhelm at «I entrust this command to you with the fullest confidence in your insight, energy and experience». Dette er gjengitt av Pool 1991: 234, som legger til at dette er ord som får en særlig betydning med tanke på den videre historien.

¹⁷⁸ Barth 2006: 129–130.

¹⁷⁹ Hull 2005: 63.

I did not receive any instructions or directives on being appointed Commander-in-Chief in South West Africa. His Majesty the Emperor only said to me that he expected me to crush the rebellion by fair means or foul and to inform him later of the causes that had provoked the uprising.¹⁸⁰

At det ikke foreligger noen skriftlige kilder som viser detaljerte direktiver, utelukker selvsagt ikke at det ble gitt muntlige direktiver.

Valget av ny militær øverstkommanderende var ikke tilfeldig: von Trotha var av prøyssisk offiserfamilie med aristokratiske røtter, og startet sin karriere i krigene mot Østerrike (1866) og Frankrike (1870/71). Midt på 1890-tallet ledet han de tyske troppene som nedkjempet hehefolket i Tysk Øst-Afrika, der han også en periode fungerte som visekoloniguvernør.¹⁸¹ Dette var en krig som ble ført med stor brutalitet, bl.a. med brenning av landsbyer, konfiskasjon av kveg, summariske henrettinger og utstrakt bruk av belønning til dem som angav ledere (*Kopfgeld*), og hvor det fra von Trothas side var maktpåliggende å unngå å vise svakhet overfor lokalbefolkningen.¹⁸² Deretter levde von Trotha opp til sitt rykte som nådeløs krigsherre gjennom ledelsen av den tyske infanteribrigaden under «bokseropprøret» (*Yihetuanoppstanden*) i Kina i 1900/01. I Tyskland ble denne militære innsatsen gjerne framstilt som et korstog mot *den gule rase*, og keiseren selv vakte oppsikt med sin oppildnende tale ved ekspedisjonskorpsets avreise, der han håpet at deres innsats skulle bli like kjent verden over som hunnernes framrykking

¹⁸⁰ Drechsler 1980: 152–154. Sitatet er fra et brev fra von Trotha til Leutwein 5. november 1904, dvs. bare noen dager før han selv overtok som koloniguvernør. At det ikke ble gitt noen mer spesifikke direktiver ved starten kan også forklares med at keiseren på dette tidspunkt var mest opptatt av den japansk-russiske krigen. Til *Berliner Zeitung* 13. juli 1904 uttalte keiseren: «I urgently require that South (West) Africa won't be mentioned in my presence until the first sign of victory.» (Dedering 1999: 218)

¹⁸¹ Krigen mot hehefolket er bl.a. behandlet i kapitlet om «Perpetration in Colonial Africa» hos Jonassohn og Björnsson 1999: 233–251.

¹⁸² I en rapport av 16. mars 1897 hadde von Trotha selv oppsummert krigføringen slik: «The punishment [of villages that had greeted the expedition with poisoned arrows] consisted of sending small units... to the villages, which after a short fight are then taken and burnt down. We cannot determine enemy losses, because most [of the dead and wounded] will have been taken with the people as they retreat, and many will probably have died in the flames. This method of conducting war, through burning, was hardly congenial to me at the beginning. But then and now I cannot help but conclude from later conflicts that any kindness in this regard is interpreted by the natives as weakness.» (Hull 2005: 26) I motsetning til hva som ofte skrives, deltok von Trotha selv ikke direkte i kampene, men planla og styrte krigsutviklingen, se Morlang 2006: 97.

tusen år tidligere.¹⁸³ Det var altså ikke uten grunn at von Trotha allerede var kjent som «en veritabel slakter i uniform».¹⁸⁴ To tidligere koloniguvernører i Tysk Øst-Afrika var blant dem som var skeptiske til å overlate kommandoen til en offiser som etter sigende bare var i stand til å tenke i militære tankebaner. Det hjalp ikke at hans adjutant, den seinere så berømte Paul von Lettow-Vorbeck, hadde nøyaktig samme bakgrunn.

Etter at von Trotha var utnevnt, men før han hadde rukket å melde seg til tjeneste i Windhoek midt i juni 1904, gjorde Theodor Leutwein et siste utspill med sikte på å få det store flertallet av hereroer til å overgi seg. Den 20. mai utformet han følgende erklæring på *otjihereo*:

Hereros! You well know that after you have risen against your protector, the German Kaiser, nothing else awaits you but a fight to the death. Until then I cannot stop the war. However, you can stop the war, by coming over to me, handing in your guns and ammunition and receiving your expected punishment.

However it is well known to me that a lot of you carry no guilt for the many evil affairs that have happened. And these can safely come to me; their lives will be spared. However no mercy will I show to those who have murdered whites and robbed their homes. These will be placed before a court and must receive the value of their guilt. You others however, who have no such guilt upon themselves, be clever and no longer connect your fate with that of the guilty ones. Leave them and save your life! This I say as

¹⁸³ Keiser Wilhelms svulstige krigsretorikk kommer bl.a. fram i dette avsnittet: «So, I send you out so that you will demonstrate, first, your traditional German efficiency, second, the sacrifice, braveness, and joyful bearing of all discomfort, and third, the honor and fame of our weapons and flags... When you meet the enemy, you will beat him; you will give no pardon and take no prisoners. Those whom you capture are at your mercy. As the Huns a thousand years ago under King Etzel made a name for themselves that has lasted mightily in memory, so may the name «Germany» be known in China, such that no Chinese will ever again even dare to look askance at a German» (Hull 2005: 135) For en god drøfting av den militære intervensjonen fra Tyskland og andre imperialismakter, se Preston 1999. Det er mot bakgrunn av denne talen at August Bebel antydte i Riksdagen 1. desember 1906 at tilsvarende paroler kan ha blitt gitt til von Trotha da han overtok kommandoen over de tyske troppene i Namibia (Hull 2005: 29).

¹⁸⁴ Drechsler 1980: 147.

representative of your paramount lord, the German Kaiser.
Okahandja, 30 May 1904 (Sgd. Leutwein)¹⁸⁵

I forbindelse med at denne erklæringen ble oversendt til Berlin, leverte Leutwein en klar begrunnelse for sitt siste utspill. Han slo her fast at det ville være umulig å omringe alle hereroer som nå var i ferd med å samle seg ved Waterberg-området (se nedenfor), og at det derfor var mange som kom til å rømme og fortsette krigen istedenfor å kapitulere. Ikke overraskende var svaret fra Berlin en ny beskjed om at Leutwein nå måtte avholde seg fra innblanding i militærstrategiske avgjørelser.¹⁸⁶ Allerede før sin ankomst til Windhoek utstedte von Trotha også et detaljert direktiv om at alle pågrepne *Rebellen* umiddelbart skulle stilles for standrett og skytes. Ikke uten grunn blir dette dokumentet, som hittil ikke har vært trukket så ofte fram, nå sett på som et viktig skritt mot en mer kompromissløs krigspolitikk.¹⁸⁷

Også i sine første konsultasjoner med von Trotha anmodet kolonigvernøren om at oppstanden måtte slås ned på en slik måte at det fortsatt kom til å eksistere en hereronasjon, men den nye øverstkommanderende svarte at han ville føre krigen på den måten som han selv fant best.¹⁸⁸ Ved en seinere anledning gjorde han det klart at Leutweins kurs var i strid med Keiserens intensjoner.¹⁸⁹ I sin dagbok skrev han videre at Leutwein nok hadde rett om det var slik at det var hereroene som skulle utføre arbeidet i kolonien, men selv var han heller av den oppfatning at Namibia burde være en koloni hvor en europeer var i stand til å forsørge sin egen familie uten unødig innblanding.¹⁹⁰

¹⁸⁵ Den engelske oversettelsen er gjengitt fra Gewalt 1999: 169. Det er uklart hvorvidt dette dokumentet ble offentliggjort og spredt. I et notat til rikskansleren fortalte von Trotha fra sitt møte med kolonigvernøren 23. juni 1904: «When I took over command, Governor Leutwein gave me a finished proclamation to the Herero, ready for printing...which promised them clemency if they admitted their wrongdoing and came back remorsefully. I immediately declared that I opposed on principle handling the uprising this way, and that in my opinion, such treatment contradicted the intentions of *His Majesty*. Nothing further happened.» (Hull 2005: 31).

¹⁸⁶ Pool 1992: 247.

¹⁸⁷ Det er gjengitt i sin helhet hos Zimmerer 2005a:29–30.

¹⁸⁸ Bley 1971: 162 og Bridgman 1981: 112. De bygger begge på en versjon av samtalen som mange år seinere ble gitt av kolonigvernørens sønn, Paul Leutwein.

¹⁸⁹ Drechsler 1980: 153.

¹⁹⁰ Referatet fra dagboka er gjengitt hos Pool 1991: 248.

Folkeflytting til Waterberg

Etter at slagene ved Ongandjira og Oviumbo i april 1904 endte uten den suksessen som var ventet på tysk hold, besluttet hererolederne å flytte både tropper, sivilbefolkning og kvegflokker nordøstover i retning av områdene rundt Waterberg. Som det tyske navnet antyder, er dette en del av hereroenes kjerneområder som normalt har nok vann til å forsyne både mennesker og dyr. Det kan også ha spilt inn at det herfra var mulig – dersom det skulle vise seg å bli nødvendig – å flytte seg videre nordover mot Ovamboland. En annen grunn til at dette stedet ble valgt, kan være at det lå så langt fra det eksisterende jernbanenettet at de tyske troppene ville få lange forsyningslinjer i et terreng hvor selv oksekjerrer hadde problemer. Det kan heller ikke utelukkes at Samuel Maharero og hans rådgivere fortsatt hadde forhåpninger om å innlede forhandlinger, ettersom erfaringene både fra avtalen mellom tyskerne og Hendrik Witbooi i 1894 og fra avslutningen på Bondelswartskrigen tidligere i 1904 pekte i en slik retning.¹⁹¹ Men dersom disse forhåpningene om forhandlinger skulle slå feil, tyder mye på at det var et strategisk valg fra hereroenes militære ledere at de skulle forsøke å utnytte sitt tallmessige forsprang ved å samles på ett sted. Derfor var den overveiende delen av hereronasjonen, ifølge samtidige kilder sannsynligvis rundt 50 000, samlet rundt Waterberg.¹⁹² Pausen i krigføringen etter de to store slagene i april ble også brukt til å skaffe så mye våpen som mulig. Helt siden krigen startet, var kveg byttet mot våpen i Ovamboland, og det var også kanaler for å smugle inn våpen via Walvis Bay eller Botswana.

I tillegg til at hereroenes strateger så på et avgjørende slag ved Waterberg som et bedre alternativ enn langvarig kamper i et terreng som egnet seg dårlig til geriljakrig, falt forestillingen om en samlet krigsmobilisering på ett sted sammen med de gjeldende tyske militærdoktriner. Utformingen av en slik strategi var særlig forbundet med lederen for generalstaben, Alfred von

¹⁹¹ At en slik holdning var utbredt i en tidlig fase av krigen ble seinere bekreftet da en tysk utsending (Kurt Streitwolf) i 1905 hadde samtaler med hereroledere som var kommet over grensa til Botswana, se Schaller 2004: 421, note 10.

¹⁹² Dette er det anslaget som ble gitt av de fleste samtidige kilder. Ifølge Graichen og Gründer 2005: 144 var det trolig at 35 000 hereroer var samlet med ca. 10 000 husdyr. I ettertid har bl.a. Gert Sudholt (1975: 183–186) og Brigitte Lau (1995: 43) trukket i tvil at det var ressursmessig mulig at så mange mennesker – med store kvegflokker – kunne oppholde seg ved Waterberg. Det var imidlertid ikke tale om noen permanent bosetting, men om et krisetiltak under en omfattende krig, og det hadde dessuten vært en god regntid tidligere på året. I mangel av nytt kildemateriale finner Lundtofte (2003: 29) det mest naturlig å holde seg til samtidige kilder.

Schlieffen, og i nyere studier har både Isabel Hull og Henrik Lundtofte (se nedenfor) lagt vekt på at en slik tankegang var det rådende dogmet i tysk militærstrategisk planlegging. Gjennom langsiktig styrkeoppbygging skulle fienden på denne måten omringes og tilføres et knusende slag (*Umfassungs- und Vernichtungsschlacht*), der tyske tropper skulle gjøre bruk av den nyeste teknologi og en samlet framrykking mot en tallmessig overlegen fiende.¹⁹³ Von Trotha hadde selv suksessrik erfaring fra et slikt offensivt opplegg ved Sedan i 1870/71, og var utvilsomt en tilhenger av det som er kjent som *Kult der Offensive*.¹⁹⁴ Hereroenes samling ved Waterberg gav gode muligheter nettopp for å legge den samme doktrine til grunn i Namibia. Det spilte utvilsomt også inn at generalstaben for enhver pris ville unngå en langvarig geriljakrig i ukjent terreng, slik de hadde blitt tvunget til – under von Trothas ledelse – i Tanzania i 1894–1897. En langvarig krig ville dessuten medføre risiko for økt innblanding fra Riksdagen selv, noe både keiseren og generalstaben var opptatt av å forhindre. Jo lenger tid det tok for von Trotha oppnådde en etterlengtet og ettertrykkelig seier, jo vanskeligere ville det dessuten bli for Tyskland å opprettholde forestillingen om tysk *Weltmacht*.

Det store slaget

Etter sin ankomst i Namibia midt i juni hadde von Trotha avholdt seg fra militære trefninger, og konsentrerte isteden alle sine krigsforberedelser og alle sine troppeforsterkninger omkring Waterberg.¹⁹⁵ Hans plan gikk åpenbart ut på å omringe hereroenes tilholdssted fra alle kanter, og så sette inn et avgjørende slag når antallet tyske soldater med moderne våpen, inkludert maskingeværer og kanoner, var blitt tilstrekkelig stort. I begynnelsen av august var de tyske troppestyrkene i landet kommet opp i ca. 5000 mann. På den andre sida stod 6000–7000 stridende hereroer, som var stilt opp i en halvsirkel sør for Waterberg-plataet. Det er lite som tyder på at de var forberedt på det voldsomme angrepet som snart skulle komme. Ifølge tysk rekognosering var

¹⁹³ Hull 2003: 148 taler f.eks. om «the dogma of a single battle of annihilation».

¹⁹⁴ Kössler og Melber 2004: 45. For en klassisk studie av «the ideology of the offensive» i lys av den første verdenskrigen noen år seinere i Europa, se Snyder 1989.

¹⁹⁵ Waterberg er et fjell på over 1800 m. På hererospråket er det kjent som Omuverumue. Kildene på sletta nedenfor bærer navnet Otjozondjupa, som etter selvstendigheten er den administrative betegnelsen på hele regionen. Området er i dag et ettertraktet naturreservat, som ikke minst trekker til seg mange tyske turister.

det gjort få konkrete forberedelser til kamp fra afrikansk side, og det er påfallende at så lite ble gjort for å ødelegge de telegraflinjene som var av så stor betydning for de tyske styrkene. Det mest sannsynlige – slik både Susanne Kuss og Jürgen Zimmerer framholder – er at de fremste hererolederne fortsatt satte sin lit til at det skulle komme i stand forhandlinger.¹⁹⁶ Kanskje hadde de ikke helt fått med seg hva skiftet fra Leutwein til von Trotha innebar.

Angrepet startet om morgenen 11. august 1904 på det stedet som på hererospråket er kjent som Hamakari, det som seinere har gått over i historien som «Hamakari-slaget» varte i to dager.¹⁹⁷ Selv om hererobefolkningen ikke klarte å holde stand mot en motpart med overlegne våpen, ble deres styrker heller ikke denne gang tilført det knusende nederlaget som von Trotha hadde regnet med.¹⁹⁸ Det skyldtes blant annet logistiske problemer og kommunikasjonssvikt mellom tyske enheter, i tillegg til at de tyske tropene (og deres hester) hadde brukt opp en stor del av sine forsyninger på forhånd. Som øverstkommanderende sendte von Trotha likevel en triumferende rapport til keiseren, og fikk et gledesstrålende svar tilbake.¹⁹⁹

Både i dagbøker og i memoarlitteratur går det fram at tyske offiserer og soldater handlet under ordre om nådeløs framrykking, og i beretninger fra overlevende blir det fortalt at verken kvinner eller barn ble spart, og at mange ble kvalt av piggtråd eller hengt på rekke og rad til allmenn beskuelse. Overfor en britisk undersøkelseskommissjon mot slutten av den første

¹⁹⁶ Kuss 2004: 72–73 og Zimmerer 2001: 38. Hull 2005: 34 foreslår også andre grunner til den store ansamlingen ved Waterberg, slik som forventninger om å bruke tallmessig overlegenhet ved et stort slag, mangel på andre strategier i en desperat befolkning og uenighet og splittelse blant hereroledere.

¹⁹⁷ I tillegg til den offisielle tyske beretningen om slaget har flere afrikanere og boere, som kjempet på tysk side, gitt sin versjon i de britiske kolonimyndighetenes *Blue Book* fra 1918, se Silvester og Gewalt 2003. Som man kan vente, legges det her særlig vekt på å skildre tyske soldaters brutale framferd, ikke minst mot kvinner og barn.

¹⁹⁸ Bridgman 1981: 113 er den som går lengst i sin konklusjon: «The battle of Waterberg was in fact closely contested. With a bit more luck the Hereros might well have defeated the Germans there, as they had done repeatedly in the opening days of the campaign.» Bridgman legger særlig vekt på at de tyske styrkene måtte operere langt fra jernbanen, og at nyankomne tropper var utrent med kolonikrig.

¹⁹⁹ «With thanks to God and with great joy I have received your report from Hamakari concerning the successful attack on August 11 against the main force of the Hereros. Though the heavy losses suffered because of the stiff resistance of the enemy are to be regretted yet the bravery which the troops displayed under the greatest tension and deprivation...fill me with pride, and may give to you, your officers and men my imperial thanks and fullest recognition of what you have done.» Sitert fra den offisielle tyske krigshistorien av Bridgman 1981: 126.

verdenskrigen fortalte Jan Cloete, som deltok på tysk side som følge av avtalen med Rehoboth Basters, at det gikk slik for seg:

I was present at Hamakari, near Waterberg, when the Herero were defeated in battle. After the battle, all men, women, and children, wounded and unwounded, who fell into the hands of the Germans were killed without mercy. The Germans then pursued the others, and all stragglers on the roadside and in the veld were shot down and bayoneted. The great majority of the Herero were unarmed and could make no fight. They were merely trying to get away with their cattle. Some distance beyond Hamakari we camped at xxa water hole. While there, a German soldier found a little Herero baby boy about nine months old lying in the bush. The child was crying. He brought it into the camp where I was. The soldiers formed a ring and started throwing the child to one another and catching it as if it were a ball. The child was terrified and hurt and was crying very much. After a time they got tired of this and one of the soldiers fixed his bayonet on the rifle and said he would catch the boy. The child was tossed into the air towards him and as he fell he caught it and transfixed the body with the bayonet. The child died in a few minutes and the incident was greeted with roars of laughter by the Germans, who seemed to think it was a great joke. I felt quite ill and turned away in disgust because, although I knew that they had orders to kill all, I thought they would have pity on the child.²⁰⁰

Det er vanskelig å vite hvor store hereroenes tap led ved Hamakari, men de var utvilsomt store nok til at mange umiddelbart var innstilt på kapitulasjon.²⁰¹ Dette inngikk imidlertid ikke i de tyske krigsplaner som ble lagt (og fulgt), og som ikke hadde annen utgang enn en knusende seier som en gang for alle ville ødelegge hereroenes evne til motstand. I et slikt perspektiv kunne forhandlinger bli tolket som en svakhet og som en legitimering av hererobefolkningen som en

²⁰⁰ Dette er et av mange vitnesbyrd fra afrikanere som deltok i krigen, enten på tysk eller på hereroens side, og som er gjengitt i *Blue Book*, se Silvester og Gewald 2003: 99–122.

²⁰¹ De tyske tapene var 26 falne og 60 sårete, se Krüger 1999: 52. Hull 2005: 41 viser til flere samtidige kilder som gir et helt annet bilde enn det som går fram av det overveldende seiersbudskapet i von Trothas rapporter til Berlin. Hun legger også til at «Most of the German troops at Waterberg were recent reinforcements; they were inexperienced, poorly led, tired, frustrated, hungry, but haughty» (s. 51).

likeverdig motpart med et anerkjent lederskap. Det er dessuten lite sannsynlig at forhandlinger ville bli godtatt av en høyrøstet opinion i Tyskland som var mest opptatt av straff og hevn. Når det gjelder spørsmålet om forhandlinger, er det interessant å merke seg at von Trotha seinere innrømmet at dette kanskje kunne ha vært en mulighet hvis Waterberg-slaget hadde gått som planlagt, men med flukt og nye kamper etter 12. august ville forhandlinger sett ut som tysk svakhet og forlegenhet (*Ohnmacht und Verlegenheit*).²⁰²

²⁰² Hull 2005: 45.

Kapittel 5

På vei mot folkemord

På flukt mot sørøst

Fra tysk side var krigen ikke på noen måte avsluttet med Hamakari-slaget, selv om motparten var påført et avgjørende militært nederlag. Det er anslått at 20–30 000 hereroer mistet livet før og under Hamakari-slaget, enten i strid, av sykdom eller som resultat av at tyske tropper unnlot å ta krigsfanger (dvs. at de henrettet soldater, kvinner og barn).²⁰³

Allerede natt til 12. august 1904 brøt titusener av hereroer gjennom de tyske styrkenes omringning. Dette var innledningen til en desperat masseflukt mot sørøst, det vil si inn mot de karrige slettene (*sandveld*) og Omaheke-området som gikk over i Kalahariørkenen. Dette framstod som det eneste alternativet til å bli sperret inne i Waterberg-området og bli utsatt for de tyske troppenes overlegne ildkraft. I de neste dagene ble det klart at von Trotha ikke helt hadde gitt opp håpet om et nytt slag som kunne fullføre det som var innledet ved Hamakari. Dersom det tilintetgjørende slaget ikke lyktes fullt ut, var det neste steget ifølge den militære læreboka å innlede en resolutt forfølgelse for å hindre at fienden slapp unna. I den tyske strategien var det særlig viktig å hindre at grupper av hereroer kunne finne veien tilbake til sentrale områder av landet, slik at de herfra kunne fortsette kampene med spredte angrep.

Det er dette felttoget (*Verfolgungszug*), som presset hereroer stadig dypere inn i ørkenen og stengte for andre fluktveier, som er oppsummert slik i den offisielle krigshistorien som generalstaben lot utarbeide i 1906:

The bold enterprise shows up in the most brilliant light the ruthless energy of the German command in pursuing their beaten enemy. No pains, no sacrifices were spared in eliminating the last remnants of enemy resistance. Like a wounded beast the enemy was tracked

²⁰³ Bridgman og Worley 2004: 30.

down from one water-hole to the next, until finally he became the victim of his own environment. The arid Omaheke was to complete what the German army had begun: the extermination of the Herero nation.²⁰⁴

Når det i den offisielle krigshistorien på denne måten – direkte og uten noen form for retusjering – slås fast at Omaheke-ørkenen fullførte det som var påbegynt med tyske kuler, kan intensjonen om utrydding av et helt folk ifølge Jürgen Zimmerer ikke uttrykkes klarere.²⁰⁵

Det har i den faghistoriske diskusjonen vært uenighet om hvorvidt det allerede før Hamakari-slaget forelå en klar plan fra von Trotha om å holde veien mot ørkenen åpen, dvs. om det bevisst ble lagt en felle for å tvinge fram en flukt inn mot et område hvor de fleste var nødt til å omkomme av sult og tørst. Dette er den tolkningen som legges fram av Horst Drechsler, som bl.a. viser til at hovedangrepet fant sted fra vest, samtidig som det var plassert betydelige troppestyrker som hindret et utbrudd alle andre steder enn mot sørøst. Et slikt perspektiv blir også anlagt av Jon Bridgman, som i sin oversikt over krigshandlingene forteller at Theodor Leutwein på forhånd hadde bemerket at jernringen rundt Waterberg hadde et svakt ledd mot sørøst, og at han derfor ba om at enhetene som var utplassert i dette området, måtte forsterkes. Men von Trotha nektet å modifisere sine planer, noe som får Bridgman til å konkludere at den eneste mulige forklaringen er at von Trotha innså at han ikke hadde store nok styrker til å fullføre tilintetgjøringen av hererobefolkningen, og at han derfor lot dem rømme i en retning som førte mot Omaheke-ørkenen.²⁰⁶

I nyere litteratur er det flere forfattere som trekker den ovennevnte tolkningen i tvil. Både den amerikanske historikeren Isabel V. Hull og den danske folkemordsforskeren Henrik Lundtofte er blant dem som framhever at den grunnleggende krigsstrategien tok sikte på et samlet angrep fra alle kanter for å tvinge gjennom et avgjørende slag *uten fluktmuligheter*. De viser også til at det, med direkte medvirkning fra von Trotha selv, var lagt konkrete planer om å samle eventuelle overlevende hererosoldater i en stor leir ved Okahandja.²⁰⁷ Mye tyder dessuten på at både koloniadministratorer, misjonærer og bønder var forberedt på å fordele krigsfanger seg imellom. Når det

²⁰⁴ Den engelske oversettelsen er fra Bley 1971: 162, mens den tyske originalen er gjengitt hos Kössler og Melber 2004b: 49.

²⁰⁵ Zimmerer 2004b: 65–66.

²⁰⁶ Bridgman 1981: 122.

²⁰⁷ Lundtofte 2003: 31. Se også Hull 2005: 42–43.

ble plassert bare mindre enheter i sørøst, kan forklaringen – ifølge Lundtofte – like gjerne være at generalstabens regnet en flukt langs denne veien som minst sannsynlig, ettersom den ledet rett mot ørkenen. Andre har derimot påpekt at det ikke skal mye fantasi til å forestille seg at utbruddet nettopp måtte finne sted der hvor det var lettest å bryte gjennom.²⁰⁸ Lundtofte mener å finne støtte for sitt syn i generalstabens krigshistorie. Men selv om en flukt innover mot ørkenen ikke skulle ha vært intensjonen, er den offisielle krigshistorien klar på at et slikt resultat ville ha mange fordeler:

On this side only weaker forces were needed. Should the Herero nevertheless try to break through here, then such an outcome would be most desirable for the German command, as the enemy then of its own free will would perish. Because on the barren sand plains he would die of thirst (*Denn in dem wasserlosen Sandfeldt musste er verdusten*).²⁰⁹

Innesperret i ørkenen

Uansett hvordan krigsplanene var blitt trukket opp i startfasen, er det i alle fall sikkert at von Trotha gav en klar ordre 26. august om å fortsette jakten innover mot ørkenen, der tyske styrker skjøt mot hereroer – menn, kvinner og barn – på flukt. Mange historikere ser en slik beslutning som en klar indikasjon på at de regulære krigshandlingene nå var avsluttet, og at krigen beveget seg over i en fase hvor målet var mer vidtrekkende enn å knuse hereroenes militære motstand. Ifølge Jürgen Zimmerer er det først fra dette tidspunktet at det er tale om en intendert *Vernichtung* av en hel folkegruppe, og at det derfor er rimelig å betegne den påfølgende fasen av krigen som det første folkemordet i tysk historie.²¹⁰ Både Omahekes vestgrense og mulige fluktveier nordover mot Ovamboland ble blokkert ved hjelp av vaktposter og en 20 miles *cordon sanitaire*.²¹¹ Mot slutten av september ble det tydelig at tyske tropper og hester fikk store vansker med å rykke videre innover mot ørkenen, dvs. at også en regulær forfølgelse som neste ledd i krigsstrategien møtte store problemer. Mange tyskere ble også rammet av tyfus og andre

²⁰⁸ Dette er synspunktet hos bl.a. Kuss 2004: 71.

²⁰⁹ Sitert fra Lundtofte 2003: 30.

²¹⁰ Zimmerer 2003a: 50–52.

²¹¹ Se Gewalt 1999: 171.

sykdommer. Med tanke på vanskelighetene med videre framrykking ble det besluttet å konsentrere tyske tropper rundt de kjente vannhullene i ørkenens yttergrense mot vest. Mye tyder også på at flere brønner ble forgiftet.²¹² I de neste månedene fant det sted trefninger ved flere vannposter, dit hereroer, de aller fleste uten våpen, også søkte i håp om å holde liv i seg selv og sine gjenværende kyr. Men selv de som klarte å unngå de tyske soldatenes kuler, hadde små muligheter til å overleve i det ugjestmilde ørkenterrenget. For de fleste var det utmattelse, sykdommer, mat- og vannmangel som tok deres liv. Det var verken tid eller krefter til å begrave de døde.

Mens det er få muntlige kilder fra afrikansk side som kan kaste lys over krigens forløp, foreligger det likevel en antropologisk studie som formidler beretninger fra dem som overlevde flukten gjennom ørkenen, eller fra deres etterkommere. Denne studien bygger på samtaler som den norske antropologen Kirsten Alnæs hadde med hereroer i eksil i Botswana midt på 1980-tallet, og understreker hvordan deres erfaringer ifølge forfatteren hadde «holocaust-liknende dimensjoner».²¹³ Det går også klart fram av sanger, sagn, legender og andre tradisjonelle beretninger hvor traumatisk tapet av jord og kveg hadde vært, og hvilke lidelser folk ble utsatt for mens de kjempet seg fram på jakt etter vann. På grunn av varmen var det bare mulig å bevege seg om natta, og det var alltid frykt for bakholdsangrep. Det var sjelden tid til å gi de døde en verdig begravelse, og det ble sagt at for hereroer var også det å se kyr krepere det samme som å miste en slektning. Gjennom Alnæs' arbeid blir vi også kjent med heltemot og strategier for å overleve, slik som når det i flere muntlige beretninger legges vekt på hvor viktig det var for mange menn å suge brystmelk.

Som en konsekvens av at andre strategier var slått feil, og fordi det ifølge den offisielle krigshistorien ikke lyktes å tvinge de overlevende til noe som kunne kalles militær kamp, kom krigsføringen i ukene etter Hamakari-slaget mest til å handle om å stenge et helt folk inne i ørkenen. Det som møtte tyske tropper, var ifølge den offisielle krigshistorien ikke stort annet enn syke og hjelpeløse menn, kvinner og barn, som utmattet og utmagret av sult og tørst ikke var i stand til å yte motstand. Konklusjonen er da også i den samme publikasjonen at Omaha-ke påførte hererofolket en verre skjebne enn det tyske våpen noen gang kunne klare, uansett hvor blodig og kostbart slaget enn ville ha vært.²¹⁴

²¹² Bridgman og Worley 2004: 26.

²¹³ Alnæs 1989.

²¹⁴ «Kranke und hilflose Männern, Weiber und Kinder, die vor Erschöpfung zusammengebrochen waren, lagen, vor Durst schmachtend in Massen (...) im Bush, willenlos und ihr Schicksal erwartend.» (Zimmerer 2004a: 110)

Med grunnlag i den offisielle krigshistorien er det flere historikere som understreker at von Trothas kompromissløse strategi, med store tap av menneskelig og ufattelige lidelser hos en motpart som allerede var knust politisk og militært, ikke var et tilfeldig innfall hos en isolert enkeltperson. I sin prinsippfaste motstand mot våpenhvile, samtidig som han gav ordre om en nådeløs forfølgelse stadig dypere inn i Kalahariørkenen, er det ikke noe som tyder på at von Trotha var i tvil om at han hadde både generalstaben og den tyske keiseren med seg. Ikke lenge etter Hamakari-slaget slo keiser Wilhelm da også fast at den tyske øverstkommanderende hadde vist seg hans tillit verdig.²¹⁵

Et ukjent antall hereroer, kanskje opptil 2000, overlevde dødsmarsjen og klarte å ta seg gjennom Kalahariørkenen til Botswana, som var et britisk protektorat. Noen fant også veien nordover til Ovamboland og eller sørover til namatalende områder. Blant dem som kom seg over til Botswana, var Samuel Maharero selv. Her døde han i eksil i 1923, men ble samme år ført til sitt siste hvilested i Okahandja, der han ble gravlagt under store seremonier.²¹⁶ Ved Namibias selvstendighet i 1990 vendte mange tusener hereroer tilbake til sitt hjemland.

von Trothas «Vernichtungsbefehl»

General von Trotha deltok selv i jakten på hereroer innover i Omahekeørkenen, slik som ved trefningene (hvis et slikt ord kan brukes når den ene parten var utmagret, utmattet og uten våpen) ved Osombo–Windimbe 1. oktober 1904. Som avslutning på en feltgudstjeneste dagen etter, søndag 2. oktober, talte han til sine offiserer og leste opp en erklæring som seinere er mest kjent som *Vernichtungsbefehl*²¹⁷. Her ble det utvetydig slått fast at de gjenlevende hereroer enten skulle drepes eller fordrives fra kolonien:

I the great General of the German troops send this letter to the Herero people.

²¹⁵ Pool 1991: 213.

²¹⁶ Samuel Mahareros historie i eksil og hans betydning for hererobefolkningen under sørafrikansk okkupasjon er beskrevet inngående hos Pool 1992 og Gewalt 1999.

²¹⁷ Dette er ikke den betegnelsen som ble brukt av von Trotha selv da ordren ble gitt. I nyere litteratur tales det også om en *Schrecklichkeit*-ordre (Bridgman 1981: 127), *Schiessbefehl* (Lundtofte 2003: 33 og Barth 2006) eller *Genozidbefehl* (Gründer 1999: 105 og Schaller 2004: 398). På engelsk er de mest brukte ordene *extermination*, *annihilation*, *extinction* og *atrocities*.

The Herero are no longer German subjects. They have murdered and stolen, they have cut off the ears, noses and other body parts of wounded soldiers, now out of cowardice they no longer wish to fight. I say to the people anyone who delivers a captain will receive 1000 Mark, whoever delivers Samuel will receive 5000 Mark. The Herero people must however leave the land. If the populace does not do this I will force them with the *Groot Rohr* (cannon). Within the German borders every Herero, with or without a gun, with or without cattle, will be shot. I will no longer accept women and children, I will drive them back to their people or I will let them be shot at.

These are my words to the Herero people.

The great General of the mighty German Kaiser.²¹⁸

Dagen etter ble en oversettelse til *otjiherero* lest opp til fangene på en samlingsplass, samtidig som de var vitne til at flere av deres medfanger ble henrettet ved hengning.²¹⁹

Når denne erklæringen etter hvert har fått en så sentral plass i fagdiskusjonen, er det ikke minst fordi den gir uttrykk for en klar *intensjon*, noe som tillegges stor betydning i de mest brukte definisjoner av begrepet folkemord.²²⁰ Erklæringens ordlyd viser også at det ikke lenger er tale om en tilintetgjøring av «fiendtlige stridskrefter», men om en tilintetgjøring av hereroer som *folk* eller *nasjon*.²²¹ I virkeligheten handler det mest om en skriftlig stadfesting – *ex post*

²¹⁸ Oversatt fra tysk til engelsk av Jan-Bart Gewald fra dokument i Namibian National Archives, gjengitt i Gewald 1999: 172–173. Silvester og Gewald 2003: 110 har også en oversettelse til engelsk fra det *otjiherero*-dokumentet som ble spredt av tyske myndigheter, uten at det gir noen interessante meningsulikheter. For tysk original, se bl.a. Zimmerer 2004a: 107. Erklæringen ble ikke offentliggjort i Tyskland før nesten ett år etter, i *Die deutsche Kolonien* nr. 8, august 1905 (Dedering 1999: 219). Den er interessant nok utelatt fra den offisielle krigshistorien.

²¹⁹ I sin dagbok beskrev von Trotha dette slik: «Before my departure yesterday I ordered the warriors captured recently to be courtmartialled and hanged and all women and children who sought shelter here to be driven back into the sandveld, handing them a copy of the proclamation drawn up in Othiherero (sic).» (Drechsler 1982: 161)

²²⁰ Dette går inn i den klassiske diskusjonen i folkemordsforskningen mellom «intensjonalister» og «funksjonalister», som er utførlig behandlet hos Levene 2005a og Jones 2006.

²²¹ Det er uttrykt slik av Brehl 2004: 212: «Adressat der Proklamation ist unmissverständlich das 'Volk der Herero', jede Unterscheidung von Status (Kombattant oder Zivilist), Geschlecht oder Alter egalisiert. Clausewitz' Programm der 'Vernichtung der feindlichen Streitkräfte' wird in eine 'Vernichtung des feindlichen Volkes' umcodiert.»

facto – av det som hadde vært den rådende form for krigføring gjennom de seks ukene som var gått siden Hamakari-slaget, og det er da heller ingen som har kunnet påvise at de tyske troppenes framferd ble endret etter at ordren var gitt. Det er også lagt vekt på at ordren understreker at hereroene (dvs. alle som tilhører en klart angitt etnisk gruppe) ikke lenger var å regne som tyske undersåtter (*nicht mehr deutsche Untertanen*). I praksis kan det ikke bety annet enn at de var gjort stats- og rettsløse som folk, og at det ikke var noe skille mellom stridende, krigsfanger eller vanlig sivile.²²² I tillegg til utrydding av titusener gjennom krig eller innesperring i ørkenen var det altså tale om å fordrive de overlevende fra landet. Som Sven Lindqvist har pekt på, betyr det latinske ordet *extermino* nettopp å drive over grensa, landsforvise eller fjerne.²²³

I et presiserende tillegg til *Vernichtungsbefehl* fikk tyske soldater samme dag klar beskjed om at det ikke skulle tas mannlige krigsfanger. I militær språkbruk må dette oppfattes som en påminning om at det ikke hjalp om ubevæpnete menn overgav seg frivillig. I det samme tillegget heter det likeledes at det skulle skytes over hodene på kvinner og barn for å drive dem vekk, noe som er en ytterligere bekreftelse på at alle menn skulle bli skutt. På dette tidspunkt kunne det heller ikke herske noen tvil om at det å tvinge kvinner og barn vekk fra vannhullene, og dermed drive dem videre på flukt innover i ørkenen, var det samme som å dømme de fleste av dem til en sikker død.²²⁴ Enkelte historikere har dessuten pekt på at distinksjonen mellom menn, kvinner og barn mest ble gjort på papiret, og at det i praksis var slik at alle som falt i tyskernes hender, ble drept.²²⁵ Noen uker etter ordren gjorde von Trotha det klart i et brev til kolonigvernør Leutwein at det handlet om hereronasjonens undergang («*Ich glaube, dass die Nation als solche vernichtet werden muss*»), og at når det ikke hadde vært mulig å gjennomføre dette med skytevåpen, måtte det en ny strategi til.²²⁶

I ettertid har von Trothas *Vernichtungsbefehl* (eller *Genozidbefehl*) – sammen med de påfølgende presiseringer – også blitt oppfattet som nok et

²²² Dette tema drøftes bl.a. hos Kössler og Melber, som viser til at det her var tale om det som Hannah Arendt i en annen forbindelse omtaler som «Tötung der Rechtsperson in Menschen», se Kössler og Melber 2004:a 48.

²²³ Lindqvist 1993: 15.

²²⁴ Lundtofte 2003: 33.

²²⁵ Se bl.a. Drechsler 1980: 157.

²²⁶ «Throughout my period of duty here, the eastern border of the colony will remain sealed off and terrorism will be employed against any Herero showing up. The nation must vanish from the face of the earth. Having failed to destroy them with guns, I will have to achieve my end in that way.» (Dederling 1999: 211–12)

avvisende svar på oppfordringer som kom fra misjonærer, enkelte offiserer og Theodor Leutwein om å vurdere forhandlinger. Historikeren Isabel V. Hull er blant dem som mener at dette aspektet er viktigere enn erklæringens militære betydning:

If we ask what the order achieved from the military perspective, the answer is, not much. It essentially sanctioned practices (the shooting of all men) that were already customary. It tried, as Trotha had done in August, to reassert disciplinary control relating to the shooting of women and children, which had become widespread, while granting explicitly the very objective that justified shooting: the «disappearance» of all Herero. The order accomplished only one thing: it made negotiations practically impossible. It did so by scaring the Herero away, and even more so by attempting to lock the military leadership into the most drastic possible policy. That kept the war out of civilian hands and entirely within the military's bailiwick, which was the order's major purpose. For a negotiated settlement was the logical next step, now that the resistance of the Herero people had been broken but while German troops were incapable of enduring the war militarily – This is precisely what Trotha wanted to avoid.²²⁷

Rasekrig som begrunnelse

Det har i ettertid vært gjort enkelte forsøk på å tone ned betydningen av erklæringen av 2. oktober 1904, bl.a. ved å påstå at den ikke var alvorlig ment, eller at den ikke ble fulgt opp i praksis. Slike innvendinger har særlig kommet fra Gert Sudholt, som har nære forbindelser til høyreekstremistiske miljøer.²²⁸ For å komme til bunns i dette stridsspørsmålet har det derfor i nyere forskning vært lagt stor vekt på finne andre kilder som kan bekrefte om det var tale om en strategi som både var gjennomtenkt, og som ble gjennomført. Ikke minst er det naturlig å se von Trothas ordre i sammenheng med hva han

²²⁷ Hull 2005: 58.

²²⁸ Sudholt 1975: 189. Dette argumentet er ført videre hos Lau 1995 (se nedenfor), som også bygger på Karla Poewes antropologiske studie: *The Namibian Herero* (Poewe 1985). De fleste som framstiller *Vernichtungsbefehl* som en erklæring som har begrenset betydning, eller mest var et innslag i den psykologiske krigføringen, bygger på disse tre forfatterne. Om Sudholts høyreekstremistiske og nynazistiske forbindelser, se kapittel 7.

ellers skrev i sin dagbok, i sine brev og i sine offisielle redegjørelser. Allerede da han sendte sine tropper til kamp ved Waterberg, noterte han for eksempel i dagboka at det alltid hadde vært hans hensikt å omringe og tilintetgjøre de store ansamlinger av hereroer ved Waterberg:

The initial plan for the operation, which I always adhered to, was to encircle the masses of Hereros at Waterberg, and to annihilate these masses with a simultaneous blow, then to establish various stations to hunt down and disarm the splinter groups who escaped, later to lay hands on the captains by putting prize money on their heads and finally sentence them to death.²²⁹

Ludwig van Estorff, som var en høytstående offiser, har også fortalt at han en måned etter slaget ved Hamakari oppfordret von Trotha til å innlede forhandlinger, men fikk som svar: «No, my friend, I will have nothing of that, only that we have to start all over again. We will fight for as long as possible, Basta!»²³⁰

Generalstabens bekrefter i sin historie at det var røster som hevet seg for forhandlinger, men at dette ble klart avvist av von Trotha. Generalstabens offisielle krigshistorie viser i denne forbindelse til at von Trotha så konflikten som det første uttrykk for den rasekrigen (*Rassenkampf*) som alle europeiske kolonimakter før eller seinere måtte regne med, og at det derfor var viktig å fortsette den totale avsperring av ørkenområdet. Han var også av den oppfatning at krigen måtte videreføres på en slik måte at hererobefolkningen aldri mer ville ha mulighet til å gjøre et nytt opprør.²³¹

I sin *Vernichtungsbefehl* fattet von Trotha seg i korthet og formulerte seg med tanke på offentliggjøring. For å få et mer fullstendig bilde av hans tankegang og militære planer er det særlig viktig å studere den fylldige redegjørelsen han bare to dager etter, altså 4. oktober 1904, sendte til generalstabens øverste leder. Det er derfor gode argumenter for å se på denne redegjørelsen til Alfred von Schlieffen som et nøkkeldokument for å forstå von Trothas

²²⁹ Von Trothas dagbok, sitert i Pool 1992: 251. (Pools oversettelse).

²³⁰ Pool 1992: 270.

²³¹ Gjengitt fra Kössler og Melber 2004a: 46.

motiver og tankegang, ikke minst fordi han her åpenbart utvider krigsmålene utover det å oppnå en militær seier i tradisjonell forstand.²³²

I notatet av 4. oktober slår von Trotha utvetydig fast som sitt mål at (herero-) nasjonen skulle utryddes eller, dersom dette var umulig, at de i alle fall skulle drives ut av kolonien. Her tar han også eksplisitt avstand fra Leutwein og andre koloniveteraner som fortsatt var opptatt av å sikre framtidig *Arbeitsmaterial*. von Trotha gjør det også klart at hans mål blant annet kunne nås ved at all adgang til vannkilder fra Grootfontein til Gobabis ble hindret. Det ble videre forklart at det ville være helt galt å ta imot kvinner og barn for å gi dem mat og vann, ettersom dette både medførte risiko for sykdommer og gikk utover forsyningene til de tyske troppene. Dessuten kunne en slik mildhet bli oppfattet som en svakhet, og da var det bedre at hereroene gikk under i *sandveld*, eller at de forsøkte å krysse grensa til Botswana. For ikke å etterlate noen tvil skriver von Trotha at hans nære kjennskap til mange sentralafrikanske stammer hadde overbevist ham om at «negerfolk» bare forstår brutal makt. Han gjentok også sine tidligere betraktninger om at oppstanden bare var starten på den kommende rasekrigen (*Rassenkampf*) som han allerede i 1897 hadde advart mot i en rapport til rikskansleren.²³³ Med tanke på denne redegjørelsen kommer det ikke overraskende at von Trotha på et seinere tidspunkt oppsummerte sin holdning slik: «The exercise of violence with crass terrorism and even with gruesomeness was and is my policy. I destroy the African tribes with streams of blood and streams of money. Only following this cleansing can something new emerge, which will remain».²³⁴ Også i en rekke andre dokumenter fastholder von Trotha rasekrig som et sentralt tema. I brev fra begynnelsen av 1905

²³² At redegjørelsen av 4. oktober er minst like viktig som von Trothas *Vernichtungsbefehl* to dager tidligere, er et sentralt argument hos Zimmerer 2004: 108–109. Redegjørelsen tillegges også stor betydning hos Hull 2005: 59–60, som konkluderer slik: «In it, Trotha explains that he has elevated the tactic of destruction to an operative level and adopted this (the destruction of the nation, rather than its military force) as the goal of the war. Therefore, negotiations are out of the question. Instead, the solution to the war must be military, violent, physical, and total. Even the ‘complete submission’ of the Herero is no longer acceptable to him. They must disappear. Believing that the deaths of women and children needed more justifying, and because the principle of their ‘disappearance’ actually developed out of the severe provisioning problems the troops faced, Trotha adds that they, too, pose a physical danger to the German soldiers. Therefore, they too, must die. Finally, Trotha makes clear that he had received no orders to exterminate. He has arrived at this conclusion on his own, through the force of events, and now seeks All-Highest recognition of the logical necessity of his actions.»

²³³ Et lengre utdrag er gjengitt på engelsk hos Pool 1991: 272 og på tysk hos Zimmerer 2004a: 109.

²³⁴ Gjengitt hos Gewalt 2001: 174 fra et brev til Theodor Leutwein 5. november 1904. Det er denne uttalelsen som har gitt tittelen til boka *Rivers of blood, rivers of gold* (Cocker 1998).

skriver han dessuten at han nøye har studert hererobefolkningen, som han omtaler som et «innbilsk, troløst og barbarisk folk».²³⁵

Leutweins tid er fordi

Det er fortsatt ikke helt klart hvor raskt von Trothas ordre ble gjort kjent for koloniguvernøren og for sivile myndigheter i Berlin. Det mest sannsynlige hendingsforløpet er at von Trotha nøyde seg med å sende den over til generalstabens ledelse, siden dette var den eneste kommandokjeden han aksepterte. I et slikt perspektiv er det naturlig å se erklæringen av 2. oktober – og den påfølgende redegjørelsen to dager etter – som nok et ledd i dragkampen mellom sivile og militære myndigheter. Trolig gikk det flere uker før Theodor Leutwein, som på papiret fortsatt var koloniguvernør, ble kjent med innholdet. Da han reagerte med å gjenta sitt forslag om forhandlinger som alternativ, svarte von Trotha 28. oktober med en trussel om å trekke seg dersom det ikke på nytt ble slått fast at han hadde makt over både militære og politiske beslutninger. Enden på denne kontroversen var ikke overraskende: Leutwein ble umiddelbart løst fra sin stilling og forlot Namibia etter mer enn ti år. Det er ikke usannsynlig at han fortsatt hadde *Kolonialabteilung* i Utenriksdepartementet og rikskansleren på sin side, men det hjalp lite når keiseren og generalstaben hadde det siste ordet.²³⁶

Det er heller ikke mangel på andre tyske kilder som kaster lys over strategiske valg og den form for krigføring som i praksis ble fulgt av kolonistyrkene. I det namibiske riksarkivet ligger flere dagbøker fra offiserer som ikke etterlater noen tvil om at de handlet etter ordre om å tilintetgjøre sin fiende. Hos major Stuhlmann heter det f.eks. i dagboka for 11. august 1904 (dagen for Hamakari-slaget) at de var eksplisitt fortalt på forhånd at det handlet om å tilintetgjøre en hel stamme, og at ikke noe liv skulle bli spart.²³⁷ Også en rikholdig memoarlitteratur kaster lys over kamphandlingene, slik som de krigsberetninger som stammer fra Ludwig van Estorff. Her forteller han med egne ord hvordan han fikk den utakknemlige oppgaven å ta opp jakten

²³⁵ Dette brevet, som ble skrevet til August Kuhlmann 18. februar 1905, er gjengitt hos Krüger 1999: 167.

²³⁶ Framstillingen følger her Hull 2005: 63.

²³⁷ Gjengitt hos Gewalt 1999: 174. Stuhlmann bemerker også at det hadde vært lett å sørge for vann og beitemarker til kvegflokkene som var forlatt, men legger til at «...the orders were an extermination war waged on the Herero with no turning back».

på flyktninger i *sandveld* og hindre at de fikk vende tilbake.²³⁸ Estorff skildrer også detaljert hvordan flyktningene forsøkte å overleve, og hvordan de både mistet sitt kveg og sine liv på sin desperate ferd fra vannhull til vannhull. Resultatet ble at flyktningene skrumpet inn til stadig mindre grupper som etter hvert falt i tyskernes hender. Det var etter Estorffs oppfatning en både grusom og meningsløs strategi fra tysk side, ettersom befolkningen allerede var straffet mer enn hardt nok. Han skriver selv at dette synspunkt ble framført overfor von Trotha, men at han ønsket deres totale utrydding:

I followed their spoor and found numerous wells which presented a terrifying sight. Cattle which had died of thirst lay scattered around the wells. These cattle had reached the wells but there had not been enough time to water them. The Herero fled ahead of us into the Sandveld. Again and again this terrible scene kept repeating itself. With feverish energy the men had worked at opening the wells, however the water became even sparser, and wells evermore rare. They fled from one well to the next and lost virtually all their cattle and a large number of their people. The people shrunk into small groups who continually fell into our hands (*unsere Gewalt kamen*), some of the people escaped now and again through the Sandveld into English territory (present-day Botswana). It was a policy which was equally gruesome as senseless, to hammer the people so much, we could have still saved many of them and their rich herds, if we had pardoned and taken them up again, they had been punished enough. I suggested this to General von Trotha but he wanted their total extermination (*gänzliche Vernichtung*).²³⁹

²³⁸ *Wanderungen und Kämpfe in Südwestafrika, Ostafrika and Südafrika: 1894-1910*. Boka ble utgitt på nytt i Windhoek i 1979. Sitatet er fra s. 117 i den nye utgaven, oversatt til engelsk hos Gewalt 1999: 174. Estorff utmerket seg for øvrig fordelaktig da han seinere under krigen grep inn for å overføre krigsfangene fra den værharde øya Shark Island utenfor Lüderitz til fastlandet i 1907 (se nedenfor). Det er imidlertid verdt å merke seg at selv en kritiker som von Estorff utførte ordrene ovenfra på en lydlig måte under selve krigen, slik bl.a. Werner Hillebrecht (2004: 4) minner om.

²³⁹ Gewalt 2003a: 284–285. Den tyske originalen er gjengitt his Zimmerer 2005a: 22. Selv om Estorff lenge var en lydlig karriereoffiser, er det ifølge Zimmerer ikke vanskelig å lese ut av hans beretning en klar avsky overfor disse ugjerningene. Han mener også at Estorff også har uttrykt seg forsiktig og i koder, og at hans beskrivelse av hvordan kveg omkom i ørkenen, like gjerne kan leses som en melding om hva som skjedde med menn, kvinner og barn.

Med utgangspunkt i von Trothas *Vernichtungsbefehl* var det – ikke overraskende – mange hereroer som vurderte å overgi seg til de tyske troppene og forhandle om en fredsavtale. Fristelsen til å følge en slik kurs ble imidlertid mindre etter hendingene i Ombakaha i slutten av oktober. Under påskudd av å ønske forhandlinger inviterte *Oberleutnant* von Beesten 11 ubevæpnede hereroledere til en tysk militærleir, der han møtte dem med åpen ild.²⁴⁰

Taktiske omvurderinger i Berlin

Etter hvert som omfanget av nedslaktingen av hereroer ble kjent både innenfor og utenfor Namibia, tvang det seg fram en fornyet diskusjon om hva som var den riktige strategi. I sitt avskjedsmemorandum i november 1904 oppsummerte Theodor Leutwein sin (i hovedsak taktiske) uenighet med von Trotha på denne måten:

While my own approach is practicable, the General's is not. If I have so far relied too heavily on the native chiefs, this is because the realities of power have forced me to do so. Now that these have changed, I would, of course, change my policies, too. But I feel there is no need for a policy of extermination – not because I am sentimental about the native population, but because I have our own cause in mind. Indeed, I deem it economically harmful and militarily impossible to destroy the indigenous people, and especially a tribe as vigorous and viable as the Herero. The General's standpoint is that of a brave lieutenant, but not that of a colonizer.²⁴¹

Det ble også reist stadig skarpere kritikk mot von Trothas krigføring og hans krigsmål fra sosialdemokrater og enkelte sentrumspolitikere i Riksdagen, fra misjonsselskaper og fra deler av den liberale pressen. Informasjon om de tyske soldatenes brutalitet mot en befolkning som var stadig mer forsvarsløs, samtidig som det var bruk for troppeforsterkninger til den krigen som i september 1904 hadde brutt ut i den sørlige delen av landet (se nedenfor), førte

²⁴⁰ Drechsler 1980: 159–160. Beskrivelsen bygger her både på den ansvarlige offiserens innberetning til generalstaben og samtidige misjonærkilder. Et afrikansk vitnesbyrd finnes i *Blue Book*, se Silvester og Gewalt 2003: 106.

²⁴¹ Drechsler 1980: 162. Kilden er her Leutweins redegjørelse til *Kolonialabteilung* 12. november 1904.

til at rikskansler Bernhard von Bülow ble tvunget til å omvurdere situasjonen. Med grunnlag i et notat fra *Kolonialabteilung* i Utenriksdepartementet anmodet han til slutt både keiseren og lederen for hærens generalstab om å omstøte von Trothas ordre av 2. oktober.²⁴² Etter rikskanslerens oppfatning var den rådende strategien – dvs. en fullstendig og systematisk *Ausrottung* – ikke lenger mulig å gjennomføre i praksis, bl.a. fordi det ville kreve fortsatt langvarig krig med store menneskelige og materielle ressurser å holde Omaheke-ørkenen avstengt. Disse begrensningene skyldtes både de store arealene og det faktum at mange tyske soldater var alvorlig syke av malaria og tyfus. I tillegg framholdt von Bülow at det var meningsløst å fortsette von Trothas linje ut fra økonomiske hensyn, dvs. med tanke på det framtidige behovet for arbeidskraft. Utvilsomt med tanke på keiserens anstrengte forhold til Storbritannia la han her til at hereroer som lyktes å ta seg fram gjennom ørkenen, ville komme den britiske kolonien til gode som arbeidskraft. Det ble fra rikskanslerens side også lagt vekt på at krigføringen gav Tyskland et dårlig rykte blant «siviliserte» nasjoner, og at det var ukristelig å utrydde hererobefolkningen ved å skyte alle menn og drive kvinner og barn inn i ørkenen. De samme synspunktene ble lagt fram på et møte der keiseren var synlig opphisset og hvor partene – ifølge von Bülows memoarer – skiltes i en uvennlig atmosfære.²⁴³

General von Trothas reaksjon på rikskanslerens initiativ lot ikke vente på seg. I et krast brev til rikskansleren framholdt han at den behandling som hereroene ble utsatt for, aldri tidligere hadde møtt motbør hos keiseren eller generalstabens øverste leder. Med store bokstaver føyde han til i marginen: *QUI TACET, CONCENTIRE VIDETEUR* (den som tier samtykker).²⁴⁴

Uansett hva som var rikskanslerens personlige synspunkter, valgte han i Riksdagen å forsvare den måten krigen ble ført på, overfor kritiske representanter for det sosialdemokratiske partiet. Da det fra opposisjonen ble hevdet at krigen hadde ødelagt et helt folk og bidratt til en brutalisering av tyske soldater og brudd på den militære «æreskodeks», svarte Bülow at sjelden eller aldri hadde noen kolonikrig blitt ført med større tålmodighet og med mer humane metoder.²⁴⁵ Og selv om han ofte unngikk den mest ytterliggående krigsretorikken, la rikskansleren likevel til at det var en hellig plikt å unngå

²⁴² Saksforløpet er beskrevet hos bl.a. Hull 2005: 64–66 og Bley 1971: 164–166.

²⁴³ Dederling 1999:219. Kilden her er von Bülows memoarer (*Denkwürdigkeiten*, Berlin, 1934, bd. 2, s. 21). Ifølge de samme memoarene skal keiseren også ha uttalt at «Christian precepts were not applicable to heathens and savages», sitert fra Bridgman og Worley 2004: 21.

²⁴⁴ Dederling 1999: 212.

²⁴⁵ Dederling 1999: 212.

slike opprør en gang for alle. Det har vært påpekt av bl.a. Isabel Hull at en slik språkbruk må sies å peke framover mot en «endelig løsning».²⁴⁶

I sin behandling av dette følsomme temaet gikk Alfred von Schlieffen meget langt i sitt forsvar for von Trothas ledelse av krigen, noe som ikke er overraskende med tanke på at kolonistyrkenes øverstkommanderende aldri hadde tvilt på at generalstaben og keiseren stod på hans side. Selv om generalstabens øverste leder ikke så noen grunn til å kritisere von Trotha for hans hensikter, la han vekt på at det ikke lenger stod i von Trothas makt å sette planene ut i livet. von Schlieffen konkluderte derfor med at det var bedre å forsøke å få så mange som mulig til å overgi seg, selv om han var klar over at et slikt tilbud naturlig nok ville møtes med mistro.²⁴⁷ Det endte med at keiseren til slutt gikk med på å omgjøre von Trothas ordre. 8. desember 1904, dvs. mer enn to måneder etter *Vernichtungsbefehl*, ble det sendt et telegram til Windhoek om at ubevæpnede og uskyldige hereroer som frivillig overgav seg, skulle vises nåde. Unntatt fra denne ordren var dem som ble ansett som ledere – og deres medskyldige – som måtte bøte med livet. (En slik revurdering av tidligere beslutninger er av flere forfattere framholdt som et tegn på forskjellene mellom det wilhelminske Tyskland og det tredje riket.)²⁴⁸ Til von Trothas store bekymring ble det samtidig opplyst fra Berlin at misjonsselskapene skulle medvirke i denne prosessen. Han fryktet at den gamle tanken om å opprette reservater for hereroene og deres kveg ville dukke opp igjen,

²⁴⁶ «Certainly, gentlemen, I consider it our holy duty to make a repeat of such an uprising impossible for all time.» (Hull 2005: 180) Mot denne bakgrunn legger Hull til at «The phrase ‘for all time’ like ‘once and for all’ or ‘for generations’ is the language of final solutions. Despite his clear opposition to such policies, Bülow, one of the most gifted orators of his day, could not escape the compulsion to pander to extremity».

²⁴⁷ «His [von Trotha’s] plans to wipe out the entire nation or drive them out of the country are meeting with our approval. After all that has happened it will be very difficult for blacks and whites to co-exist unless the former are permanently kept in a state of forced labour, i.e. a state of quasi-slavery. The racial struggle that has erupted can be brought to an end only by destroying one side or reducing it to serfdom. So while General von Trotha’s intentions are commendable, he is powerless to carry them out. He will have to stop on the western fringe of the Omaheke, unable to force the Herero to leave it....We will have no choice, therefore, but to induce the Herero to surrender. This is complicated by General von Trotha’s order to shoot each and every Herero. The Herero will hardly trust us if we issue a new proclamation with a pledge that anyone who gives himself up to our troops will be spared. And yet we must do just this.» Dette er utdrag av en lengre rapport, her sitert fra Drechsler 1980: 163.

²⁴⁸ Kotek og Rigoulot 2001: 78. De to forfatterne legger imidlertid til at von Trothas strategi ble ført videre gjennom fangeleirenes slaveri.

men ble raskt beroliget da en melding fra rikskansleren gjorde det klart at misjonærenes rolle bestod i å opprette *konsentrasjonsleirer*.²⁴⁹

Til slutt måtte von Trotha altså gå med på at uskyldige hereroer som overgav seg, skulle unngå å bli skutt eller drevet ut av kolonien, men fikk til gjengjeld gjennomslag for at de skulle plasseres i leirer, og at deres jord og kveg skulle konfiskeres. Han kunne også glede seg over at det eksplisitt ble gjort klart at det bare var full overgivelse, og ikke forhandlinger, som stod på dagsordenen, og at det ble gitt klarsignal til å fortsette det militære felttoget helt til all motstand var knust. Resultatet ble en ny offensiv under regntida i januar–februar 1905, etterfulgt av en serie «opprensninger» (*Säuberungs-Aktionen*) utover våren. Det er derfor grunn til å understreke at beslutningen av 8. desember 1904 langt fra handlet om en absolutt våpenhvile, men at hensikten isteden var å åpne for den muligheten til å vise nåde som var blitt stengt gjennom von Trothas ordre av 2. oktober.

På det tidspunktet hvor von Trothas ordre ble omgjort, dvs. i desember 1904, var den første fasen i folkemordet allerede gjennomført, i den forstand at mer enn halvparten av alle som tilhørte hererobefolkningen, enten var drept i kamp eller omkommet i ørkenen. Plassering i fangeleirer ventet alle de overlevende, med unntak av de få tusen som enten klarte å komme seg over grensa til Botswana, eller som søkte tilflukt i Ovamboland og andre deler av Namibia. Tyske styrker fortsatte en nådeløs klappjakt på dem som holdt seg skjult i sentrale områder av landet, og i en storaksjon så seint som i september 1905 er det anslått at 1000 ble drept.²⁵⁰ Omgjøringen av von Trothas ordre av 2. oktober 1904 fikk heller ikke noen umiddelbare konsekvenser for opphavsmannens posisjon. 30. november 1904 ble han som nevnt utnevnt til koloniguvernør etter Theodor Leutwein, i tillegg til at han fortsatte som øverstkommanderende for de tyske styrkene. Han ble ikke kalt tilbake til Berlin før midt i november 1905, der han fikk sin pensjon og den høyeste prøyssiske militærordenen *Pour le mérite*.

²⁴⁹ I Rikskanslerens telegram av 11. desember 1904 til von Trotha blir det gjort klart at det ikke var tale om reservater, men om «Konzentrationslager für die einstweilige Unterbringung und Unterhaltung der Reste des Hererovolkes», sitert fra Böhlke-Itzen 2004: 49. Det er grunn til å tro at dette er en oversettelse fra det engelske *concentration camps*, som var navnet på de leirene som britiske myndigheter noen få år tidligere hadde opprettet for boere og afrikanere. Under den spansk-amerikanske krigen i 1895 ble det på Cuba opprettet leirer under navnet *re-concentration*. For en grundig framstilling av krigen på Cuba i et folkemordsperspektiv, se Tone 2006. En generell framstilling av fenomenets historie gis av Kotek og Rigoulot 2001.

²⁵⁰ Bridgman 1981: 131.

Krigen utvides sørover

Krigen som brøt ut i januar 1904, fikk også store konsekvenser for forholdet mellom den tyske kolonimakten og befolkningen i den sørlige delen av landet.²⁵¹ Den mest kjente av namalederne, Hendrik Witbooi, kjente seg fortsatt bundet av samarbeidsavtalen etter sitt militære nederlag ti år tidligere. Så seint som ved Hamakari-slaget 11. august deltok 100 soldater som var utsendt av Hendrik Witbooi. Koloniseringen hadde på dette tidspunkt heller ikke gått like hardt utover befolkningen i sør, ettersom de holdt til i karrige beitemarker som ikke var så tiltrekkende, i tillegg til at de hittil ikke var berørt av jernbanebygging. Den tyske krigføringen fikk imidlertid mange i sør til å frykte for at det i neste omgang ville bli deres tur til å oppgi beitemarker og husdyr. I den tyskspråklige pressen – som Hendrik Witbooi fulgte godt med i – ble det åpent skrevet hatefulle og hevngjerrige innlegg, der budskapet var at ingen del av befolkningen i Namibia kunne regne med å stå utenfor «det endelige oppgjøret» mellom afrikanere og kolonimakten. Siden det strømmet store troppeforsterkninger med moderne våpen til landet, var det mange som ønsket å sikre mer direkte tysk kontroll. Selv Theodor Leutwein, som ofte følte seg beklemt over tyske bosetteres rop om *Rassenkampf*, argumenterte i et brev til kolonimyndighetene i Berlin for at namabefolkningen «på et passelig tidspunkt» måtte avvæpnes og reduseres til et folk som var underlagt tysk herredømme. Han la til at han så opprøret som en velkommen anledning til å slå inn på en ny kurs overfor *die Eingeborenen*.²⁵²

Det gjorde et sterkt inntrykk på Hendrik Witbooi at flere av hans soldater som hadde vært med på Hamakari-slaget, valgte å desertere på grunn av de tyske troppenes brutale framferd, og at de ved hjemkomsten til Gibeon fortalte om hvordan de var blitt ydmyket av rasistiske og arrogante offiserer. Etter flere tyske krigsmemoarer å dømme ble namasoldater særlig satt til å skyte

²⁵¹ Krigshandlingene i sør er langt mindre dokumentert i nyere forskning, og lenge måtte alle framstillinger bygge på kapitlet hos Drechsler 1980. Bley har bare noen korte avsnitt, og bøkene av Bridgman, Pool og Gewalt er konsentrert om hereroenes historie. For en kortfattet og oppdatert framstilling, se Hillebrecht 2003 og 2004a. To nyere bøker, som i denne omgang ikke er konsultert, er Walter Nuhn: *Feind überall. Der Grosse Nama-Aufstand (Hottentottenaufstand) 1904–1908 in Deutsch-Südwestafrika (Namibia). Der erste Partisanenkrieg in der Geschichte der deutschen Armee* (Bonn: Bernard & Graefe, 2000) og Andreas H. Bühler: *Der Namaaufstand gegen die deutsche Kolonialherrschaft in Namibia im 1904–1913* (Frankfurt: IKO-Verlag für Interkulturelle Kommunikation, 2003).

²⁵² Brevet fra 5. juni 1904 er beskrevet hos Bridgman 1981: 136.

krigsfanger.²⁵³ Dette kom i tillegg til de erfaringer Witbooi allerede hadde med mishandling og drap i fredstid, noe han seinere la stor vekt på i sin degjørelse til kolonigvernøren om hvorfor han hadde sluttet seg til oppstanden.²⁵⁴ Også enkelte hereroer hadde klart å flykte sørover, deriblant Frederick Maharero, og deres appell om samhold mot det tyske herredømmet gjorde utvilsomt inntrykk. Mens von Trotha hadde håpet at hans harde linje ville skremme andre folkegrupper fra å gjøre motstand, var virkningen i praksis den stikk motsatte. Det har også fra tysk hold vært hevdet at Hendrik Witbooi på denne tida var under innflytelse av en sørafrikansk «profet» som var kommet til landet for å forkynne at Afrika tilhørte afrikanerne, og som mente å ha fått et budskap fra gud om at alle hvite måtte drives ut av verdensdelen.²⁵⁵

Geriljakrig under ledelse av Hendrik Witbooi

Etter langvarige overveielser bestemte Hendrik Witbooi seg i oktober 1904 til å gå med i den antikolonialistiske motstandskampen.²⁵⁶ Da hadde han på forhånd forsikret seg om oppslutning også fra flere andre namagrupper, slik som bl.a. Bondelswarts som hadde ferske erfaringer med hvordan et lite antall geriljasoldater kunne binde opp store tyske styrker. To av de fremste lederne i den langvarige geriljakrigen – Jakob Marengo og Abraham Morris – hadde begge vært med på deres oppstand høsten 1903.²⁵⁷ Også Fransmann-namaer, under sin karismatiske leder Simon Kopper, var rede til kamp. I flere

²⁵³ Hillebrecht 2003: 125.

²⁵⁴ Drechsler 1980: 182.

²⁵⁵ Det var en utbredt oppfatning på tysk hold at Hendrik Witbooi hadde sluttet seg til den antikolonialistiske kampen som et resultat av religiøs galskap (*Wahnsinn*), men selv om han var en mektig leder, ble beslutningen om å delta i krigen truffet etter samråd med mange ulike naledere i en desentralisert beslutningsstruktur. Dette er et viktig tema som er diskutert av Hillebrecht 2003: 124–125.

²⁵⁶ I sin analyse av Witboois strategisk tenkning, antyder Alexander 1983: 11–23 at beslutningen om å slutte seg til opprøret var tatt på et tidligere tidspunkt, men at Witbooi først ville sikre seg tilstrekkelig med våpen og ammunisjon.

²⁵⁷ Jakob Marengos liv og militære innsats er gjenstand for et eget kapittel hos Alexander 1983: 3–10, som i Marengo ser en ny type frigjøringsleder med en mer folkelig bakgrunn enn tradisjonelle ledere som Samuel Maharero og Hendrik Witbooi. Alexander understreker også at Marengo var av blandet nama-/herero-herkomst, noe som slett ikke var så uvanlig. Navnet feilstaves på en rekke forskjellige måter, slik som Morenga, som er den form som brukes i den tyske generalsta-

andre namagrupper sluttet folk seg til oppstanden til tross for at deres ledere valgte å holde seg utenfor.²⁵⁸

På grunn av spredt befolkning og oppdeling i mange ulike undergrupper, ble kampen mot kolonistyret ført mer desentralisert og geriljapreget i den sørlige delen av landet. Dette skiller seg klart fra den ovennevnte hererostrategien med vekt på et stort slag i håp om å utnytte sin tallmessige overlegenhet, og brøt like klart med den form for krigføring med stående hærer som var beskrevet i tyske lærebøker. (Derimot var det i samsvar med den form for krig som tyske tropper hadde ført i Tanzania på 1890-tallet, og som de nå på samme tid førte i denne kolonien under Maji-Maji-krigen.) Gjennom mer enn ett år klarte 1200–1500 menn på denne måten å binde opp – og holde stand mot – tyske enheter som på det meste nærmet seg 15 000. På tysk side var det et stort problem at det ikke var bygd ut jernbaner og telegraflinjer i den sørlige delen av Namibia. De tyske troppene var derfor avhengige av å få forsyninger over Oranjeelva, der de ofte var et lett bytte for geriljasoldater som på denne måten skaffet seg både hester og våpen. Det andre alternativet var å transportere tungt utstyr mer enn 20 mil gjennom Namibørkenen fra Lüderitz til Keetmanshoop. Et annet stort problem for de tyske styrkene var at de ikke kjente til de få stedene hvor menn, hester og kameler kunne skaffe seg vann i det ugjestmilde terrenget. Da Jakob Marengo ble spurt av en engelsk avis om han ikke var klar over at Tyskland var en av de sterkeste militærmaktene i verden, svarte han at det nok kunne være tilfelle, men at de verken visste hvordan de skulle finne vann, eller hvordan de skulle forholde seg til motpartens geriljakrig.²⁵⁹

22. april 1905 offentliggjorde von Trotha en erklæring om nåde for dem som overgav seg frivillig, men med henvisning til hererofolkets skjebne inneholdt erklæringen også klare trusler om hva som var i vente hvis de ikke

bens historie. I Tyskland er han i dag udødeliggjort gjennom Uwe Timms kjente roman *Morenga* fra 1984, som forener fiksjon og historie. Hans nestkommanderende, Abraham Morris, gikk mot slutten av krigen i eksil i Sør-Afrika. Herfra vendte han tilbake for å delta i Bondelswartoppstanden mot det sørafrikanske kolonistyret i 1922. Sammen med flere hundre andre ble han drept i en krig hvor det for første gang i Afrika ble sluppet flybomber over sivilbefolkningen.

²⁵⁸ Det gjaldt namagrupper med tilhold i Berseba og Bethanie. I tillegg valgte Rehoboth Basters å holde seg til de inngåtte avtaler med kolonimakten.

²⁵⁹ Helbig og Hillebrecht 1992: 46. Det samme understrekes i Paul von Lettow-Vorbecks memoarer (utgitt først i 1957), der han klager over at fienden stadig slapp unna og «der einem unter den Fingern verkrümelte», sitert hos Kuss 2006: 211.

fulgte oppfordringen.²⁶⁰ Ved samme anledning ble det utlovt en stor belønning for dem som bidrog til at Hendrik Witbooi ble tatt «død eller levende», uten at dette førte til at noen angivere meldte seg.

Krigen fortsatte med uforminsket styrke etter von Trothas kunngjøring, men den afrikanske motstandsfronten ble sterkt svekket da den 75 år gamle Hendrik Witbooi mistet livet i kamp 29. oktober 1905.²⁶¹ Ettersom han ble drept en knapp uke etter at tyske styrker hadde lidt et av sine alvorligste nederlag under felttoget i sør, utbrøt von Trotha at han ikke kunne ha mottatt et mer «vidunderlig budskap».²⁶² Men hovedtyngden av namastyrkene ble ikke tvunget i kne i februar 1906, samtidig som en stor del av de overlevende – med Cornelius Fredericks i spissen – ble plassert i fangeleir på Shark Island utenfor Lüderitz. Flere ble også deportert til Togo eller Kamerun, der mange bukket under av malaria og dysenteri i det uvante klimaet. (En høy dødelighet ble av viseguvernør Hans Tecklenburg sett på som en passende straff.)²⁶³

Den spredte geriljakrigen fortsatte imidlertid i flere år framover, selv om Tyskland offisielt erklærte krigen avsluttet 31. mars 1907. Etter et fengselsopphold i den britiske Kapp-kolonien var Jakob Marengo i september 1907 klar til å ta seg tilbake til hjemlandet, for sammen med en håndfull støttespillere å ta opp igjen kampen mot kolonistyret. Underveis ble han på den britiske sida av grensa drept av britiske soldater 20. september. Tyske offiserer var til stede på britisk side, og lederen av de britiske styrkene ble da også tildelt en høy prøyssisk militærorden. Det er grunn til å tro at dette samarbeidet mellom kolonimaktene skyldtes at også britene fryktet for opprør fra afrikanske folkegrupper,

²⁶⁰ «Ich frage Euch, wo ist heute das Volk der Hereros, wo sind heute seine Häuptlinge? Samuel Maherero, der einst Tausende von Rindern sein eigen nannte, ist gehetzt wie ein wildes Tier, über die englische Grenze gelaufen; er ist so arm geworden wie der ärmste der Feldhereros und besitzt nichts mehr. Ebenso ist es den anderen Grossleuten, von denen die meisten das Leben verloren haben, und dem ganzen Volk der Hereros ergangen, das teils im Sandfeld verhungert und verdurstet, teils von deutschen Reitern getötet, teils von den Ovambos gemordet ist. Nicht anders wird es dem Volk der Hottentotten ergehen, wenn es sich nicht freiwillig stellt und seine Waffen abgibt.» (Zimmerer 2004a: 111-112)

²⁶¹ At Hendrik Witbooi hadde gjort et sterkt inntrykk på mange, går også fram av den både respektfulle og arrogante beskrivelse som gis i Theodor Leutweins memoarer: «Modest and yet self-confident, faithful but not without political ulterior motives, never departing from what he considered his right and duty, full of understanding for the higher culture of the whites, striving to emulate them but not always liking the bearers of this culture, a born leader and ruler who would also certainly have gone immortally into the general history of the world if his fate had not caused him to be born to a small African throne. He was the last hero of a race doomed to extinction.» (Helbig og Hillebrecht 1992: 47)

²⁶² Bridgman 1981: 153.

²⁶³ Schaller 2004: 412.

slik de var utsatt for under det såkalte Bambhata-opprøret i 1906.²⁶⁴ Kampene fortsatte i Kalahariørkenen helt til Simon Kopper overgav seg i Botswana i februar 1909, mens spredte trefninger fant sted helt til 1913.²⁶⁵

Nyvalg om kolonispørsmålet

De to første åra av den langvarige krigen mot namabefolkningen falt i tid sammen med Maji-Maji-krigen i Tanzania (Tysk Øst-Afrika), som de tyske troppene slo ned med mange av de samme midlene som de tok i bruk i Namibia. Når opprøret her fikk langt mindre oppmerksomhet, kan det skyldes at det bare var 15 tyskere – hvorav 5 soldater – som mistet livet.²⁶⁶ Også dette var en krig hvor skillet mellom stridende og sivile ble visket ut, og hvor den tyske strategien gikk ut på å ødelegge lokalbefolkningens livsgrunnlag gjennom den brente jords taktikk, utsulting, rasing av landsbyer og konfiskasjon av jord, matvarelagre og husdyr. Det er mot denne bakgrunn mange som trekker klare paralleller mellom de to tyske koloniene, og som peker på at terskelen mellom «total krig» og «folkemord» ser ut til å være særlig lav i en kolonisituasjon.²⁶⁷

Den tyske krigføringen både i Tanzania og i Namibia ble møtt med kritikk i Riksdagen i forbindelse med debattene om økende krigsbudsjetter. Ikke minst fra sentrumsrepresentanten Matthias Erzberger ble det avslørt mange tilfeller av brutalitet, inkompetanse, korrupsjon og forskjellsbehandling til fordel for enkelte storselskaper. Etter et knapt nederlag i forbindelse med en mindre budsjettpost benyttet rikskansler von Bülow anledningen til å oppløse Riksdagen i desember 1906. Hensikten var å skrive ut nyvalg i håp om å sette kritikerne på plass og skaffe seg solid støtte til sin kolonipolitikk. Valget ble ført i en atmosfære hvor rasistiske og militaristiske holdninger fikk fritt spillerom, der kritikere av kolonikrigene, slik som sosialdemokrater og den liberale delen av det katolske Sentrumspartiet, ble beskyldt for å utgjøre unasjonale elementer (*Reichsfeinde*). Forræderistemplett ble også flittig brukt mot protestantiske misjonærer som stilte seg kritiske til den rådende sjåvinismen.²⁶⁸

²⁶⁴ Masson 1995.

²⁶⁵ Dierks 1999: 81.

²⁶⁶ Hull 2005: 157. Standardverket for denne perioden er Iliffe 1979, som utførlig behandler oppstanden og den påfølgende krigen i Tanzania på s. 168–202.

²⁶⁷ Dette er et viktig poeng hos Kössler og Melber 2004b: 50.

²⁶⁸ Hull 2005: 106.

For første gang ved et europeisk valg – som er gått inn i historien som *die Hottentottenwahlen* – stod kolonispørsmål i sentrum. Det ble også mobilisert til kamp mot sosialdemokratene, og tidligere koloniguvernør i Tanzania, Eduard von Liebert, stilte seg i spissen for *Reichsverband gegen die Sozialdemokratie*.²⁶⁹ Resultatet ble en konsolidering av det nasjonalkonservative borgerskapets hegemoni innenfor rammen av en sentrum-/høyreblokk, også kjent som *Bülow-Block*. Selv om det liberale sentrum holdt stillingen, ble sosialdemokratenes mandattall nesten halvert fra 81 til 43. Denne nedgangen var langt på vei et resultat av at valgordningen gjorde det mulig for sosialdemokratiens motstandere å gå sammen i en taktisk allianse i den andre valgomgangen. Keiser Wilhelm II uttrykte stor glede over at det var de «nasjonale» som hadde seiret, og talte om en helt ny æra i tysk politikk.²⁷⁰ En slik forskyvning av det politiske tyngdepunktet, som hadde pågått helt siden kolonikrigene ble et aktuelt tema, kom til å få stor betydning for tysk innenriks- og utenrikspolitikk i de neste åra. To historikere fra USA oppsummerer det kort: «The German voters gave those parties and politicians favoring colonial expansion a massive mandate. Von Bülow took a record of cruelty and military failure to the people, and the people chose imperialism by a great majority.»²⁷¹

²⁶⁹ Hall 1976: 30.

²⁷⁰ Clark 2000: 104. Epstein 1959 ser resultatet som en følge av at «the cancer of racialism and national self-exaltation had bitten deeply into the ruling class and the rightwing parties that were its main support».

²⁷¹ Bridgeman og Worley 2004: 33. Valgene er utførlig behandlet bl.a. hos van der Heyden 2003.

Kapittel 6

Konsentrasjonsleirene: Folkemordet fullføres

«Death by imprisonment»

En helhetlig forståelse av det tyske folkemordet i Namibia kan ikke begrense seg til den militære krigføringen som er beskrevet overfor, og den faglige diskusjonen kan heller ikke snevres inn til å gjelde von Trothas strategier og beslutninger gjennom året 1904. Etter at hans *Vernichtungsbefehl* var trukket tilbake og tilbudet om overgivelse ble framsatt, kan man heller si at folkemordet gikk over i en ny fase. De som frivillig hadde overgitt seg til tyske myndigheter for å redde livet, ble nesten uten unntak satt i forskjellige former for fangeleirer med høy dødelighet. Det er denne fasen som er kjent som *death by imprisonment* eller *Ermordung durch Vernachlässigung*.²⁷² Enkelte historikere taler også om at et helt folk ble plassert i fangeleirer. Som vist ovenfor har beslutningene som von Trotha traff utover i 1904, blitt viet stor oppmerksomhet i forskningslitteraturen, og spørsmålet er reist hvorvidt – eller i hvilken utstrekning – han handlet på egne vegne innenfor rammen av en snever militær logikk. Men selv om det her er uenighet (i alle fall om nyanser), kan det ikke herske noen tvil om at den nye fasen var styrt av beslutninger truffet av keiser, rikskansler og politiske myndigheter i Berlin.

Til tross for konsentrasjonsleirenes omfang og store betydning for den fortsatte kampen for å ødelegge herero- og namabefolkningens eksistensgrunnlag, har deres grufulle historie først blitt gjenstand for grundig forskning i de aller siste åra.²⁷³ Når glemselens slør lenge var trukket over leirene – bortsatt

²⁷² Leirene er et eget kapittel – «Death by imprisonment» – hos Hull 2005.

²⁷³ Konsentrasjonsleirenes historie er nå nylig beskrevet i en utførlig historisk avhandling skrevet av Casper W. Erichsen (2005). I tillegg finnes veldokumenterte beskrivelser hos Gewald 1999: 193–204, Krüger 1999: 120–139 og Hull 2005: 70–90. Dette avsnittet bygger også på flere artikler skrevet av Jürgen Zeller (2001, 2003) og Jürgen Zimmerer (1999, 2004).

fra hos ofrenes etterkommere – kan en av grunnene være at det knapt er noen synlige spor i dagens Namibia, og flere historikere har derfor pekt på behovet for å sikre massegravene og å reise minnesmerker. To av de historikerne som har arbeidet mest med disse temaene, Jeremy Silvester og Casper W. Erichsen, stiller spørsmålet slik: «The Boer war camps have their memorials, the concentration camps of the Holocaust have theirs; where are the commemorations of the Namibians who succumbed to man's most terrifying invention, the concentration camps?»²⁷⁴ Etter at dette ble skrevet, er det i nærheten av Shark Island satt opp et minnesmerke for å ære Cornelius Fredericks og de mange fra Bethanie-området som omkom i denne leiren.²⁷⁵

For dem som er interessert i å lete, viser det seg at lokale misjons- og koloniarkiver har et rikholdig materiale som kaster lys over denne delen av krigshistorien. Også omfattende arkivsamlinger av fotografier er med på å tegne et klarere bilde av tilstanden i leirene. En lang rekke postkort viser både konsentrasjonsleirer med utmagrete fanger, tvangsarbeid og offentlige henrettinger av nakne menn. Det er påfallende at ikke noe er gjort for å skjule de ugjerninger som ble begått, noe som må oppfattes som en understrekning av hvor langt mange tyskere var gått i retning av en total avhumanisering av den afrikanske befolkningen. Etter å ha studert bildene både i Namibia National Archives og i *Deutsche Kolonialgesellschafts* samlinger i universitetetsbiblioteket i Frankfurt konkluderer Jan-Bart Gewalt slik:

Photographs depict whip-wielding German soldiers supervising Herero women prisoners attempting to push laden railway wagons and carry wooden chests in Swakopmund; women prisoners huddled with faces downcast in the Windhoek camp; Herero men stripped, shot or hanging; the burning huts of the Herero chief Tjetjo Kandji; Herero children being forced to construct kraals for German soldiers – and there are many more. What is particularly striking is the fact that the photographers appear to have had absolutely no hesitation in taking these deeply moving and disturbing photographs. Indeed, it is as if the people being photographed had ceased to exist as people. In effect, that was exactly what had happened: the Herero were completely dehumanised by the onslaught that followed

²⁷⁴ Silvester og Erichsen udat.: 3.

²⁷⁵ Se fotografi hos Zeller 2005: 175.

the outbreak of the war. If anything, the photographs of this period illustrate the utter shamelessness of the colonial endeavour.²⁷⁶

Da det fra øverste hold i Berlin ble sendt ut en erklæring om at hereroer som overgav seg frivillig skulle vises nåde, var det mange som regnet med å få vende tilbake til sine hjemsteder og gjenoppta sin tradisjonelle livsform. Disse forhåpningene hadde også sammenheng med at folk skulle møte fram ved oppsamlingsleirer som ble drevet av misjonærer med en viss legitimitet hos lokalbefolkningen. Det var også patruljer av misjonærer som drev oppsøkende virksomhet langt inn i ørkenområdene, og som overtalte folk til å komme fram fra sine skjulesteder. Det viste seg imidlertid at oppholdet i misjonsselskapenes *Sammellager* ble av meget kort varighet, og at alle etter hvert ble eskortert til fangeleirer som stod under militær kommando. På denne måten ble hereroenes kjerneområder praktisk talt tømt for afrikansk bosetting, noe som med tilfredshet ble bemerket i flere rapporter fra koloniadministrasjonen.²⁷⁷ (Hensikten var med andre ord å gjøre Namibia *Hererofrei*.)

Samuel Kariko, som var skolelærer og av høvdingætt, har seinere gitt sin versjon:

I went to Okambahe, near my old home, and surrendered. We then had no cattle left, and more than three quarters of our people had perished, far more. There were only a few thousand of us left, and we were walking skeletons, with no flesh, only skin and bones. They collected us in groups, and made us work for the little food we got. I was sent down with others to an island far in the south, at

²⁷⁶ Dette bildematerialet fra leirene er gjengitt og diskutert hos Zeller 2001. Mange bilder finnes også hos Zeller 2003, Zimmerer 2004a og Erichsen 2005. For en generell diskusjon av fotografiens plass i tysk historie, se Hartmann mfl. 1998. En betydelig del av bildene fra *Deutsche Kolonialgesellschaft* er nå digitalisert og gjort søkbart, se <http://www.stub.bildarchiv-dkg.uni-frankfurt.de/>. For en tilsvarende analyse av *Sonderkommando*-fotografier fra den andre verdenskrigen, se Stone 2006 (kapittel 2). Gewalt 2005a: 33 gjør også oppmerksom på en bildesamling i Sam Cohen Library i Swakopmund, der flere bilder av nakne hererovinner har et klart pornografisk tilsnitt.

²⁷⁷ I en rapport fra 24. juli 1906 skriver koloniguvernør Lindequist at Hereroland «... ist sicher so gut wie entblösst von Herero. Wohl habe ich in der Nähe des Omurambana-Matako gelegentlich vereinzelt Fusspuren von Herero gesehen. Allein, hierbei handelt es sich um einzelne wenige, die noch nicht den Mut und das Vertrauen bekommen haben, sich an den Sammelstellen der Missionare zu stellen und die nun ein kärgliches Leben im Felde führen und sich höchstens gelegentlich durch einen Viehdiebstahl bemerkbar machen», sitert hos Böhlke-Itzen 2004: 50.

Luderitzbucht. There on that island were thousands of Herero and Hottentot prisoners. We had to live there. Men, women and children were all huddled together. We had no proper clothing, no blankets, and the night air on the sea was bitterly cold. The wet sea fogs drenched us and made our teeth chatter. The people died there like flies that had been poisoned. The great majority died there. The little children and the old people died first, and then the women and the weaker men. No day passed without many deaths. We begged and prayed and appealed for leave to go back to our country, which is warmer, but the Germans refused. Those men who were fit had to work during the day in the harbour and railway depots. The younger women were selected by the soldiers and taken to their camps as concubines.²⁷⁸

Menn, kvinner og barn

Med unntak av dem som klarte å flykte over grensa til naboland, eller som gikk i dekning i andre deler av Namibia, kom leirene etter hvert til å omfatte de aller fleste som hadde overlevd selve krigen. Mange var allerede avkreftet og på dødens rand etter opphold i ørkenområder.²⁷⁹ Allerede i mars 1905 var tallet oppe i 8000, og samlet er det grunn til å tro at mer enn 20 000 ble plassert i leirene. Av dem var mer enn to tredeler kvinner og barn.²⁸⁰ Også barn ble behandlet som krigsfanger, og det ble gjort lite for å hindre at barn

²⁷⁸ Silvester og Gewalt 2003: 177.

²⁷⁹ I en beretning fra oberstløytnant Haak ble tilstanden for en gruppe kvinner og barn beskrevet slik ved ankomsten til en leir: «Neulich kamen mit einem Transport etwa 50 gefangene Weiber und Kinder ins Lager. Ihr Zustand war unbeschreiblich; halb verhungert, voller Ungeziefer, frassen sie von weggeworfenen, halb verfaulten Ochsenknocken gierig die letzten Fleischfetzen...Die Weiber werden jeden Tag zweimal durchs Lager getrieben und müssen Scherben, Konservenbüchsen usw. Aufsammeln; manche können allerdings kaum noch kriechen.» (Gewald 2005a: 34)

²⁸⁰ Et ofte brukt tall fra offisielt tysk hold, som bare viser til hererofanger, er 4137 menn og 10 632 kvinner og barn (Bridgman og Worley 2004: 30). Ifølge Hull 2005: 89–90 kommer minst 2000 namafanger i tillegg. De offisielle tallene mangler opplysninger bl.a. for leirene ved Karibib i 1906–07. I lys av nytt arkivmateriale er det Hulls oppfatning at ca. 20 000 er det aller minste anslag, men at tallet høyst sannsynlig er høyere. I sin grundige avhandling om konsentrasjonsleirenes historie refererer Erichsen 2005: 50 til en statistikk som oppgir at tallet var 4870 menn, 7084 kvinner og 5064 barn, men disse opplysningene har ikke med dem som ble plassert i arbeidsleire for å bygge jernbaner, og ekskluderer også alle på Shark Island, i Keetmanshoop og i Warmbad.

og foreldre ble splittet mellom forskjellige leirer. Det var også blant barn og unge at dødeligheten var høyest.²⁸¹

De største leirene var ved Windhoek, Okahandja, Omaruru, Karibib, Keetmanshoop, Swakopmund og Lüderitz (Shark Island), dvs. ved de fleste store jernbanestasjonene. Enkelte leirer ble oppløst midtveis i 1906, mens de siste ikke ble tømt før 27. januar 1908, som falt sammen med keiserens fødselsdag. (Da ble imidlertid mange overført til vanlige fengsler.) Flere namaledere og deres familier ble som nevnt deportert til Togo eller Kamerun, og herfra fant den siste repatrieringen ikke sted før i 1914. Det ble også seriøst vurdert å deportere hele namagrupper til andre tyske kolonier i Afrika og i Stillehavsområdet, men disse forslagene ble lagt til side av kostnadmessige grunner.²⁸²

Den nye forskningen gjør det klart at det ikke bare var tale om leirer som i vanlig folkerettslig forstand var opprettet for krigsfanger, men at de i praksis kom til å omfatte *alle* hereroer og namaer uansett alder og kjønn. De ble ikke plassert i leirene fordi de var skyldige i forbrytelser eller hadde deltatt i motstandskampen mot kolonistyret, men ganske enkelt fordi de tilhørte de to definerte folkegruppene. Det var også et sterkt innslag av hevn i tenkningen omkring konsentrasjonsleirene, og viseguvernør Hans Tecklenburg var blant dem som la vekt på at forholdene burde være slik at framtidige generasjoner tenkte seg godt om før de forsøkte seg på et nytt opprør.²⁸³ I tillegg til å isolere fangene for å hindre dem i å gjenoppta motstandskampen var det et klart uttrykt formål å skaffe ufri arbeidskraft både til militære og til sivile oppgaver. I historisk perspektiv representerer de namibiske leirene derfor en overgangsform mellom interneringsleirer, slik de var kjent fra Anglo-Boer-krigen i Sør-Afrika, og de forskjellige former for slavearbeids- og dødsleirer som naziregimet opprettet under den andre verdenskrigen.²⁸⁴ Med tanke på tilstanden i leirene og den høye dødeligheten er det også grunn til å se på flere av dem som dødsleirer. I den aktuelle forskningslitteraturen er det vanlig å bruke *Konzentrationslagern* eller *concentration camps* som samlebetegnelse. I komparativt perspektiv er det imidlertid verdt å merke seg at interneringsleirene i Sør-Afrika ble opprettet som en måte å isolere «fienden» på under selve krigen, mens leirene i Namibia først kom i stand etter at den militære

²⁸¹ Krüger 1999 vier et eget underkapittel til barn og unge i leirene (s. 155–163).

²⁸² Dette er et hovedtema hos Schaller 2004, der det bl.a. blir vist til konkrete deportasjonsforslag fra koloniguvernør Lindequist. Se også Hull 2005: 85–88.

²⁸³ Böhlke-Itzen 2004: 50.

²⁸⁴ Dette er et sentralt punkt hos Kotek og Rigoulot 2001: 80.

motstanden var slått ned, og var ment som en straff overfor dem som hadde overlevd selve krigføringen.

Som resultat av massebordene under krigen var det et udekt behov for arbeidskraft i sentrale deler av landet, og det ble av militære grunner ikke sett på som noe alternativ å utvide krigen nordover for å tvinge ovambokongedømmene til å underkaste seg. Selv mange av de fangene som var mest utmattet og utmagret, ble derfor plassert i kategorien *arbeitsfähig*. Med tanke på den høye dødeligheten er systemet beskrevet som *Vernichtung durch Arbeit*.²⁸⁵ Mangelen på arbeidskraft var også den eksplisitte begrunnelsen for at misjonærer – med våpen i hånd – fikk i oppdrag å hente ut så mange som mulig av de overlevende fra Omaheke-ørkenen.²⁸⁶ Deres tilstand er beskrevet slik av misjonær Elgar i Karibib:

And then the scattered Herero returned from the Sandfeld. Everywhere they popped up – not in their original areas – to submit themselves as prisoners. What did the wretched people look like? Some of them had been starved to skeletons with hollow eyes, powerless and hopeless, afflicted by serious diseases, particularly with dysentery. In the settlements they were placed in big *kraals*, and there they lay, without blankets and some without clothing, in the tropical rain on the marshlike ground. Here death reaped a harvest! Those who had some semblance of energy had to work...It was a terrible misery with the people; they died in droves. Once 24 came together, some of them carried. In the next hour one died, in the evening the second, and the first week a total of ten – all to dysentery – the people had lost all their energy and all their will to live».²⁸⁷

En stor del av fangene ble satt til å arbeide på offentlige anlegg, slik som steinkusing og utbygging av havna ved Lüderitz. Allerede ved krigsutbruddet i januar 1904 ble nærmere 300 fanger i Swakopmund-området overlatt til

²⁸⁵ Kotek og Rigoulot 2001: 80 formulerer det slik: «Wenn man auch für diesen Zeitpunkt nicht mehr von einem Willen zum Völkermord sprechen kann (die Konzentrationshaft stand in einer Phase des Post-Genozids), ist die Behandlung, die nun üblich wurde, doch vergleichbar mit dem, was später in den NS-Lagern stattfinden sollte: Man entledigte sich der Inhaftierten in Form der Vernichtung durch Arbeit.»

²⁸⁶ «Given the circumstances, the missionaries were extremely successful in their endeavours. Large numbers of Hereroes, starved, pursued and hunted like animals, were enticed out of the deserts.» (Gewald 1999: 186)

²⁸⁷ Gewald 1999: 195.

en privat rekrutteringsagent, som mot en klekkelig bonus skipet dem videre til sørafrikanske gruver. Enkelte selskaper, slik som Woermann-rederiet, fikk lov til å drive egen leir.²⁸⁸ Etter hvert som tyske bønder på nytt konfiskerte jord og kveg, ble også en stor del av deres behov for arbeidskraft dekket gjennom «leveranser» fra leirene. Arbeidslag av fanger stod også for jernbanebyggingen både sentralt i landet (Usakos til Otavi) og i sør (Lüderitz via Aus til Keetmanshoop). Samtidig som motstanden mot jernbanebyggingen regnes som en av de faktorene som bidrog til jordmangel og desperasjon innenfor hererobefolkningen, ble mange nå satt til å fullføre byggingen som tvangsarbeidere. Ifølge et offisielt anslag døde 12 prosent av jernbanearbeiderne i løpet av en periode på bare seks uker.²⁸⁹ I april 1906 var 900 menn, 700 kvinner og 620 barn registrert som krigsfanger hos selskapet som hadde ansvaret for å bygge Otavi-jernbanen.²⁹⁰ I tillegg benyttet de viktigste gruveselskapene seg av et stort antall fanger, etter at de allerede i forkant av Hamakari-slaget i august 1904 hadde gjort henvendelser til myndighetene med ønske om å få tildelt billig arbeidskraft. Arkivene forteller dessuten at dagens parlamentsbygning – *Tintenpalast* – i det selvstendige Namibia ble bygd med slavearbeidskraft fra en leir som lå midt i sentrum av Windhoek.²⁹¹ Her var også en egen leir for kvinner, der de ble tvunget til å være sexslaver for tyske soldater og offiserer.

Det ble fra tysk side lagt stor vekt på at tvangsarbeidet i leirene skulle ha en oppdragende virkning, i den forstand at det skulle forberede folk på deres nye rolle som *Arbeitsmaterial* uten egen jord og husdyr. I et slikt perspektiv var arbeidsleirene, ifølge koloniguvernør Friedrich von Lindequist, en virkelig lykke for hererobefolkningen.²⁹² Systemet fungerte slik at farmere og

²⁸⁸ Rederiet spilte en sentral rolle i flere tyske kolonier, og i tillegg til sine vanlige skipsruter spesialiserte det seg på trosskipstransport fra Tyskland til Namibia og fangetransport mellom Swakopmund og Lüderitz. Woermann-Linien var også en betydelig aksjonær i *Otavi Minen- und Eisenbahngesellschaft* (OMEG). Dette er grunnlaget for at dette selskapet (dvs. dets etterfølger) er valgt ut som ett av tre enkeltelskaper som det er reist erstatningssøksmål mot (se kap. 9). Flere medlemmer av Woermann-familien kom for øvrig til å spille en viktig rolle under naziregimet, bl.a. var Ernst Woermann en sentral person i NSDAPs koloniavdeling.

²⁸⁹ Drechsler 1980: 207. Det vises her til en rapport fra Hans Tecklenburg, der det også heter at de som forsøkte å rømme, ble skutt.

²⁹⁰ Krüger 1999: 132.

²⁹¹ Se tysk postkort gjengitt hos Zimmerer 2004a: 113.

²⁹² «Die Heranziehung der Hereros zur Arbeit während der Kriegsgefangenschaft ist für dieselben sehr heilsam, ja es ist geradezu ein Glück für sie, dass sie, bevor ihnen volle Freiheit zurückgegeben wird, arbeiten lernen, da sie sonst sich voraussichtlich weiter arbeitsscheu im Lande herumtreiben und, nachdem sie ihren ganzen Rinderbestand verloren haben, ein elendes Leben fristen würden.» Brevet fra koloniguvernøren til *Kolonialabteilung* i Berlin er datert 17. april 1906, og er her sitert fra Zimmerer 2003a: 56.

gruveselskaper betalte et beskjedent beløp (50 pfennig dagen) for hver krigsfange som ble satt i arbeid. Dette var penger som ikke gikk til den enkelte arbeider, men som havnet hos kolonimyndighetene. Også den tyske hæren gjorde bruk av mange fanger, både til bygge- og transportvirksomhet og til militære oppgaver. Ikke så rent få ble innrullert i politi- og militærstyrkene, og med våpen i hånd fikk de i oppdrag å oppspore hereroer som holdt seg skjult etter krigen.

«Kulda dreper oss!»

En av grunnene til de umenneskelige tilstandene i leirene var den underliggende rasismen som kjennetegnet dem som var ansvarlige for driften.²⁹³ Leirkommandantenes og fangevokternes manglende respekt for afrikanere som mennesker er også trukket fram som begrunnelse for at så lite ble gjort for å finne ut hva slags mat de var vant til å spise eller kunne tåle. Deres dagsrasjoner ble også satt langt lavere enn det minimum som var fastlagt for de tyske soldatene, noe som ble begrunnet med at afrikanere hadde mindre behov for mat.²⁹⁴ Ris, litt vann og salt var de vanligste innslagene i et kosthold som førte til skjørbuk hos folk som var mest vant til kjøtt- og melkeprodukter. (*Entkräftung* ble oppgitt som vanligste dødsårsak.) Selv de beskjedne kjøtt-rasjonene for afrikanere i fangeleirer i Sør-Afrika under «boerkrigen» var fem ganger høyere enn i Namibia noen år seinere, og det er derfor rimelig å tale om at utsulting bevisst ble brukt som straff. Ifølge Isabel Hull satte von Trotha med hensikt matrasjonene så lavt for å påføre fangene store lidelser. Sult, sykdom og død var derfor et forventet – og helt akseptabelt – resultat.²⁹⁵ Fordi folk var stuet så tett sammen, spredte tyfus og andre sykdommer seg raskt. Mange led også av veneriske sykdommer som resultat av voldtekt og seksuelle overgrep. Offisielle sanitetsberetninger oppgir at over 90 prosent av de tyske soldatene hadde kjønnsykdommer, og at denne andelen særlig var høy der det var fangeleirer.²⁹⁶ I de leirene som lå langs den værharde kysten,

²⁹³ De forskjellige formene for *avhumanisering* i leirene er diskutert av Hull 2003: 158–159.

²⁹⁴ Den samme tankegangen gjorde seg gjeldende i arbeidsleirene under det tredje riket, noe som ble uttrykt slik av Robert Ley selv: «...a lower race needs less room, less clothing, less food than the German people», sitert fra Jonassohn og Björnson 1998: 34. Eckert 2001 gir et detaljert bilde av kosthold og sykdommer i leirene, med utgangspunkt i de offisielle medisinalberetningene.

²⁹⁵ Hull 2005: 153.

²⁹⁶ Hull 2005: 151.

kunne verken fillete ulltepper eller utrangerte telt holde vind og kulde ute. I et klageskrift til en misjonær på besøk heter det at *Ombepera i koza* (Kulda dreper oss!).²⁹⁷ Det ble enkelte forbedringer etter hvert, ikke minst som resultat av direkte press fra misjonærer på myndighetene i Berlin.

Fra misjonærer som besøkte leirene, finnes en lang rekke beretninger om underernæring og hungersnød, elendige sanitærforhold og smittsomme sykdommer. Aller verst var forholdene på fangeøya Shark Island utenfor Lüderitz og i leirene ved Swakopmund.²⁹⁸ Dette er utdrag fra en slik misjonærrapport fra månedsskiftet februar/mars 1905:

When missionary Vedder arrived in 1905 there were very few Hereros present. Shortly thereafter transports of prisoners of war arrived. They were placed behind double rows of barbed wire fencing, which surrounded all the buildings in the harbour department quarters [*Hafenamtswerft*], and housed in pathetic [*jammerlichen*] structures constructed out of simple sacking and planks, in such a manner that in one structure 30–50 people were forced to stay without distinction as to age and sex. From early morning into late at night, on weekdays as well as on Sundays and holidays, they had to work under the clubs of raw overseers [*Knütteln roher Aufseher*], until they broke down [*zusammenbrachen*]. Added to this the food was extremely scarce. Rice without any necessary additions was not enough to support their bodies, already weakened by life in the field [as refugees] and used to the hot sun of the interior, from the cold and restless exerting of all their powers in the prison conditions in Swakopmund. Like cattle hundreds were driven to death and like cattle they were buried. This opinion may appear hard or exaggerated, lots changed and became milder during the course of the imprisonment...but the chronicles are not allowed to suppress that such a remorseless rawness [*rücksichtslose Roheit*], randy sensuality [*geile Sinnlichkeit*], brutish overlordship [*brutales Herrentum*] was to be found amongst the troops and civilians here that a full description is hardly possible.²⁹⁹

²⁹⁷ Zeller 2003a: 66.

²⁹⁸ Mellom oktober 1906 og mars 1907 døde 1032 av 1995 fanger på Shark Island. Av 245 menn som overlevde, var det ikke mer enn 25 som ble kategorisert som *arbeitsfähig*, se Zimmerer 2003a: 58.

²⁹⁹ Oversettelsen er hentet fra Gewalt 1999: 188.

Det interessante ved akkurat denne beretningen er at den stammer fra Heinrich Vedder, som på dette tidspunkt nylig var kommet til Namibia som misjonær. Han ble seinere en dominerende kirkeleder, ivrig amatørhistoriker og nazimedløper. På vegne av apartheidpartiet (Det nasjonale partiet NP) representerte han etter 1945 den hvite befolkningen i Namibia i det sørafrikanske parlamentet. Hans nære forhold til den sørafrikanske okkupasjonsmakten var en av grunnene til at flere afrikanske kirkesamfunn brøt ut av den tyske misjonskirken og opprettet uavhengige kirker etter 1945.³⁰⁰

Da en gruppe misjonærer anmodet den militære øverstkommanderende om å overflytte fanger fra Shark Island til fastlandet, svarte oberst von Deimling i klare ordelag at så lenge han hadde det avgjørende ordet, skulle ikke en eneste afrikaner slippe levende fra fangeøya. Selv om det kom forespørsler om å flytte fanger over til fastlandet for å utføre tvangsarbeid, noe som ville betydd noe høyere matrasjoner, førte ikke dette til at beslutningen ble omgjort. (Resultatet var at et påbegynt byggeprosjekt i Lüderitzbucht ble stanset.)³⁰¹ Til tross for at von Trothas militære ordre av 2. oktober 1904 nå var offisielt trukket tilbake, var det åpenbart at mange offiserer fortsatt fulgte hans *Vernichtungspolitik* med andre midler.

Rasebiologi og medisinske eksperimenter

Det hører også med til konsentrasjonsleirenes historie at mange fanger ble utsett for medisinske eksperimenter, og at døde namibiernes hodeskaller og andre kroppsdelar ikke sjelden ble brukt til *Menschenversuchen*. I mange avhandlinger og akademiske tidsskriftsartikler er det namibiere – levende eller døde – som utgjør rasebiologiske forskningsobjekter. Kvinnelige fanger ble satt til å skrape huden av hodeskaller, som så ble sendt til Tyskland, bl.a. Patologisk institutt i Berlin, for medisinske og antropologiske studier.³⁰² I 1907 ble hodene etter 17 døde fanger på Shark Island, deriblant namalederen Cornelius Fredericks, gjenstand for raseanatomiske studier. De offentliggjorte bildene av tre av

³⁰⁰ For en kritisk vurdering av Heinrich Vedders bidrag til namibisk historieforskning, se Brigitte Laus artikkel: «'Thank God the Germans came.' Vedder and Namibian historiography», gjengitt i Lau 1995: 1–16. For en kort presentasjon, se Eriksen 1989: 75–76. Misjonens rolle under tysk kolonialisme er mer allment behandlet bl.a. hos Krüger 1999: 163–182 og Oermann 1999.

³⁰¹ Zimmerer 2004: 116.

³⁰² Gewalt 2003b: 189–190, Dederling 1999: 215 og Levene 2005b: 191–292.

disse hodene ble framstilt som bevis for den tyske rasens overlegenhet.³⁰³ Både til Berlin- og Breslau-universitetene ble flere lik (særlig etter offentlige hengninger) sendt for å bli dissekert, slik NS-leger noen tiår seinere kastet seg over deporterte jøders kroppar.³⁰⁴

En av det tredje rikets mest kjente raseforskere (og raseideologer) var Eugen Fischer, som var medforfatter av læreboka *Grundriss der menschlichen Erblichkeitslehre und Rassenhygiene* som utgjorde en direkte inspirasjon for rasebetraktningene i Hitlers *Mein Kampf*.³⁰⁵ Hans faglige bakgrunn var opprinnelig innenfor anatomi, med avhandlinger om bl.a. hunnorangutangens kjønnsorganer og kranieformer hos muldvarper, men han ble mest kjent som forgrunnsfigur innenfor nye «vitenskaper» som rasebiologi og raseantropologi og – ikke minst – deres «praktiske» anvendelse. Han var allerede i 1905 en av pionerene ved opprettelsen av *Gesellschaft für Rassenhygiene*. Fram til 1933 klagde han ofte over at myndighetene var for lite interessert i hvordan *Rassenkunde* kunne komme til nytte, men etter Hitlers maktovertakelse hadde han gode grunner til å være fornøyd. Han ble møtt med skepsis fra enkelte av de mest ytterliggående raseideologene ved maktovertakingen i 1933, men brukte ikke mange dagene på å tilpasse seg de nye tidene. I 1936 takket han Føreren offentlig for å sette arvelighetsforskerne i stand til å bruke sine kunnskaper i hele folkets tjeneste.³⁰⁶

Eugen Fischer hadde lagt grunnlaget for sin nye karriere gjennom sitt feltarbeid i Namibia i 1907/08, der han foretok nærstudier av 310 personer som tilhørte folkegruppa Rehoboth Basters for å teste ut de mendelske arvelovene på mennesker. Ut fra dette arbeidet kom teorier om det «bastardiseringsproblemet» som oppstår når barn har foreldre av ulik herkomst, i dette

³⁰³ Christian Fetzner: «Rassenanatomische Untersuchungen an 17 Hottentotten Köpfen», *Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie*, vol. 16 (1913–1914): 95–106. Henvisningen er fra Silvester mfl. 1998: 12. Ifølge Erichsen 2005: 141–142 ble hodeskallene først åpnet for å fjerne hjernemassen og deretter oppbevart i formalin under transporten. Undersøkelsen inngikk i en generell forskning som tok sikte på å vise likhetspunkter mellom enkelte ikke-europeiske raser og menneskeaper.

³⁰⁴ Kotek og Rigoulot 2001: 83.

³⁰⁵ De to andre forfatterne var Erwin Baur og Fritz Lenz. Boka var innflytelsesrik også i de nordiske landene gjennom en svensk oversettelse i 1925, og ble utgitt på engelsk som *Human heredity* på Macmillan-forlaget i 1931.

³⁰⁶ Weingart 1989: 273.

tilfelle europeiske fedre og afrikanske mødre.³⁰⁷ Fischer fortsatte sin «forskning» etter hjemkomsten til Tyskland, og i koloniarkivene ligger et brev til administrasjonen i Windhoek fra januar 1914 der han ber om en forsendelse av «buskmennpeniser og -ører» til sin adresse ved Freiburg-universitetet.³⁰⁸

Gjennom Fischers direkte medvirkning går det en rett linje fram til Nürnberg-lovene i 1935, som bl.a. bygger på forestillingen om at folk av blandet herkomst utgjør en degenerert gruppe med lavere *Rassenqualität*, dvs. at de kunne utgjøre en trussel mot «tysk blod og ære». Dette var en «ekspertise» som Fischer brakte med seg inn i sin rolle som rådgiver i forbindelse med tvangssteriliseringen av *Rheinland-Bastarden*, som var barn av tyske mødre og fedre med afrikansk bakgrunn som hadde deltatt i okkupasjonen av Rhinland etter den første verdenskrigen.³⁰⁹ På dette tidspunkt var Fischer både direktør ved «Kaiser-Wilhelm-Institut für Anthropologie, menschliche Erblehre und Eugenik (KWI)» og rektor ved Universitetet i Berlin, og i flere av instituttets årsrapporter framhever han hvordan erfaringene fra Namibia kom til nytte i den nye forskningen. Han deltok også som overdommer i *Gesundheitsgerichte*, som avgjorde saker i henhold til det tredje rikets raselover. Som ledende raseteoretiker stilte Fischer med stor entusiasme sitt institutt og sine kolleger til disposisjon for naziregimet, og var aktivt med på å utdanne SS-leger som seinere tjenestegjorde i konsentrasjonsleirene. Som venn av Alfred Rosenberg var han godt orientert om *holocaust* og bidrog til å gi jødeutryddingen en vitenskapelig legitimitet.³¹⁰

³⁰⁷ Fischer 1961 (orig. 1913). Fischers forskning i Namibia er presentert av Roller 2002a og 2002b, mens hans – og hans kollegers – rolle under det tredje riket er utførlig behandlet hos Ehmann 1998, Müller-Hill 1998 og Weingart mfl. 1992. Det er også en rekke referanser til Fischer i Weiss 1996, der han blir brukt som eksempel på det vitenskapelige miljøets viktige medvirkning til naziregimets *holocaust*. For en utførlig Fischer-biografi, se Loesch 1997, mens noen hovedpunkter er oppsummert av Knippers 2000. Fischer spiller også en sentral rolle i et nytt verk om antropologiens plass under det tredje riket, se Schafft 2004.

³⁰⁸ Erichsen 2005: 144.

³⁰⁹ Schaller 2004: 408. Fischer deltok direkte i undersøkelser som fastslo hvem som skulle havne i kategorien «bastard». I alt ble rundt 500 trolig tvangssterilisert etter en hemmelig ordre fra Hitler, se Schafft 2004: 155 og van Galen 2006.

³¹⁰ Fischer bidrog med sin legitimering helt til regimets siste dager, bl.a. var han en sentral person i forberedelsene til en stor konferanse («festforestilling») i Krakow i juni 1944, der formålet var å feire die *Endlösung der Judenfrage*. Konferansen ble planlagt i Alfred Rosenbergs regi, men Den røde hærs innmarsj satte en stopper for arrangementet. I et foredrag i Paris under den tyske okkupasjonen, som seinere ble trykt, reiste han også spørsmålet om «jødiske bolsjeviker» rett og slett tilhørte en egen menneskeart, sitert fra Kotek og Rigoulot 2001: 86. Flere av Fischers studier ble trykt i skriftserien *Forschungen zur Judenfrage*, og materiale herfra er i engelsk oversettelse i dag tilgjengelig på hjemmesidene til flere nynazistiske organisasjoner, slik som <http://www.stormfront.org> (*White pride world wide*).

Tyske offiserer pakker ned hodeskaller i en eske for forsendelse til Berlin. Bildet viser sannsynligvis hodeskaller etter fanger fra namafolket, og er fra 1905/06.

Som direktør ved KWI ble Fischer i 1942 etterfulgt av sin gode venn og kollega Otmar Freiherr von Verschuer, som var aktivt medlem i NSDAP, og som førte raseforskningen videre med «materiale» som SS-legen Josef Mengele i Auschwitz leverte videre til KWI. Fischer slapp meget lett unna oppgjøret i 1945, og etter en rask «avnazifisering» ble han idømt en bot på 300 riksmark.³¹¹ I 1952 ble Fischer æresmedlem av den tyske antropologiforeningen og kunne glede seg over at en lang rekke av hans medarbeidere og studenter fikk høye akademiske posisjoner i etterkrigstida. (Verschuer fortsatte som professor helt fram til 1965.) En annen av studentene ved KWI var Hendrik Verwoerd, som ble både en førende raseideolog og statsminister under det sørafrikanske apartheidregimet.

³¹¹ Schafft 2004: 190.

Avkappet hode fra tidligere fange i konsentrasjonsleiren på Shark Island

Minst to tredeler ble drept

Hvor mange som overlevde konsentrasjonsleirene, er uvisst, men et anslag fra offisielle kilder antyder at dødsprosenten lå på ca. 45 prosent. Det er mye som tyder på at andelen var enda høyere. Aller høyest var dødeligheten på Shark Island, hvor anslagene går ut på 70 prosent eller mer. Av 1795 fanger på denne øya ble trolig mer enn 1000 drept i løpet av et drøyt halvår.³¹² Den høye dødeligheten har naturlig nok sammenheng med at mange av fangene på forhånd var i elendig tilstand etter krig og opphold i ørkenen, og at de ikke var vant til det kalde klimaet og den ekstremt høye luftfuktigheten ved kysten. (Mens

gjennomsnittlig luftfuktighet i Windhoek er 30 prosent, er den på 80 prosent i Lüderitz.) Når dødelighetene i alle fall lå på det dobbelte av det som var tilfelle i leirene som ble opprettet for boere under krigen i Sør-Afrika omtrent på samme tid, må forklaringen også søkes i det forhold at leirene i Namibia fram til 1. april 1907 stod under militær kommando, og at de var stengt for innsyn og offentlig debatt. I sin historiske studie trekker Isabel Hull fram dette forholdet i sin diskusjon av forskjellene mellom vilkårene for sivil og politisk kritikk av krigføring og konsentrasjonsleirer i Tyskland og Storbritannia.³¹³ Men det kan heller ikke utelukkes at den vesentligste forskjellen var at det i boernes tilfelle var tale om et folk med hvit hudfarge. Hadde Hull sett på dødsprosenten i de

³¹² Se bl.a. Bley 1971: 151, Drechsler 1980: 213 og Levene 2005b: 2236. De offisielle tallene i den siterte rapporten – *Sterblichkeit in den Kriegsgefangenenlagern in Südwest-Afrika* – var 7682 døde hereroer (av ca. 15 000) og ca. 2000 namaer. Dette var imidlertid en rapport fra 1907, og leirene krevde mange dødsofre etter dette. I en debatt i Riksdagen i mars 1908 ble tallet 60 prosent brukt (Kössler og Melber 2004b: 53). Andelen på 80 prosent på Shark Island er oppgitt av Silvester og Erichsen 2002: 2. Kössler 2003: 181 viser til en rapport om at 3300 av 3500 skulle ha mistet livet på Shark Island. Hull 2005: 86 referer til en undersøkelse fra desember 1905 som viser at bare i løpet av denne ene måneden døde 276 av 1464 fanger, dvs. en dødelighet på nær 20 prosent på én måned.

³¹³ Hull 2005 vier et helt kapittel (kapittel 8: «Stopping the process») til forskjellene mellom Namibia og Sør-Afrika.

leirene som ble opprettet for svarte i Sør-Afrika, ville hun ha funnet at den her var omtrent som i Namibia.³¹⁴

Når alle tapstall – både som følge av kamphandlinger, henrettinger, utslutting i ørkenen og opphold i fangeleirer – blir regnet sammen, går de mest brukte anslagene ut på at minst to tredeler av en befolkning på ca. 70–80 000 hereroer bukket under i krig eller i fangeleirer.³¹⁵ Når dette selvsagt er usikre tall, skyldes det ikke minst at det ikke er noen pålitelig folketelling som fastslår hvor mange hereroer som bodde i Namibia ved krigsutbruddet i januar 1904. Det er naturlig å tenke seg at innbyggertallet før krigen ofte settes for høyt med tanke på den høye dødeligheten under kvegpesten og de påfølgende epidemier sist på 1890-tallet. Mye tyder også på at tallet på dem som under selve krigen fant veien til andre deler av landet, både i nord og i sør, kan være høyere enn tidligere antatt. Selv om de mest brukte tallene derfor må justeres, er det få beregninger som viser at mindre enn to tredeler av hererobefolkningen mistet livet. Det er også vanskelig å forstå at slike tallrevisjoner i seg selv skulle svekke oppfatningen av den tyske krigføringen som et folkemord. Ikke i noen anerkjente definisjoner av begrepet folkemord – som for eksempel FN-konvensjonen av 1948 – er forutsetningen for bruk av ordet at *alle* medlemmer av en befolkningsgruppe faktisk blir utryddet.³¹⁶

³¹⁴ Levene 2005b: 236.

³¹⁵ Den britiske *Blue Book* opererer med 80–100 000 før krigen, noe som sannsynligvis er for høyt. De vanligste anslagene for hererobefolkningen før krigen er nå 60–70 000, som også er det tallet som brukes i de fleste namibiske skolebøker. Det høyeste anslaget er 100 000, som stammer fra ei bok utgitt av oberst von Deimling i 1906, mens de laveste anslagene – som brukes av forfattere som benekter eller trivialisere folkemordet – går helt ned i 35 000. (For en aktuell drøfting av disse tallene, se Hull 2005: 7.) Når det gjelder tallet på overlevende, har mange forfattere vist til en tysk folketelling fra 1911, som ifølge *Blue Book* angir tallet på hereroer til ca. 15 000. Dette tallet er ført videre i mesteparten av litteraturen, men ifølge de dokumenter fra folketellingen som nå er funnet i det namibiske riksarkivet, skal det offisielle tallet være 19 423 (Hillebrecht 2004: 8). Det er selvfølgelig umulig å fastslå tallene med nøyaktighet, bl.a. er grenseoppgangen mellom mange folkegrupper høyst flytende. I et brev til Riksdagens budsjettkomité 5. desember 1906 anslår koloniguvernør Friedrich von Lindequist at «zwei Drittel des Hererovolkes» hadde mistet livet (Zeller 2002: 275). Ifølge Hull 2005: 88–89 anslo Paul Rohrbach i mai 1905 at «sannsynligvis halvparten» av hererobefolkningen omkom i ørkenen, mens Ludwig von Estorff, som kanskje var den tyske offiseren som var nærmest utryddingen i ørkenen, har skrevet at «størsteparten av hererobefolkningen» mistet livet.

³¹⁶ Her går definisjonen i artikkel 2 som kjent ut på «...acts committed with intent to destroy, in whole or in part, a national, ethnical, racial or religious group, as such».

Når det gjelder namabefolkningen, er det anslått at 40–50 prosent av ca. 20 000 innbyggere i sør mistet livet under krigsåra.³¹⁷ I tillegg måtte mange damaraer bøte med livet, ettersom det ikke var så lett for tyskerne å se forskjell på dem og «fiendtlige» grupper. Det er høyst motstridende opplysninger om hvor mange damaraer som ble drept, men det mest beskjedne anslaget går ut på en tredel av ca. 30 000.³¹⁸ Det offisielle tallet på tyskere som mistet livet i 1903–1908, er 1633, hvorav halvparten døde på grunn av sykdom.³¹⁹ Dette tallet er langt høyere enn under krigen i Tanzania omtrent på samme tidspunkt, der 15 tyskere mistet livet, noe som er med på å forklare hvorfor Maji-Maji-krigen fikk langt mindre oppmerksomhet i sin samtid.³²⁰

Offentlig henretting av fanger i det sørlige Namibia i 1905/06. En rekke slike bilder ble trykt som postkort.

³¹⁷ Dette bygger på et anslag på ca. 20 000 namaer før krigen og en tysk folketelling fra 1911 som oppgav at det var 9781 gjenlevende. De samme forbeholdene når det gjelder tallenes pålitelighet er også her på sin plass.

³¹⁸ Silvester og Gewalt 2003: note 170 s. 186.

³¹⁹ Silvester og Gewalt 2003: 101 oppgir at 676 ble drept i kamp, 76 var savnet og 689 døde av sykdommer. Opplysningen er hentet fra minneplaketten som står på den kjente rytterstatuen (*Der Reiter von Südwest*), som fortsatt er av de mest fotograferte historiske monumenter i Windhoek. For en god oversikt over kolonimonumentene og deres symbolske betydning, se Zeller 2004. Da monumentet ble avduket på keiserens fødselsdag 27. januar 1912, uttalte koloniguvernør Theodor Seitz: «Der ehernen Reiter der Schutztruppe, der von dieser Stelle aus in das Land blickt, verkündet der Welt, dass wir hier die Herren sind und bleiben werden.» (Zeller 2004: 124)

³²⁰ Becker og Beez 2005: 2.

Kapittel 7

Historiografisk diskusjon

På vei mot faglig konsensus?

En gjennomgang av den sentrale forskningslitteraturen fra de siste åra viser at det har utviklet seg en bred faglig enighet om at folkemord, eller i alle fall alvorlige krigsforbrytelser, er et dekkende begrep for å betegne namibisk historie i perioden 1903–1908. Ettersom det her legges vekt på *faglige* bidrag, betyr det at det blir sett bort fra forfattere som har et klart propagandistisk og koloniapologetisk sikte, slik som Gert Sudholt og Curt Nordhaus, som må sies å komme i samme kategori som «revisjonister» som benekter eksistensen av *holocaust*. Gert Sudholt gav i 1975 ut boka *Die deutsche Eingeborenenpolitik in Südwestafrika*, som i en slags akademisk forkledning var et oppgjør med Helmut Bley og Horst Drechsler. Hans bok er fortsatt det viktigste kilde-skriftet for dem som argumenterer mot den rådende folkemordsforskningen. Sudholt har seinere vært aktiv i høyreekstremistiske og nynazistiske miljøer, bl.a. som forlegger (Druffel Verlag, Nation & Europa), og er flere ganger dom-felt for å ha distribuert antisemittiske publikasjoner. Curt Nordhaus er en tidligere offiser som beveger seg i de samme kretser, og som i dag er den meste aktive forkjemper for dem som benekter det tyske folkemordet i Namibia.³²¹

Blant de få seriøse unntakene som bryter med den rådende konsensus, er et kortfattet bidrag fra Brigitte Lau, som ellers er mest kjent for sine

³²¹ Mange tekster om dette og andre temaer er tilgjengelig på Nordhaus' hjemmeside (<http://www.nordbruch.org>) og på nettstedet til *Traditionsverband ehemaliger Schutz- und Überseetruppen/Freunde der früheren deutschen Schutzgebiete*, som er en slags kolonialistisk minneforening (<http://www.traditionsverband.de>). Nordhaus' hovedverk er *Völkermord an den Herero in Deutsch-Südwestafrika. Widerlegung einer Lüge* (Tübingen: Grabert Verlag, 2004). Opplysninger om Sudholt og Nordhaus finnes i IDGR-Lexicon Rechtsextremismus (www.lexicon.idgr.de). Deres arbeider og virksomhet er også kort presentert hos Hillebrecht 2004: 12–13.

nyskapende studier av namibisk førkolonial historie.³²² I en kontroversiell artikkel fra 1989, dvs. rett før Namibias selvstendighet, legger hun opp til et polemisk oppgjør med den rådende forskningstradisjonen på 1970- og 1980-tallet, og konkluderer med at det umulig kan ha funnet sted noe som kan betegnes som folkemord. Ikke minst trekker hun i tvil at en så stor andel som 70–80 prosent av hererobefolkningen mistet livet, samtidig som det hevdtes at leirene på langt nær hadde kapasitet til å huse et høyt antall fanger. Eksplisitt heter det dessuten at det ikke forekom noe slavearbeid i stort omfang. Det argumenteres også for at von Trothas *Vernichtungsbefehl* ikke var alvorlig ment, men at det nærmest var tale om en form for psykologisk krigføring. I tillegg blir det avvist at det forelå noen tysk plan om å presse fram en flukt inn i Omaheke, og det antydes at det heller var tale om et selvvalgt og nasjonalt *exodus* fra en stolt hererobefolknings side. Lau aksepterer heller ikke det bildet av en tysk hær som en slags «kaldblodig krigsmaskin» som hun mener at andre historikere tegner. På samme måte mener hun at ytringer fra fanatikere som von Trotha ikke må forveksles med det som faktisk hendte i Namibia.

Et gjennomgangstema i Brigitte Laus artikkel er at en marxistisk historiker som Horst Drechsler er solid plantet i en *eurosentrisk* tradisjon, dvs. at han ikke interesserer seg for annet enn det som finnes i tyske arkiver, og at han etter sigende reduserer den afrikanske befolkningen til passive og hjelpeløse ofre. Mer generelt advarer Lau mot at afrikansk historie studeres ut fra europeiske modeller og begreper, slik som når historiske begivenheter i Afrika presses inn i sammenlikninger med et unikt fenomen (*holocaust*) som utspant seg i Europa. Det uttrykkes også frykt for at diskusjonen omkring den tyske koloniperioden tar oppmerksomheten vekk fra det brutale og illegale sørafrikanske okkupasjonsstyret, som tross alt varte i 75 år (mot 30 års tysk kolonialisme). Sett under ett kan hennes artikkel derfor bli sett på som en illustrasjon av mange av de vanligste argumenter som brukes blant dem som benekter eller trivialisere folkemordet som bare en «ganz normaler Kolonialkrieg». Av dem som stolt betegner seg som «revisjonister», blir hun et

³²² Se Lau 1995 (opprinnelig 1989, men her datert etter et opptrykk med et kort etterord i 1995). For en kort presentasjon og drøfting av Brigitte Laus faghistoriske nybrottsarbeid på 1980-tallet, se Eriksen 1989: 69–71. Som sentral medarbeider – og seinere leder – ved det namibiske riksarkivet utførte Lau i de første åra etter selvstendigheten et viktig arbeid med organisering og nyttigvelser av historisk kildemateriale.

særlig viktig kronvitne fordi hun utstyres sine argumenter med en ferniss av faghistorisk kyndighet.³²³

Det er grunn til å understreke at det fra Brigitte Laus side dreier seg om et kortfattet og polemisk arbeid, som ikke bygger på noen ny forskning eller noe nytt kildemateriale. I den påfølgende debatten – ikke minst gjennom bidrag fra Tilman Dederling, Gesine Krüger, Werner Hillebrecht og Janntje Böhlke-Itzen – er det også påvist at mange av hennes tolkninger er uten grunnlag i det foreliggende kildemateriale, og at det mest er tale om løse spekulasjoner, ufruktbare semantiske øvelser og tallmagi.³²⁴ Det avvises også at forskere som Horst Drechsler framstiller afrikanere som passive ofre, ettersom han tvert imot forteller historien om deres innbitte kamp for å overleve og fri seg fra det tyske koloniveldet. En slik tolkning av Horst Drechslers framstilling er også urimelig når man tenker på at hans bok ble brukt som en inspirasjonskilde i det internasjonale solidaritetsarbeidet for den namibiske frigjøringskampen. Det framholdes videre at det er lite fruktbart å sette tysk og sørafrikansk okkupasjon opp mot hverandre, som om det ene kan tjene til å unnskyldte det andre, ettersom det mest er tale om en kontinuitet hvor apartheidstyret kunne bygge videre på økonomiske og politiske hovedtrekk fra den tyske koloniperioden.³²⁵ I en aktuell gjennomgang av den historiografiske debatten viser Werner Hillebrecht videre til et rikholdig kildemateriale som dokumenterer det store omfanget av slavearbeid, og som nettopp finnes i det arkivet hvor Brigitte Lau hadde sin arbeidsplass.³²⁶ Han legger dessuten vekt på at nyere forskning på 1990-tallet i all hovedsak underbygger de sentrale poengene hos Helmut Bley og Horst Drechsler.

Det som kunne utviklet seg til en veritabel *Historikerstreit*, ble brått stan- set ved Brigitte Laus død ved en bilulykke i 1996. Ingen seriøse historikere – innenfor eller utenfor Namibia – har seinere videreført det programmet hun slo til lyd for.

³²³ Böhlke-Itzen 2005: 104. For en mer generell diskusjon av «denial strategies», se Charny 2003.

³²⁴ Dederling 1993 og Hillebrecht 2004 har begge skrevet sine arbeider som en eksplisitt historiografisk diskusjon av *die Lau-Kontroverse*. Det er også interessant at de sporer mange av hennes vurderinger og opplysninger direkte tilbake til Gert Sudholts ovennevnte bok. Hillebrecht gjør også oppmerksom på at en tysk oversettelse av Brigitte Laus arbeid blir spredt via nettstedet til det høyreekstremistiske *Traditionsverband*. Også Krüger 1999: 129–130 og Böhlke-Itzen 2004 går direkte inn på Laus mest kjente påstander.

³²⁵ Dette er et hovedsynspunkt hos Melber 1992.

³²⁶ Hillebrecht 2004b: 6.

Hvorfor skiller Namibia seg ut?

Om det ikke ser ut til å være så stor uenighet om at det fant sted et folkemord, slik dette begrepet vanligvis defineres i faglitteraturen, har det i de siste åra kommet flere spennende studier som både supplerer, korrigerer og kritiserer tidligere framstillinger. Ikke minst har det blitt lagt fram perspektivrike nærstudier av de dynamiske utviklingstrekk som i løpet av 1904 til slutt førte fram til en «endelig løsning» på *die Eingeborenenfrage*. Et grunnleggende spørsmål som stilles i denne diskusjonen, er hvorvidt de grunnleggende økonomiske og politiske forholdene i Namibia gjorde et folkemord nærmest uunngåelig, eller om det mer var situasjonsbestemte trekk ved selve krigføringen som til slutt gav et så ekstremt resultat. Helt konkret blir spørsmålet reist om det fra starten forelå en entydig strategi for å utrydde hereroene som folk og nasjon gjennom massedrap og deportasjoner, eller om slike planer først fikk sin utforming av von Trotha etter Hamakari-slaget i august 1904. Det er her naturlig å se en parallell til en tilsvarende diskusjon omkring *holocaust* i Europa, der et av temaene er hvorvidt det lenge forelå en strategi for folkemord mot jødene, eller om det mer var et resultat av en «kumulativ radikaliserings» som følge av krig og et naziregime i stadig mer åpenbar krise. Denne diskusjonen tar også opp i seg et annet sentralt tema: Hva er det som skiller situasjonen i Namibia fra andre tilfeller av undertrykking og massakrer i europeiske kolonier?

Et tungtveiende bidrag i denne nye forskningen er kommet fra historikeren Isabel V. Hull, som har levert flere arbeider både om militær og politisk kultur i det wilhelmske Tyskland og om den første verdenskrigen.³²⁷ I en artikkel i boka *The specter of genocide* tar hun da også utgangspunkt i Hannah Arendts tese om sammenhengen mellom imperialismen, rasisme og totalitære systemer, og konkluderer med at mange trekk ved tysk kolonialisme, raseideologier og høyreekstremistisk nasjonalisme – sammen med de spesifikke krigserfaringene i Namibia – peker fram mot 1930-tallet.³²⁸ Men aller mest legger hun i sin forskning vekt på de militære institusjoner og den forrang som det tyske politiske systemet gav til «institusjonell militarisme og ekstremisme» framfor politiske løsninger og forhandlingsstrategier. Resultatet ble etter hennes oppfatning at Namibia i 1904/05 nærmest ble styrt som et militærdiktatur.³²⁹

³²⁷ Se bl.a. *The entourage of Kaiser Wilhelm II, 1888–1918* (Cambridge: Cambridge University Press, 1982) og *Absolute destruction: Military culture and practice of war in imperial Germany* (Hull 2005).

³²⁸ Hull 2003.

³²⁹ Hull 2005: 25.

Isabel V. Hulls utgangspunkt er at massakrer og umenneskelige overgrep er utbredt i alle former for kolonialisme mot slutten av 1800-tallet, noe som ble forsterket både gjennom ny teknologi som gjorde masse mord mulig, og gjennom den form for rasisme og avhumanisering som var en viktig del av det europeiske herredømmet. Ikke sjelden ble kriger ført på en måte som gjorde hele lokalbefolkningen, og ikke bare en stående hær i konvensjonell forstand, til «fiende». Men ettersom dette var tilfellet i mange kolonikriger, leter Hull etter de spesifikke trekkene ved situasjonen i Namibia som forklarer at det nettopp her fant sted en total krig og en «endelig løsning» (hennes begrep er *final solution*), der et hovedmål til slutt var å utrydde en hel befolkningsgruppe eller å drive den ut av landet for godt. Bare på den måten håpet von Trotha at «problemet» (dvs. hererobefolkningen) kunne løses en gang for alle, dvs. at det ikke lenger forelå noen muligheter for en ny oppstand.

Forklaringen på en utvikling i retning av folkemord finner Hull ikke minst i det forhold at reinte militære hensyn tidlig fikk forrang i Namibia, slik at alle avgjørelser fulgte det hun ser på som en egen logikk eller dynamikk. Et uttrykk for dette var at koloniens guvernør, som selv var offiser, tidlig ble skjøvet til side når han fremmet politiske vurderinger og la vekt på en løsning som på lengre sikt kunne sikre tyske bosetteres behov for arbeidskraft. Allerede fra krigsutbruddet i januar 1904 overtok keiseren og generalstaben i Berlin kommandoen, noe som utvilsomt stilte den tidligere avgjørelsesstrukturen – som inkluderte koloniguvernør Leutwein, Utenriksdepartementets *Kolonialabteilung* og rikskansleren – helt i skyggen. Konflikten ble ikke lenger definert som et koloniproblem, men som et nasjonalt sikkerhetsanliggende og en krigssituasjon. Når dette var mulig, finnes forklaringen også i den konstitusjonelle makt (*Kommandogewalt*) som var tillagt keiseren selv og hans militære rådgivere.³³⁰ Mens det var mange formelle og uformelle bånd mellom keiseren og generalstabens øverste ledelse, var det ingen direkte institusjonelle forbindelser mellom krigsmyndighetene og Riksdagen. Tyskland hadde ingen regjering som stod under parlamentarisk innflytelse, og slett ingen forsvarsminister som var underlagt politisk kontroll. Den tyske grunnloven var i all hovedsak uendret fra 1871, og sterke krefter var i stand til å forsinke den utvikling i retning av et parlamentarisk gjennombrudd som ved århundreskiftet fant sted i flere europeiske land. Det hørte med til sjeldenhetene at rikskansleren var til stede når generalstaben og keiseren drøftet

³³⁰ Dette er tema for kapittel 4 («National politics and military culture») hos Hull 2005: 93–109. Se også allmenne framstillinger av Tyskland i denne perioden, slik som Berghahn 2005.

krigen i Namibia. Hvis en rikskansler hadde forsøkt å bruke Riksdagen mot keiser og generalstab, ville han ikke ha sittet mange dager i sin stilling. Det ble tydelig under et slikt forsøk i 1908.³³¹

Frustrert hybris

Et annet viktig forhold som tillegges stor vekt hos Isabel V. Hull, er den rådende militærstrategiske tenkning, som gikk ut på at Tyskland skulle sette alle ressurser inn på et knusende slag, noe som hun omtaler som «the dogma of the single battle of annihilation».³³² Selv om slike forestillinger også gjorde seg gjeldende i flere andre europeiske land, mener hun at de nærmest var opphøyd til en kult i Tyskland. Det var en slik offensiv Leutwein hadde unnlatt å legge opp til under kampene i Ongandjira og Oviumbo i april 1904, og som Lothar von Trotha så ble sendt til Namibia for å gjennomføre. Dette var enda viktigere i Namibia enn i de andre krigene utenfor Europa, etter som kampene i Kina nærmest var over før de tyske troppene landet, mens opprøret i Øst-Afrika fra afrikansk side ble ført som geriljakrig fra første øyeblikk. Når de rådende doktriner og skiftet fra Leutwein til von Trotha må tillegges så stor betydning, er det etter Hulls oppfatning fordi så mye stod på spill: Hæren var for mange – inkludert keiseren selv – selve symbolet på Tyskland samfunnsmessige orden, monarkiets stabilitet og landets status som stormakt. Eller med Hulls ord: «In short, the German military bore tremendous symbolic-political weight; its defeat, indeed even momentary strategic retreat, was unbearable and unthinkable.»³³³

Hull understreker at de tyske soldatene foran Waterberg-slaget fikk en klar forståelse for at det var nødvendig å gå nådeløst fram, og hun viser til at von Trotha på forhånd hadde gjort det klart at ingen krig kan føres på en menneskelig måte mot «umennesker».³³⁴ Det avvises likevel at det forelå noe som liknet på et *Vernichtungsbefehl* på dette tidspunkt. Når det likevel utviklet seg i en slik retning, forklarer Hull dette blant annet med at strategien om det avgjørende slaget slo feil ved Waterberg, og at tyske kommunikasjonsproblemer bidro til at en stor del av hererobefolkningen klarte å bryte seg gjennom sperringene mot sørøst. Etter Hulls oppfatning var det slik at

³³¹ Hull 2005: 188.

³³² Hull 2003: 148.

³³³ Hull 2003: 146.

³³⁴ Hull 2003: 154.

det meste som kunne gå galt, gikk galt.³³⁵ Ifølge militære lærebøker gikk det neste steget ut på å ta opp forfølgelsen, blant annet i håp om å få til et nytt slag som kunne knuse den militære motstanden og hindre en langvarig motstandskamp. Som vist ovenfor, viste det seg i de neste ukene at heller ikke denne strategien gikk helt etter oppskriften. Frustrerte tyske styrker led selv under mangel på mat, vann og andre forsyninger, og mange bukket under av utmattelse og sykdommer. Et slikt hendingsforløp var særlig sjokkerende med tanke på von Trothas høye forventninger om å få krigen unna i løpet av noen dager. Hull har omtalt dette som en «dobbel hybris», som bygde både på den generelle (og rasistisk funderte) europeiske hybris som var vanlig i afrikanske kolonier, og den spesifikke militære hybris som kjennetegnet tyskprøyssiske tropper. Når det likevel ikke ble noen rask og enkel seier, var det ifølge Hull et slag mot de utbredte forestillingene om overlegenhet. Det var med andre ord tale om en farlig form for «frustrert hybris».³³⁶

I en slik situasjon var det naturlig for mange, blant dem både koloniguvernør Leutwein og flere tyske offiserer, å ta på alvor den forhandlingsviljen som utvilsomt var til stede på ledende hererohold. Men forhandlinger var et ord som var fremmed for den militære etos, og kunne fra von Trothas side oppfattes som et tegn både på svakhet og på at hereroene ble sett på som en likeverdig motpart med legitime ledere man kunne forhandle med. Når han så 2. oktober 1904 utstedte sitt *Vernichtungsbefehl*, kom dette derfor ikke som noen overraskelse. Etter Hulls oppfatning var dette en strategi som allerede var fulgt i flere uker, og som fulgte som en konsekvens av en utvikling som oppsummeres slik:

In the course of the campaign Trotha had thus moved from one sort of finality to a far larger one. The single battle of annihilation was supposed to «destroy» the nation politically, by killing and capturing all its warriors and forcing the people to submit to unconditional surrender. When that failed (even though by different standards of reckoning, Waterberg was a success), the pursuit was supposed to achieve the same thing. The «pursuit», too, was a success insofar as it destroyed the bulk of the people, but it did not unequivocally demonstrate the superiority of German arms in a conventional battle nor

³³⁵ Hull 2005: 145: «German South West Africa was exceptional in that practically every systemic deficiency inherent in training, planning, and basic assumptions became visible; everything that could go wrong did go wrong.»

³³⁶ Hull 2003: 153.

consequently restore unquestioned state authority or order, because surviving Herero might stealthily return to the colony. Therefore, the next logical unconditional solution was not surrender but disappearance. This could take two forms: expulsion or death. Trotha did not care which. The point was to achieve a total and final solution: the permanent end of any possibility of further revolt, disorder, or challenge to German authority.³³⁷

Selv om Hull identifiserer mange trekk som generelt kjennetegner militære doktriner, dvs. det hun kaller en *militær kultur*, legger hun også vekt på at det er spesielle forhold i en kolonisituasjon som øker risikoen for en utvikling i stadig mer ekstrem retning. Blant de trekkene som framheves, er naturlig nok rasisme, som utvilsomt er med på å forklare hvorfor så få krigsdeltakere eller observatører var i stand til å identifisere seg med – eller var sympatisk innstilt overfor – motparten. Et annet forhold som trekkes fram, var at det var vanlig blant europeiske makter å se bort fra krigens folkerett når de stod overfor en afrikansk motstander. Når de viktigste avgjørelsene tidlig ble overlatt til militære strateger, slik som i Namibia, vil det samtidig si at de ble truffet innenfor en institusjon som hadde som rådende ideologi at lokalbefolkningen i grunnen var en overflødig eller unødvendig faktor i koloniens videre utvikling.

Det har vært innvendt at mange av de ovennevnte faktorene ikke kan sies å utgjøre noen særtrekk i en mer allmenn kolonisammenheng. Hull understreker da også at det bare var tale om gradforskjeller: De europeiske kolonimaktene opptrådte i all hovedsak på samme måte i opprørs- og konfliktsituasjoner, og den militære kulturen og den militære tankegangen hadde mye til felles på tvers av landegrensene. Etter hennes oppfatning ligger forskjellen heller i den *politiske kulturen* og i de politiske institusjoner. Ikke minst hadde Bismarck bidratt til en grunnlov som vernet om det prøyssiske aristokratiet og monarkiet, og der det var gitt et langt svakere konstitusjonelt spillerom for parlamentarisk motmakt og sivil kritikk av militære beslutninger. Når konflikten først var brutt åpent ut i Namibia, var det etter Hulls oppfatning svakere krefter og færre bremsemekanismer her enn i franske og britiske kolonier, det vil si at det var vanskeligere å stanse «the juggernaut of military extremism».³³⁸ Også i sin grundige drøfting av fangeleirene peker Hull på at kritikken fra misjonærer og fra liberale/sosialdemokratiske riksdagsmedlemmer ble tillagt

³³⁷ Hull 2003: 157.

³³⁸ Hull 2005: 92.

liten vekt i forhold til de reint militære betraktninger, og at det var god grobunn i Tyskland for å utdefinere kritiske røster som landsforrædere.³³⁹

Kritikk av rådende oppfatninger

Et annet verdifullt tilskudd til denne diskusjonen har nylig kommet fra Henrik Lundtofte, som har bidratt med en Namibia-studie i en publikasjon fra det danske senteret for holocaust- og folkemordstudier: *Genocide: Cases, comparisons and contemporary debates*.³⁴⁰ Artikkelen tar ikke sikte på å bidra med ny kunnskap om tysk kolonialisme og om de dypereliggende konfliktene mellom Tyskland og lokalbefolkningen i sentrale og sørlige områder av Namibia, og begrenser sitt perspektiv til å gjelde de sentrale områder av landet i 1904/05. Sammenliknet med mye annen litteratur på området utmerker Lundtoftes bidrag seg imidlertid med sin grundige gjennomgang av de ulike faser i selve krigføringen. Det har sammenheng med at forfatteren ønsker å vise hvordan konflikten *underveis* ble militarisert (og radikalisert), med det resultat at det i ukene etter Hamakari-slaget i august ble formulert en strategi som siktet mot å utrydde hereroene som folkegruppe.

Lundtofte ser det som en viktig oppgave å argumentere mot to utbredte oppfatninger innenfor Namibia- og folkemordforskningen. Den første tesen han avviser, er den som i hovedsak er knyttet til Horst Drechsler, og som går ut på at tyske kolonimyndigheter så på krigsutbruddet som en mulighet til en gang for alle å utrydde hererobefolkningen for å sikre seg deres landområder og kveg.³⁴¹ Dette er en tilnærming som også har satt spor etter seg i mer komparative studier av folkemord i det tjuende århundret, og som Lundtofte oppfatter som en deterministisk oppfatning uten god nok dekning i kildene. I sin argumentasjon legger han vekt på at von Trotha ikke var det minste interessert i hvordan det namibiske samfunnet skulle se ut etter krigen, og at hans strategi – i motsetning til hva Drechsler bygger sine antakelser på – ikke tjente de tyske bøndenes interesser.

³³⁹ Hull 2003: 157–160.

³⁴⁰ Lundtofte 2003, Jensen 2003.

³⁴¹ Lundtofte 2003: 15 viser også til Chalk og Jonassohn 1990, der forfatterne – utvilsomt inspirert av Horst Drechsler – legger vekt på at hereroene stod i veien for tysk kolonialisme og tyske bosetteres utnyttning av landets ressurser. (Tesen omtales som «the blocking of access to wealth».)

Den andre tilnærmingen som Lundtofte tar et oppgjør med, er gjerne forbundet med den tyske historikeren Gesine Krüger, som i sin store Namibia-studie etter hans oppfatning opererer med en altfor vid definisjon av hva som bør regnes som folkemord, og som legger like mye vekt på økonomisk og politisk underkastelse gjennom kolonialisme som på fysisk utsletting. Lundtofte advarer mer generelt mot det han karakteriserer som en «massiv inflasjon» i bruk av folkemordsbegrepet, og foretrekker selv en mer konvensjonell definisjon: «Genocide is a form of one-sided mass killing in which a state or other authority intends to destroy a group, as that group and membership in it are defined by the perpetrator.»³⁴² Samtidig som han konkluderer med at nedslaktningen av hererobefolkningen utover høsten 1904 uten tvil dekkes av hans mer begrensede definisjon, mener han at dette ikke kan sies å være noen forutbestemt konsekvens av tyske strategier helt fra krigsutbruddet.

Etter Lundtoftes oppfatning skiller det tyske folkemordet i Namibia seg fra mange andre kriger og massakrer som kolonimaktene gjennomførte i Afrika, der målet var å slå ned opprør og gjenopprette kolonistyret, men hvor det ikke var myndighetenes intensjon å utrydde hele folkegrupper. I motsetning til Krüger regner Lundtofte ikke den tyske krigspolitikken i Øst-Afrika 1905–06 (Maji-Maji-krigen) som folkemord, selv om tapstallene der var høyere enn i Namibia. På samme måte opererer han med et klart skille mellom krigen mot hereroene og den måten som tyske tropper tidligere hadde slått ned opprør på i Namibia.³⁴³

Militærstrategisk skifte og rasistisk ideologi

Lundtofte legger i sin framstilling stor vekt på at von Trotha i forkant av Hamakari-slaget i august 1904 oppskriftsmessig fulgte den rådende tyske krigsstrategi om et stort og avgjørende slag, som militært skulle knuse motparten. Dette var i samsvar med rådende doktriner som von Trotha selv hadde erfaring med fra Sedan i 1870. Han hadde også i Øst-Afrika i 1894–1897

³⁴² Denne definisjonen er hentet fra Chalk og Jonassohn 1990: 23. I virkeligheten er det mye som tyder på at denne definisjonen fra disse to forfatternes side var ment som en utvidelse av begrepet i forhold til det som går direkte fram av FN-konvensjonen fra 1948, som begrenser seg til etniske eller religiøse grupper der Chalk og Jonahsson mener at utrydding av folkegrupper på økonomisk og politisk grunnlag også bør kalles folkemord. Denne diskusjonen er ført videre hos Jonassohn og Björnson 1998, kapittel 1.

³⁴³ «Other lesser tribes did not yield before being forced to by brutal military methods, which however did not degenerate into a war of extermination». (Lundtofte 2003: 23)

opplevd hva en langvarig geriljakrig i ukjent terreng kunne koste. Selv om de tyske troppene i Namibia helt fra krigsutbruddet utvilsomt utviste nådeløs brutalitet, noe som også rammet mange barn og kvinner, var det før Hamakari-slaget etter Lundtoftes oppfatning ikke tale om noen plan om å drive de overlevende innover mot ørkenområdene for å tilintetgjøre hereroene som folk. Mye tyder også på at det i de første dagene etter 12. august 1904 fortsatt var hensikten å få til et konsentrert og avgjørende slag. Når dette seinere viste seg å være umulig, ble det foretatt et strategisk skifte i retning av å forfølge fienden innover i det karrige landskapet og spre troppene over et stort område for å avskjære alle andre fluktmuligheter. Et slikt skifte var med andre ord en konsekvens av at de rådende strategier hadde slått feil. Og det var et skifte som etter Lundtoftes oppfatning skulle få dramatiske konsekvenser, i den forstand at de tyske intensjoner ikke lenger var begrenset til ødelegge hereroenes militære potensial, men hadde som mål å utslette et helt folk som nå var på flukt.³⁴⁴

Etter hvert som også tyske tropper ble rammet av sykdom og vannmangel, nøyde de seg med å bli stående ved de kjente vannhullene. Både de tyske styrkenes reduserte kapasitet og muligheten til å utrydde en stor del av hererofolket som nå åpnet seg ved at hovedtyngden av hererobefolkningen befant seg inne i ørkenen, var de situasjonsbestemte faktorene i ukene etter Hamakari-slaget som Lundtofte legger vekt på for å forklare skiftet i strategi.³⁴⁵ Ordren av 2. oktober var derfor ikke en innledning til en folkemordsstrategi, men en intensivering av en krigføring som ut fra sin egen logiske dynamikk allerede hadde opphevd skillet mellom stridende og sivile, uansett kjønn og alder. Eller med Lundtoftes egne ord: Det å dø på grunn av tørst gjorde ingen forskjell mellom menn, kvinner og barn.³⁴⁶ Lundtofte deler også det synspunkt at ordren må oppfattes som nok en bekreftelse på at von Trotha var fast bestemt på å avvise alle fredsfølere og forhandlingsåpninger. Selv om den tyske øverstkommanderende seinere skrev at han fra starten var gitt fullmakt til å slå ned opprøret med alle midler (*mit allen Mitteln*), mener Lundtofte at det i von Trothas tankeverden bare eksisterte militære – og ikke noen diplomatiske – løsninger.

³⁴⁴ Lundtofte 2003: 38.

³⁴⁵ Lundtofte legger ikke minst vekt på at det var knapphet på vann og forsyninger hos de tyske styrkene, og at dette er med på å forklare den brutale avvisningen av nødlidende hereroer. Han viser her til von Trothas dagbok, der det heter at «Veldherero, women, children came here in droves to beg for water. Gave new orders. Everybody must be driven back by force, as concentration of a large number of prisoners is a hazard to rations and the health of troops.» (Lundtofte 2003: 49)

³⁴⁶ Lundtofte 2003: 37.

Et hovedperspektiv hos Lundtofte er altså at det fant sted en radikalisering av krigføringen gjennom flere distinkte faser, noe som ble gjort lettere ved den maktkonsentrasjon som fant sted i generalstaben, og som stilte andre langsiktige og politiske hensyn i skyggen. I likhet med Hull peker Lundtofte også på den desperasjon som meldte seg i takt med at den militære prestisjen og forestillingen om tysk uovervinnelighet ble truet. Gjennom en analyse av språkbruk fastslår Lundtofte også at von Trotha i innledende faser talte om at det var fienden (*der Feind*) som skulle knuses, men at det utover høsten eksplisitt kom til å handle om hereroenes undergang som *Volk* eller *Nation*. I tillegg til at dette fulgte av et militærstrategisk skifte, framholder Lundtofte at det var enkelte trekk ved selve kolonisituasjonen som befordret en slik eskalering. Han peker ikke minst på den form for pseudovitenskapelige rasisme som preget både von Trotha selv og hans soldater, og som med sin nedvurdering og avhumanisering av den afrikanske befolkningen blokkerte for empati og en følelse av å tilhøre den samme menneskeheten. Dette gjaldt ikke minst hos nyankomne offiserer og soldater. Som vist ovenfor framholdt von Trotha i sin redegjørelse til generalstaben 4. oktober 1904 at han oppfattet krigen som en *Rassenkampf*, og at hans erfaringer fra Øst-Afrika tilsa at man aldri kunne inngå avtaler med folk som bare forstod brutal makt (*rohe Gewalt*). Det er altså i denne rasistiske ideologien at Lundtofte ser den viktigste forklaringen på hvorfor terskelen for å bevege seg fra total krig til folkemord var lavere i kolonier enn i mange krigssituasjoner. Hans konklusjon er derfor at verken tyske styrker eller styrker fra noe annet europeisk land ville ha gått så langt som å frata motparten livets rett om det ikke hadde vært for en sosialdarwinistisk form for rasisme.³⁴⁷

³⁴⁷ Lundtofte 2003: 51.

Kapittel 8

Krigen etter krigen: den hvite manns land

Arbeidskraft uten jord og kveg

Den antikolonialistiske motstandskampen og det påfølgende folkemordet har naturlig nok satt et skarpt skille i namibisk historie. Som vist ovenfor mistet minst to tredeler av innbyggerne i sentrale og sørlige deler av landet livet, og den åpne motstanden mot kolonistyret var slått ned for lang tid framover. For kolonimakten hadde de overlevende bare verdi som jord- og kvegløs arbeidskraft, og Namibia ble fullt ut en settlerkoloni der målet var et nærmest uinnskrenket tysk herredømme.³⁴⁸ Det var ikke lenger mulig å holde på forestillingen om et protektorat (*Schutzgebiet*) som ble styrt i samsvar med avtaler med utvalgte afrikanske ledere; nå var kolonien utvetydig blitt *ein Land des weissen Mannes*. De overlevende hereroer og namaer var ikke en gang proletarer i vanlig forstand, de var *ufri* arbeidskraft i et totalitært system som til den minste detalj ble formalisert gjennom lovverket og håndhevet av en sterk militær- og ordensmakt. Som definerte etniske grupper ble namaer og hereroer ikke bare fratatt sitt materielle livsgrunnlag, men også deres kultur, religion, etniske identitet og politiske strukturer ble langt på vei knust. Dette er trekk som Raphael Lemkin ofte har framholdt som sentrale sider ved et folkemord, selv om hans ønske om å inkludere «kulturelt folkemord» ikke vant fram under utarbeidelsen av folkemordskonvensjonen i FN i 1948.³⁴⁹

³⁴⁸ Den tyske kolonipolitikken etter krigen er grundig dokumentert hos Bley 1971, som vier mer enn en tredel av boka til denne perioden (s. 170–283).

³⁴⁹ I sitt pionerverk fra 1944 (*Axis rule in occupied Europe*) definerer Raphael Lemkin «genocide» som «...the coordinated plan of different actions aiming at the destruction of essential foundations of the life of national groups with the aim of annihilating the groups themselves. The objectives of such a plan would be the disintegration of the political and social institutions of culture, language, national feelings, religion, economic existence, og national groups and the destruction of the personal security, liberty, health, dignity, and even the lives of individuals belonging to such groups». Sitatet er hentet fra Totten mfl. 2004: 3.

Det er derfor tale om en «krig etter krigen», som må oppfattes som en videreføring av folkemordet i sentrale og sørlige deler av Namibia. I nyere forskningslitteratur er det imidlertid et gjennomgående synspunkt at man må skille mellom de tyske ambisjoner (*Allmachtsphantasien*) om å knuse hereroenes livsform og det som faktisk ble oppnådd, og at lokalbefolkningen i praksis viste mange former for aktiv motstand og stor evne til å fastholde viktige trekk i hererosamfunnet selv i den vanskelige etterkrigstida. Bare slik er det mulig å forstå den rekonstruksjonen av en «hereronasjon» som startet på 1920-tallet. Et slikt perspektiv kjennetegner en rekke bidrag bl.a. fra Jürgen Zimmerer, Jan-Bart Gewald og Gesine Krüger, som dermed utfyller (eller korrigerer) Horst Drechslers klassiske framstilling av en periode som etter hans oppfatninger kjennetegnet av kirkegårdens stillhet (*Ruhe des Friedhofs*).³⁵⁰

Allerede i mai 1905 startet arbeidet med ny lovgivning som en naturlig konsekvens av den tyske beslutningen om å overta all jord som tysk kronland (*Reichsgrund*) og å beslaglegge alt kveg som hadde vært eid av hereroer, enten individuelt eller kollektivt. Opplegget fulgte et klart mønster som tidlig ble trukket opp av viseguvernør Hans Tecklenburg:

The tribal property of the tribes fully or partly involved in the rebellion will be subject to confiscation. Whether they have carried out, or aided and abetted, warlike acts will make no difference. It would be a sign of weakness, for which we would have to pay dearly, if we allowed the present opportunity of declaring all native lands to be Crown territory to slip by...With the confiscation of their land, the natives will be deprived of the possibility of raising cattle. All objections notwithstanding, they must not, as a matter of principle, be allowed to own cattle because they cannot be conceded the grazing land required for this purpose.³⁵¹

Mot slutten av 1905 tok keiser Wilhelm II seg tid under julefeiringen til å undertegne de første forordninger om ekspropriering, der det også ble slått fast at den gamle tanken om reservater for hererobefolkningen var forkastet. Denne keiserlige beslutningen førte til det som den liberale sentrumsrepresentanten Mathias Erzberger omtalte som «en moderne form for slaveri».³⁵²

³⁵⁰ Gewald 1999, Zimmerer 200 og Krüger 1999. Prein 1994 beskriver det samme tidsrommet fra et afrikansk perspektiv med vekt på videreføringen av antikonialistisk motstand.

³⁵¹ Gjengitt fra Bridgman og Worley 2004: 31.

³⁵² *Der Tag*, 6. januar 1906, gjengitt hos Drechsler 1980: 216–217.

Mer ytterliggående rasisme

I august 1907 trådte en lang rekke kolonilover i kraft, der forbudet mot å eie jord eller kveg ble utvidet til også å gjelde den sørlige delen av landet.³⁵³ Disse vidtrekkende bestemmelsene, *Eingeborenenverordnungen*, fikk sin endelige utforming under den nye koloniguvernøren Friederich von Lindequist, som hadde et nært samarbeid med tyske storbønder og deres interesseorganisasjoner. Han valgte også å overse en flertallsuttalelse fra Riksdagen fra 30. mai 1906 om at hererobefolkningen burde få beholde så mye jord at de kunne sikre sitt levebrød. Eller som koloniguvernøren selv formulerte det: Hva skal vel hereroer med beitemarker når de ikke lenger har noe kveg?³⁵⁴

Det ble samtidig gitt en rekke forordninger som innskrenket bevegelsesfriheten, i den hensikt å sikre tilgang på billig arbeidskraft på gårder, i gruvene og ved vei- og jernbanebygging. Her ble arbeidsfolk utsatt for fysisk mishandling, samtidig som lønningene var så lave at mange knapt hadde råd til mat.³⁵⁵ Flere tilfeller av streiker ble slått ned med militære inngrep som krevde mange dødsopfre. Ingen fikk reise utenfor sitt angitte distrikt uten spesiell tillatelse, og alle over sju år måtte bære et identitetsmerke i tinn eller messing rundt halsen. Hvert merke var utstyrt med et registernummer. Tyske storbønder i Okahandja-distriktet syntes at dette ikke gikk langt nok, og foreslo overfor kolonimyndighetene en form for tatovering.³⁵⁶ De som ble påtruffet uten oppholdstillatelse, risikerte strenge straffer, og arrestasjonsrett ble gitt alle europeere enten de hadde politifullmakter eller ikke. Alle afrikanere i arbeid måtte vise spesielle kontraktsbøker, og ingen hadde lov til å forlate arbeidsplassen uten skriftlig tillatelse fra arbeidsgiver. Med unntak for noen små områder ble hele det sentrale og sørlige Namibia offisielt gitt den treffende betegnelsen *Polizei-zone*, et begrep som ble brukt helt fram til selvstendigheten i 1990.

Det hører også med til dette bildet at europeiske farmere ble gitt retten til korporlig avstraffing av «sine» arbeidere, og en lang rekke vitnesbyrd om pisking til blods – eller med døden til følge – er gjengitt i rapporten om

³⁵³ Som *Ansiedlungskommissar* og økonomisk rådgiver hadde Paul Rohrbach følgende vurdering av namabefolkningen som nå ble fratatt alt de eide: «...the Hottentots are generally regarded ...as useless...providing no justification for the preservation of this race...[This] led to their losses being regarded with indifference, if not with satisfaction», sitert fra Cocker 1998: 344.

³⁵⁴ Drechsler 1980: 217.

³⁵⁵ Bley 1971: 274. De viktigste direktivene er gjengitt som dokument hos Gründer 1999: 154–155.

³⁵⁶ Schaller 2004: 399.

behandlingen av den afrikanske lokalbefolkningen som britiske myndigheter offentliggjorde i 1918 (se nedenfor). I de tilfeller hvor desperat sult drev afrikanere til å stjele kyr, nølte europeere ikke med å drepe dem på stedet.³⁵⁷ Helmut Bley gir mange eksempler på hvordan de tyske bosetternes holdninger ble stadig mer ytterliggående, og oppsummer situasjonen slik: De hvite beholdt sin posisjon som koloniherrer, men prisen de måtte betale, var rasefrykt, politisk utrygghet og nedbrytende brutalitet.³⁵⁸ Det var også en utbredt holdning hos mange tyske bosettere at misjonærer utgjorde en trussel mot den hvite befolkningens sikkerhet og vitale interesser, og at de var upålitelige med sine «ufordøyde forestillinger om likhet og menneskelig verdighet». En sentral talsperson minnet også om at Tyskland ikke holdt seg med kolonier bare for å preke kristendom for «innfødte hedninger».³⁵⁹ Mange tyske storbønder deltok også i høyrenasjonalistiske organisasjoner, slik som *Deutsche Kolonialgesellschaft*, *Flottenverein* og *Deutscher Sprachverein*. På 1930-tallet er det ingen tvil om at flertallet soknet til det tyske nazipartiet.³⁶⁰

Det ble også utformet forbud mot alle former for organisering som kunne styrke samholdet mellom afrikanere, og mange tradisjonelle ledere ble henrettet for å unngå at de ble samlingsmerker for ny motstand. Hensikten var uten tvil å oppløse de førkoloniale afrikanske samfunnsformasjoner og ødelegge grunnlaget for hereroenes identitet som et folk (eller «nasjon») en gang for alle. De fikk heller ikke bo sammen i større grupper enn ti familier, selv ikke der de arbeidet på den samme gården.

Situasjonen for de hereroer som hadde overlevd krig og fangenskap, er også dokumentert i en lang rekke andre kilder. I en rapport fra 1908, som ble skrevet i forbindelse med et besøk i landet av Bernhard Dernburg (statssekretær for kolonispørsmål), heter det bl.a.:

The Herero as a member of a pastoral people is ideally suited to farming. Unfortunately, the Herero people have been wiped out by the war. A high percentage of those who survived are invalid due to the hardships they endured during the war, the terrible ordeal they went through in the sandveld where thousands died of hunger and thirst and venereal diseases they contracted in prison camp where infections spread with alarming speed. Furthermore, their cattle

³⁵⁷ Bley 1971: 253.

³⁵⁸ Bley 1971: xix.

³⁵⁹ Bley 1971: 209.

³⁶⁰ Hillebrecht 2004: 16.

herds were destroyed by the war, and the Herero people, accustomed to a diet based on milk, developed scurvy in captivity where they were deprived of their staple food.³⁶¹

Som et ledd i et totalitært kontroll- og overvåkingssystem ble det etter 1905 også gitt lover som forbød ekteskap og alle seksuelle forbindelser mellom europeere og afrikanere. (Noe tilsvarende fant ikke sted i noen annen europeisk koloni.) Dette førte til at tidligere inngåtte ekteskap på tvers av rasegrensene ble oppløst, ettersom dette var å oppfatte som en forbrytelse mot «den tyske rasens renhet».³⁶² Både undervisningsinstitusjoner, protestantiske barnehager og en rekke foreninger ble effektivt rensset for folk med blandet herkomst. (I 1909 var det anslått at de utgjorde mer enn 4000.)³⁶³ Denne beslutningen, som ble tatt imot med begeistring av ledende antisemittiske ideologer i Riksdagen, er av flere historikere sett på som en forløper for Nürnberglovene i 1935.³⁶⁴

Massemordet på befolkningen i sentrale og sørlige områder av Namibia skapte et udekket behov for arbeidskraft i en tid med betydelig ekspansjon i koloniøkonomien og ny innvandring. Perioden fram til 1915 er kjennetegnet av storstilt utbygging av infrastruktur som jernbaner, veier og havner. Det ble også gjennomført store utvidelser av gruvedriften, i første rekke i det kopperrike Tsumeb-distriktet. Utvinning av diamanter ble en meget profitabel virksomhet etter at store funn ble gjort i nærheten av Lüderitz i 1908. Bare fra 1907 til 1915 økte tallet på europeiske bønder fra 480 til 1331, mens tallet på hvite innbyggere gikk opp fra 3743 i 1901 til 14 816 i 1912.³⁶⁵ Økningen skyldtes ikke minst at mange soldater ble igjen etter krigen, og at de ble tilbudt gunstige lånevilkår, store subsidier og lett tilgang til beslaglagte beitemarker og kvegflokker.

³⁶¹ Rapporten er skrevet av Oskar Bongard og offentliggjort i *Deutsche Kolonialzeitung*, vol. 25, 1908: 704. Sitatet er gjengitt fra Drechsler 1986: 137.

³⁶² Koloniguvernør Lindequist talte for eksempel om «...ein Verbrechen gegen die Reinhaltung deutscher Rasse und Gesittung», se Böhlke-Itzen 2004: 54.

³⁶³ Det offisielle tallet var 4282, se Carstens og Vollherbst 2002: 51. De samme forfatterne forteller også historien om den organiserte rekrutteringen av ugifte tyske kvinner til Namibia rundt århundreskiftet, noe som kom i stand på direkte oppfordring fra koloniguvernør Theodor von Leutwein. Den første «forsendelsen» av 25 kvinner ble i desember 1898 omtalt som en «Weihnachtsgabe des Mutterlandes für die frauenarme Kolonie», se Rübenstahl 2002: 60.

³⁶⁴ Det er gjort rede for diskusjonen om «Rassenmischung» hos bl.a. Ehmman 1998, Roller 2002a og 2002b, Hartmann 2004 og Kundrus 2003.

³⁶⁵ Stocker 1986: xx og Smith 1978: 51. Tallet på tyskere i Namibia var ved kolonitidas slutt dobbelt så høyt som i landets tre øvrige afrikanske kolonier til sammen.

I tillegg til kvegdrift i sentrale områder, satset tyske bønder i stigende grad også på sauehold – ikke minst for eksport av ull og karakulskinn – i sørlige deler av landet (dvs. namaområder). Både det lave tallet på hereroer etter folkemordet og deres svekkete tilstand gjorde at kolonimyndighetene rekrutterte tusenvis av arbeidere fra Kapp-provinsen i Sør-Afrika, samtidig som de for alvor kastet sine øyne på de tett befolkete områdene i nord. Det ble nå offisiell politikk å bruke Ovamboland som reservat for rekruttering av migrantarbeidskraft, slik at denne delen av Namibia ble innkapslet i koloniøkonomien uten at det var nødvendig med en opprivende og kostbar okkupasjon. Dette ble muliggjort både gjennom trusler og lokkemidler. Ikke sjelden tvang lokale høvdinger yngre menn til å arbeide for kolonimyndighetene og tyske farmere, og krevde dem for en del av lønna ved hjemkomsten. Slik bidrog det tyske folkemordet og den etterfølgende mangel på arbeidskraft til det migrantarbeidersystemet som ble en bærebjelke i koloniøkonomien både i den gjenværende tyske perioden og under sørafrikansk okkupasjon fram til 1990.

Blue Book og forsoning mellom hvite herskere

Etter utbruddet av den første verdenskrigen tok det ikke lang tid før sørafrikanske tropper, som utgjorde en del av den britiske krigføringen, rykket inn i Namibia. Allerede i mai 1915 måtte Tyskland kapitulere. De allierte invasjonstyrkene fikk betydelig hjelp av lokale kjentmenn, ikke minst fra dem som hadde overlevd den antikonjonalistiske oppstanden i 1903–1908. I forbindelse med det tyske krigsnederlaget var det visse forhåpninger blant herero- og namafolk om å få tilbake jord og kveg som var konfiskert etter 1905, men et slikt håp ble raskt knust av den nye koloni- og okkupasjonsmakten. Det som Tyskland holdt som statlig kontrollert «kronland», ble direkte overført til Sør-Afrika, som stykket ut mesteparten til boere som flyttet nordover. De fleste tyske tvangslovene ble overtatt av sørafrikanske myndigheter, og hovedtyngden av den tyske befolkningen fikk lov til å beholde den jorda de hadde tatt fra lokalbefolkningen. I 1921 var det nærmere 10 000 tyskere i landet.

Kampene mellom britiske og tyske tropper, med et stort antall afrikanske soldater på begge sider, fortsatte imidlertid i Øst-Afrika (særlig Tanganyika) helt fram til verdenskrigens slutt. Mens det var et tysk krigsmål å utvide sine besittelser til et stort *Mittelafrika*, tok de allierte sikte på å overta de tyske koloniene i Afrika, dvs. Namibia, Tysk Øst-Afrika (Tanganyika, Rwanda, Burundi), Kamerun og Togo. Under Versailles-forhandlingene i 1919 ble

Tyskland fratatt alle sine kolonier, som formelt ble plassert som mandat-områder under det nystiftete Folkeforbundet. Som et såkalt C-mandat ble Namibia fra 1. januar 1921 administrert av Storbritannia, som imidlertid overlot «tilsynet» til Sør-Afrika helt fra starten.³⁶⁶

³⁶⁶ For en framstilling av områdets videre historie og internasjonale status, se bl.a. Eriksen 1982.

Kapittel 9

Kampen om historien

Omstridt blåbok

Som en del av den internasjonale kampanjen for å frata Tyskland alle kolonier offentliggjorde det britiske utenriksdepartementet i 1918 en fyldig rapport som bar tittelen *Report on the natives of South-West Africa and their treatment by Germany*. Denne viktige rapporten – som er mest kjent i ettertid som *The blue book* – har nylig blitt gitt tilgjengelig i et opptrykk med innledning av to framstående historikere: *Words cannot be found. German colonial rule in Namibia. An annotated reprint of the 1918 Blue Book*.³⁶⁷ Originaldokumentet er i den nye utgaven utstyrt med en lang rekke oppklarende noter, som både utfyller og bekrefter mange av rapportens opplysninger ved hjelp av ny forskning og et mer allsidig kildemateriale. Med sine vitnesbyrd fra mer enn 40 afrikanere som overlevde kolonikrigen, er *Blue Book* også et verdifullt bidrag i mangel av andre afrikanske kilder. Den nye lavprisutgaven har fått stor spredning i Namibia og har utvilsomt bidratt til fornyet interesse for den tyske kolonitida.

Rapporten om tyske koloniforbrytelser både i freds- og krigstid ble stilt sammen med et klart propagandformål, og det kan med rette innvendes at britiske myndigheter – som selv var den dominerende kolonimakten i Afrika med mange kriger og systematisk undertrykking bak seg – langt fra var noen uhildet dommer. Et av formålene med denne kampen om historien var nettopp å legitimere overgangen til britisk/sørafrikansk styre, og tilstanden for den afrikanske befolkningen i britiske kolonier og i det rasedelte Sør-Afrika ble utvilsomt sterkt forskjønnnet. Mange steder blir derfor brutale handlinger i Namibia forklart med «tysk mentalitet», mens britiske kolonier roses for

³⁶⁷ Silvester og Gewalt 2003.

sitt velordnete styre og sin humane rettspraksis.³⁶⁸ Det er heller ikke overraskende at rapporten bruker de sterkt rasistiske ordene og begrepene som var gjengs blant europeere på denne tida.³⁶⁹ Det fratar likevel ikke rapporten all dens verdi som samtidskilde. Det er også påfallende at det fra tysk hold ble gjort lite for å gjendrive rapportens påstander, og at Tyskland isteden valgte å utgi en «motbok» om ugjerningene i britiske kolonier.³⁷⁰

En vesentlig del av innholdet i *The Blue Book* består av vitneutsagn som ble avgitt under ed av afrikanere med førstehåndskjennskap både til krigen i 1903–1908, til opphold i konsentrasjonsleirer og til den brutale behandlingen mange deretter ble utsatt for på europeiske gårder. Av naturlige grunner var mange hereroer opptatt av at deres historie skulle bli nedtegnet og gjort kjent, og det er nettopp slike vitnesbyrd som i andre deler av folkemordsforskningen har vært sett på som så verdifulle for å forhindre historisk glemsel. Rapporten bygger også på en god del av det rikholdige materialet som tyskerne etterlot seg i sine velholdte statsarkiver i Windhoek, i tillegg til en lang rekke skriftlige beretninger som stammer fra tyske misjonærer, oversettelser fra memoarlitteratur og gjengivelse av lover og forordninger. Flere tyskere i Namibia bidrog også direkte til rapporten. Ikke minst er mange av opplysningene om tilstanden i konsentrasjonsleirene hentet fra misjonsselskapenes arkiver. Det er også en rekke vitneutsagn fra soldater som deltok på tysk side, både europeere (boere) og afrikanere som ved krigsutbruddet lot seg verve eller som ble sendt av sine ledere der det forelå samarbeidsavtaler med tyske myndigheter. En annen viktig kilde er rettsreferater, ikke minst i forbindelse med saker der tyskere var anklaget – og i flere tilfeller også dømt – for grov mishandling eller drap. Rapporten ble dessuten utstyrt med en lang rekke fotografier både fra krigen og fra tida etterpå, også disse fantes i koloniarkivene.

En slik sentral kilde til innsikt i tysk kolonialisme før, under og etter folkemordet kunne ha bidratt til å styrke den historiske bevisstheten om

³⁶⁸ Det uttrykkes for eksempel stor skuffelse over utviklingen i de tyske koloniene etter at landet opprinnelig var ønsket velkommen «... into the arena of world colonisation as a co-partner in the great work of civilizing and uplifting the heathen races of the earth», Silvester og Gewalt 2003: 33.

³⁶⁹ Dette er en av grunnene til at nytgivelsen er møtt med skarp kritikk fra enkelte hold, se særlig Kössler 2004. Fra revisjonistisk hold i historikerdebatten om det tyske folkemordet har rapporten alltid vært avfeid som «...an English piece of war propaganda with no credibility whatsoever,» se bl.a. Lau 1995: 46.

³⁷⁰ Reichskolonialministerium (red.). *Die Behandlung der einheimischen Bevölkerung in den kolonialen Besitzungen Deutschlands und Englands. Eine Erwiderung auf das englische Blaubuch vom August 1918* (Berlin, 1919).

Tysklands ansvar for krigsforbrytelser, og til å gi overlevende hereroer et dokumentarisk grunnlag for å kreve kompensasjon og tilbakeføring av jord. Isteden ble den brukt til å legitimere overføringen av Namibia fra det ene koloni- og okkupasjonsstyret til det andre, noe ikke minst historikeren Jan-Bart Gewald har pekt på i flere nye arbeider.³⁷¹ Med utgangspunkt i sine studier i nasjonalarkivet i Windhoek, har Gewald grundig dokumentert hvordan det kort etter den sørafrikanske maktovertakingen ble lagt et glemselens slør over *The blue book*. Det var i første rekke de gjenværende tyske farmere og deres *Deutscher Bund in Südwestafrika* som aksjonerte for å bruke lovverket til å ødelegge alle tilgjengelige eksemplarer i arkiver og offentlige biblioteker. Dette ble da også resultatet av et vedtak i den nyopprettete (og helhvite) lovgivende forsamlingen i 1926. Her ble det særlig lagt vekt på at blåbokas eksistens utgjorde en hindring for gjensidig tillit og samarbeid i Namibia, dvs. mellom de to europeiske befolkningsgruppene. Blåboka ble også omtalt som et stigma som måtte fjernes, ettersom den var et angrep på Tysklands «ære». Den sørafrikanske administrasjonen delte ønsket om å fjerne grunnlaget for konflikt mellom tyske farmere og de afrikaanstalende bøndene som nå ble rekruttert som nye bosettere. I tillegg til å understreke deres felles motsetningsforhold til den afrikanske lokalbefolkningen, ville myndighetene for enhver pris unngå å minne om ugjerninger som kunne stimulere til en felles hererobevissthet og gi grunnlag for krav om at myndighetene skulle gjøre godt igjen den urett som ble begått under det tyske herredømmet. I 1935 ble det opplyst at alle tilgjengelige eksemplarer av rapporten var fjernet. Med Jeremy Silvesters og Jan-Bart Gewalds ord: De som døde som resultat av folkemordet mot hereroene og andre forbrytelser, ble skjøvet ut i glemselen av dem som ønsket forsoning innenfor den hvite befolkningen.³⁷²

Under sørafrikansk styre

Utformingen av kolonisystemet i Namibia etter 1920 fulgte i store trekk det samme mønster som i det sørafrikanske «moderlandet» på den andre sida av Oranjeelva. På samme måte som under det regimet som Tyskland innførte etter folkemordet, ble store deler av landet forbeholdt hvite farmere som eide store kvegrancher, eller som drev saueoppdrett i stor stil. (Det er i hovedsak

³⁷¹ Gewald 2003a og 2004a.

³⁷² Silvester og Gewald 2002: xxxii.

denne ekstremt skeive jordfordelinga som fortsatt rår i dagens Namibia.) Etter sørafrikansk oppskrift ble det oppmuntret til etnisk identitet under tradisjonelle og mer samarbeidsvillige ledere, dvs. det som i Sør-Afrika selv er kjent som bantustanssystemet. Et av formålene var å hindre at det ble skapt en samlet nasjonal bevissthet som på lengre sikt kunne utfordre kolonimakten. Innenfor avgrensede reservater (eller bantustans) ble det etter hvert gitt adgang for hereroer og namaer til å eie kyr og sauer. Selv om reservatene i hovedsak befant seg i mer marginale strøk utenfor de gamle kjerneområdene for afrikansk bosetting, tok det ikke lang tid før det tradisjonelle ledersjiktet blant hereroer konsoliderte seg med egne kvegflokker og på nytt etablerte seg i maktposisjoner. Et symbol på dette var at årlige hererofestivaler ble gjenopptatt i Okahandja 26. august, der det viktigste samlingsmerket etter 1923 var gravplassene til Samuel Maharero og hans familie. Inndelingen i forskjellige undergrupper av hereroer hadde fått redusert betydning etter den sosiale oppløsningen som etterfulgte folkemordet, og utover på 1920- og 1930-tallet ble det gjort mye for å rekonstruere en samlet «hereronasjon» under en karismatisk leder som Hosea Kutako.³⁷³ Fram til 1945 var det imidlertid få tegn til åpen og organisert motstand mot det sørafrikanske styret.

Ved avslutningen av den andre verdenskrigen fikk Namibia-spørsmålet fornyet internasjonal oppmerksomhet. I 1945 ønsket Sør-Afrika at Namibia skulle inkorporeres som en femte provins i Sør-Afrika, istedenfor at territoriet skulle gå over fra å være et mandatområde under Folkeforbundet til å bli et tilsynsområde under FN, slik tilfellet var med andre tidligere tyske kolonier. Dette møtte imidlertid kraftig motstand både fra de afrikanere som ble konsultert, og fra en rekke av FNs medlemsstater. Det er heller ikke overraskende at nazismens ugjerninger på nytt førte til interesse for Tysklands krigsforbrytelser i Namibia. Den første som internasjonalt trakk opp disse forbindelseslinjene, var den engelske presten Michael Scott, som oppholdt seg i Namibia i de første etterkrigsåra. Han hadde tidligere innledet et nært samarbeid med hereroledere som var i eksil i Botswana, og som hadde overlevd krigen i 1903–1908. I skrift og tale kjempet han mot det sørafrikanske forsoket på å legge Namibia direkte under Sør-Afrika, der apartheidpolitikken for alvor ble satt i system etter Nasjonalistpartiets valgseier i 1948. En artikkel i *New Statesman and Nation* i april 1948 oppsummerte Michael Scotts syn:

³⁷³ Hosea Kutako hadde deltatt i krigen mot Tyskland og var blant dem som også overlevde fangeleirene. Han ble allerede i 1917 utnevnt til «paramount chief» under Maharero-familiens eksil, og beholdt denne posisjonen helt fram til sin død i 1970, 100 år gammel.

Then came the German colonists, hungry for land; and finally von Trotha, a general whom Hitler would have delighted to honour... In 1904 he issued the «Extermination Order». All Hereroes whether man, woman or child were to be killed. An orgy of looting, torture, and massacre followed. To read the records is exactly like reading the accounts of the obliteration of Poland, except that the Germans had no gas chambers then, but killed babies with their own hands, or burned sick old women in their huts. The tribe broke and fled... The majority, all but fifteen thousand out of ninety thousand were hacked to pieces by the Germans or died of thirst.³⁷⁴

Både Herero Chiefs' Council (med Hosea Kutako i spissen) og talspersoner for forskjellige namagrupper gjorde flere henvendelser til FN, men ingen afrikanere fikk tillatelse til å reise til New York for å legge fram sin sak. Det var derfor Michael Scott som i 1948 ble den første til å formidle de afrikanske synspunktene på det sørafrikanske styret, med det resultat at han ikke fikk lov til å vende tilbake til Namibia. Fra London fortsatte han et utrettelig arbeid i kampen mot apartheid og sørafrikansk okkupasjon av Namibia helt fram til sin død i 1983.³⁷⁵

Nasjonal bevissthet og økt motstand

Mot slutten av 1950-tallet vokste motstanden mot det sørafrikanske okkupasjonsstyret, og på samme tid som i andre afrikanske land ble det stiftet flere partier og nasjonalistbevegelser som hadde avkolonisering som mål.³⁷⁶ Mens South West Africa National Union (SWANU) særlig hadde oppslutning fra hererotalede studenter og intellektuelle i eksil, hadde South West Africa People's Organisation (SWAPO) en klarere forankring i nord, i afrikanske kirkesamfunn og blant ovambotalende migrantarbeidere på storgårder, i gruver og i transportsektoren. Herero Chiefs' Council var bekymret over

³⁷⁴ Gjengitt i Gewald 2004: 68.

³⁷⁵ Michael Scott har fortalt historien om denne perioden i *A time to speak* (London: Faber, 1958). Det er nylig utgitt en ny biografi som går utførlig inn på hans betydning for Namibia, se Yates og Chester 2006.

³⁷⁶ Den innfløkte historien om mange bevegelser, partier, fraksjoner og personligheter er beskrevet hos Katjavivi 1989 og hos Emmett 2000 (kapittel 10–12). En kort framstilling på norsk finnes hos Eriksen 1982.

en utvikling som truet de tradisjonelle ledernes hegemoni, og kjempet for å bevare sin identitet på tvers av de mer moderne bevegelsene. (I 1964 lagde Rådet sitt eget parti, National Unity Democratic Organisation – NUDO.) Etter hvert kom SWANU stadig mer i skyggen av SWAPO, noe som også skyldtes at bevegelsen ble sterkt rammet av indre splid og fraksjonsvirksomhet. SWAPO innledet sin væpnete kamp 26. august 1966, som en umiddelbar reaksjon på at Den internasjonale domstolen i Haag på formelt grunnlag avviste kravet om opphør av okkupasjonen. Initiativet gikk over til FN, som seinere i 1966 opphevet Sør-Afrikas rett til å styre landet som mandatområde. Denne beslutningen ble i 1971 bekreftet både av FNs Sikkerhetsråd og av Den internasjonale domstolen i Haag. Gjennom vedtak i FNs hovedforsamling fikk SWAPO i 1976 status som den namibiske befolkningens eneste og rettmessige representant inntil frie valg kunne avholdes.

Selv om SWAPO utvilsomt hadde sitt tyngdepunkt i nord, var det tale om en *nasjonal* frigjøringsbevegelse hvor flere sentrale ledere hadde sin bakgrunn i andre deler av landet.³⁷⁷ Midt på 1970-tallet ble oppslutningen i sør styrket ved at Hendrik Witbooi, oldebarn av den legendariske geriljalederen som ble drept i 1905, tok med seg flere namagrupper inn i bevegelsen. (Han ble seinere visepresident i SWAPO og visestatsminister i det selvstendige Namibia.) På samme tid vakte det også oppsikt at flere kjente hereroledere også sluttet seg til SWAPO.

Det tyske folkemordet fikk etter hvert en sentral plass både i SWAPOs informasjonsmateriale og i forskningsbidrag fra utenlandske akademikere med sympati for den namibiske frigjøringskampen. Et gjennomgående trekk ved den nye litteraturen var at motstanden mot det tyske herredømmet ble framstilt som en *felles nasjonal erfaring*, dvs. som en kollektiv historie for namibiere som nå var samlet som ett folk under SWAPOs ledelse. På samme måte ble det trukket klare forbindelseslinjer mellom de tyske kolonitroppene og okkupasjonsstyrkene til *South African Defence Force*. Dette går ikke minst fram i bøker som *To be born a nation* og – noe seinere – *A history of national resistance in Namibia*.³⁷⁸ Den vekt som ble lagt på det tyske folkemordet,

³⁷⁷ Eksempler på dette er bl.a. landets første og andre statsminister, Hage Geingob og Theo-Ben Gurirab.

³⁷⁸ *A history of national resistance in Namibia* er skrevet av Peter H. Katjavivi, en sentral SWAPO-leder i eksil som ved selvstendigheten ble rektor ved University of Namibia. Katjavivi er i dag Namibias EU-ambassadør i Brussel. Han var også hovedforfatter av *To be born a nation*, som var en hjørnestein i SWAPOs internasjonale informasjonsarbeid på 1980-tallet (SWAPO 1981).

hadde åpenbar tilknytning til den østtyske historikeren Horst Drechslers banebrytende avhandling – *Let us die fighting* – som ble utgitt på engelsk i 1980 og seinere oversatt til flere andre språk. Til den internasjonale utgaven skrev forfatteren et tilleggskapittel som førte den antikolonialistiske motstandskampens historie fram til SWAPOs dager. Boka var dessuten utstyrt med et forord av SWAPO-presidenten Sam Nujoma, og kan derfor langt på vei oppfattes som en offisiell historie.

Historie som aktuelt stridsspørsmål

Kampen om hvem som eier historien, og om hvordan historisk hukommelse – eller historisk glemsel – kan brukes selektivt ut fra politisk ståsted, ble stadig tydeligere i Namibia utover på 1970- og 1980-tallet. En av årsakene til dette finner vi i okkupasjonsstyrets «splitt-og-hersk»-strategi, som i en viss utstrekning hadde hatt suksess i Sør-Afrika selv. Som motvekt til nasjonale frigjøringsbevegelser som African National Congress (ANC) hadde apartheidregimet på hjemmebane satset på lokale samarbeidspartnere med etnisk forankring, slik som høvding Mangusotho Buthulezi i KwaZulu-bantustanen. Den samme oppskriften ble fulgt i jakten på lokale samarbeidspartnere (av motstandere også kjent som «quislinger») i Namibia. Ut fra et ønske om å gi verdensopinionen inntrykk av at reformer var på gang, og at namibiere nå kunne glede seg over økende nasjonalt selvstyre, inviterte okkupasjonsstyret en rekke mindre partier og enkeltpersoner – med varierende grad av oppslutning i sine etniske grupper – til en konferanse i 1975. Ut fra navnet på konferanselokalet ble *Den demokratiske turnhalle-alliansen (DTA)* opprettet. Et av formålene var å vise at SWAPO ikke var en representativ bevegelse med folkelig oppslutning i alle deler av landet, og at det var mulig å finne partnere til en «indre løsning» uavhengig av FN.

Det er mye som tyder på at okkupasjonsstyrets fremste kandidat til å bli den første afrikanske leder for et slikt samarbeidsregime var hererolederen Clemens Kapuuu. For Sør-Afrika var det utvilsomt en viktig propaganda-seier å få Kapuuu med på DTA-laget i 1975, ettersom han tidligere var kjent for å ha gode forbindelser til nasjonalistbevegelsene. Ikke overraskende førte dette til et skjerpet motsetningsforhold mellom SWAPO og betydelige deler av hererobefolkningen. Da Kapuuu ble myrdet i april 1978, la okkupasjonsstyret og den lojale pressen raskt skylda på SWAPO, og brukte drapet som et påskudd til militær opptrapping (bl.a. med bombing av SWAPOs

flyktningeleirer i Angola) og til en propagandaoffensiv for å så ytterligere splid mellom namibiere. I en ny studie har historikeren Jan-Bart Gewald imidlertid gitt mange holdepunkter for å se mordet på Clemens Kapuuu som en av Sør-Afrikas mange «dirty operations».³⁷⁹

I tillegg til enkelte utbrytere fra SWAPO, er det rimelig å hevde at det var hereroledere som Kuaima Riruako som fra slutten av 1970-tallet var det sørafrikanske regimets nærmeste samarbeidspartnere. Flere tidligere SWANU-ledere kom også tilbake fra eksil, meldte seg til tjeneste for DTA og fikk fram-tredende posisjoner i okupasjonsstyret. I sitt forsøk på å «namibianisere» krigføringen mot SWAPOs geriljastyrker skiftet den sørafrikanske hæren navn til *South West Africa Territory Force* for å gi inntrykk av en lokal forankring. Blant de namibiere som ble rekruttert, er det vanlig å regne at hovedparten kom fra ulike hererogrupper.

Med en ny politisk konstellasjon omkring DTA var det ikke til å unngå at eliten i hererosamfunnet la mindre vekt på å løfte krigen i 1903–1908 opp på dagsordenen. Deres utstrakte samarbeid med det hvite mindretallet i landet gjorde det heller ikke formålstjenlig å være på kollisjonskurs med den tysktalende befolkningen, som utgjorde både en viktig del av det sørafrikanske styrets politiske grunnlag og en bærebjelke i den namibiske økonomien. I *South West African Territory Force* kjempet mange hereroer side om side med soldater av tysk opprinnelse, og de årlige prosesjonene til gravstedene i Okahandja foregikk med medvirkning fra okupasjonsregimet. Det var heller ikke så mange protester mot den tysktalende befolkningens markering av sine høytidsdager, slik som 11. august, til minne om den tyske seieren ved Hamakari i 1904. Det historiske motsetningsforholdet ble skjøvet i bakgrunnen, til tross for at Clemens Kapuuu ikke så mange år tidligere hadde beskrevet situasjonen slik:

To our minds there is little difference between the extermination order of General von Trotha and the extermination of Jews by Adolf Hitler. The members of the *Alte Kameraden* are today a free people whereas the Hereroes are not and are under a foreign Government which was elected partly by members of the *Alte Kameraden*. It is natural that the Hereros would be opposed to the celebration of a battle, which placed them under foreign domination up to this day.³⁸⁰

³⁷⁹ Gewald 2004b.

³⁸⁰ Denne uttalelsen fra *Windhoek Advertiser* 7. august 1954 er gjengitt fra Gewald 2004a: 69.

Da Namibia oppnådde sin selvstendighet i 1990, hadde valget høsten før vist at oppslutningen om de mange konkurrerende partiene langt på vei fulgte tradisjonelle skillelinjer. DTA gikk samlet til valg med hererolederen Kuaima Riruako (som etter en omstridt utnevning nå var blitt «paramount chief») som sin fremste kandidat, og fikk til sammen 28 prosent av stemmene. SWAPO oppnådde på sin side 56 prosent, dvs. mer enn de 11 opposisjonspartiene til sammen.³⁸¹ Hovedtyngden av den nye regjeringen bestod av SWAPO-ledere fra eksil, med Sam Nujoma som president. Flere viktige posisjoner i regjering og administrasjon ble gitt til politikere fra andre deler av landet enn Ovamboland, i tillegg til enkelte namibiere av europeisk avstamning. I forhold til deres andel av befolkningen (ca.10 prosent) var det imidlertid få ledere i den nye staten som var hererotallende.

Når historien ble løftet fram gjennom valg av nasjonale symboler og helligdager i den nye staten, var det SWAPOs egen frigjøringskamp som ble altoverskyggende. Ingen nasjonal helligdag eller monumenter er knyttet direkte til folkemordet og kampen mot det tyske kolonistyre, mens både 26. august (starten på SWAPOs væpnete kamp i 1966), 4. mai (etter den sørafrikanske massakren på SWAPO-flyktninger i Kassinga i Angola i 1984) og 10. desember (etter oppstanden i protest mot tvangsflytting fra Old Location i Windhoek i 1959) ble helligdager. Nasjonale monumenter er også reist ved Omgulumbashe i Ovamboland, der SWAPO-styrkene i 1966 gjennomførte sitt første geriljaangrep, og ved Fort Namutani der en ovamboleder angrep tyske styrker i januar 1904. I tillegg finnes Heroes' Acre – bygd i en mastodontisk nordkoreansk stil – i utkanten av Windhoek, der kampen mot den tyske okkupasjonen har fått en tydelig plass. En statue av hererolederen Hosea Kutako er reist utenfor parlamentet i Windhoek, men stod tildekket i to år før den i 2001 endelig ble avduket i selskap med statuer av to andre ledere som var kjent for sin motstand mot det sørafrikanske okkupasjonsstyret.³⁸² (Hosea Kutako har også fått oppkalt flyplassen i Windhoek etter seg.) Den legendariske namalederen Hendrik Witbooi er hedret med portrett på

³⁸¹ Ved parlamentsvalget i 2004 økte denne andelen til 75 prosent. DTA har mer eller mindre gått i oppløsning og fikk ikke mer enn 5 prosent. Den viktigste grunnen til nedgangen var at Kuaima Riruakos National Unity Democratic Organisation (NUDO) stilte til valg med egne lister og tok en stor del av de hererostemmene som tidligere hadde gått til DTA. NUDO fikk 4 prosent av stemmene, slik at det største opposisjonspartiet nå er Congress of Democrats (7,2 prosent), som er et utbryterparti fra SWAPO under ledelse av Ben Ulenga.

³⁸² Henholdsvis Hendrik Samuel Witbooi (1906–1978), sønnesønn av den legendariske nama Hendrik Witbooi, og pastor Theophilus Hamutumbangela (1917–1999) fra Ovamboland. Begge var kjent for sine SWAPO-sympatier.

Det mest kjente krigsmonumentet er denne rytterstatuen, som ble avduket i januar 1912 for å ære tyske soldater. Ved siden av statuen ses Die Christuskirche som ble bygd med det samme formålet. Sammen har de en framtreddende plass i bybildet også i dagens Windhoek.

alle namibiske pengesedler, mens ingen tilsvarende ære er blitt Samuel Maharero til del. Dette står i kontrast til situasjonen i Tanzania, der både motstanden mot koloniseringen på 1890-tallet og Maji-Maji-krigen i 1905/06 har fått sine gatenavn, minnesmerker, monumenter, dikt og skuespill.³⁸³

I dagens Namibia er det tyske minnesmerker som fortsatt er de mest synlige spor etter folkemordet i 1903–1908, og med unntak av nye navn på enkelte gater er det gjort lite for å løfte fram afrikanske ofre og afrikansk motstand.³⁸⁴ Bybildet i Windhoek er derfor preget både av *die Christuskirche* og av rytterstatuen (*Der Reiter von Südwest*), som begge ble bygd til ære for tyske soldater og således representerer en dominerende *Kriegstotenkult*. På samme måte står det et ruvende monument i Swakopmund til minne om tyskere som falt i kamp (*Marine-Denkmal*). Også krigskirkegårder, festninger og en rekke kolonimuseer er uttrykk for at krigen fortsatt blir framstilt som en glorifisering av kolonialisme og folkemord, mens praktisk talt alt som kan fortelle historien om

³⁸³ Becker 2005.

³⁸⁴ Det har i de siste åra blitt publisert flere artikler som tar for seg disse aspektene ved *Erinnerungskultur* og *memory landscape* i Namibia, se bl.a. Kössler 2003 a,b,c; Zeller 2003b og 2004; Förster 2003. Den grunnleggende studien på området er Zeller 2000.

Dette minnesmerke ble etter selvstendigheten reist av lokalbefolkningen i Gibeon i det sørlige Namibia, og markerer perioden som Hendrik Witbooi var den øverste leder for namafolket.

konsentrasjonsleirene, er slettet fra landskapet. I Lüderitz er det få spor etter 2000 afrikanere som mistet livet på fangeøya Shark Island, mens det fortsatt finnes et monument til ære for Adolf Lüderitz.

Bare noen få år etter selvstendigheten i 1990 tok en gruppe namibiere med tysk bakgrunn et initiativ for å utstyre den dominerende rytterstatuen i Windhoek med en ny minnetavle som er viet alle de som hadde mistet livet i landets historie. Men selv dette høyst forsiktige *Reiterinitiative* ble avvist av myndighetene etter ti års behandling, der det ble slått fast på prinsipielt grunnlag at alle monumenter og minnesmerker skulle forbli uberørt.³⁸⁵ De eneste synlige endringer er derfor at en rekke gater har skiftet navn, slik at det verken er en Leutwein- eller Göring-strasse i Windhoek.

³⁸⁵ Den foreslåtte, men altså avviste, teksten lyder slik: «Als Beteiligte und Erben von über hundert Jahren neuerer Landgeschichte gedenken wir im Geiste der Versöhnung aller Opfer kriegischer Auseinandersetzungen von Beginn der Kolonisierung bis zur staatlichen Selbständigkeit. Als Bürger dieses Landes wissen wir uns verpflichtet, die friedliche Zukunft unserer Heimat Namibia in Gerechtigkeit und Freiheit gemeinsam zu gestalten.» (Melber 2005a: 8)

Krav om erstatninger

Til tross for den namibiske regjeringens tilsynelatende mangel på interesse har spørsmålet om det tyske folkemordet og om tyske erstatninger likevel blitt løftet fram med fornyet styrke i det selvstendige Namibia. Det avspeiler naturlig nok den internasjonale debatten om *holocaust* og de erstatninger som er utbetalt til både jøder og andre ofre for det tredje riket.³⁸⁶ Men det er også nærliggende å søke forklaringer i interne forhold i Namibia, slik som politisk rivalisering og etnisk mobilisering. Et uttrykk for dette er dannelsen av *Herero People's Reparations Corporation*, som er frontet av de miljøer innenfor hererosamfunnet (Chief Hosea Kutako Foundation) som også er kjent for sitt motsetningsforhold til SWAPO-styret, og som har bak seg en mindre ærerik historie med samarbeidspolitikk i de siste tiåra under sørafrikansk okkupasjon. Et gjennomgangstema i denne kampanjen er at kampen mot det tyske kolonistyreten nesten utelukkende ble ført av hereroer, og at det følgelig bare er de som har rett til å kreve erstatning. På samme måte blir kravet om jordreform med tilbakeføring av europeiske storgårder til opprinnelige eiere også forsøkt gjort til en sak som bare angår hereroer, til tross for at mange fra andre etniske grupper (ikke minst namaer) i høyeste grad fikk jord og husdyr konfiskert under og etter krigen. I de siste åra har flere representanter for damarabefolkningen uttrykt misnøye med at denne folkegruppa langt på vei har vært skjøvet til side i den aktuelle diskusjonen om erstatninger og minnemarkeringene for 1904.³⁸⁷

I 1999 gjorde Kuaima Riruako det kjent at et erstatningskrav overfor den tyske regjeringen ville bli lagt fram for Den internasjonale domstolen i Haag (ICJ), men dette ble avvist med den begrunnelse at domstolen bare behandler tvister mellom stater. To år seinere ble imidlertid et krav på 4 milliarder USD lagt fram for Superior Court of the District of Columbia i USA, på vegne av etterkommerne av dem som var blitt drept, internert og mishandlet i 1903–1908. Kravet var rettet både mot den tyske staten og mot etterfølgerne til tre navngitte storselskaper som hadde profittert på selve krigen så vel som på slavearbeidskraft fra konsentrasjonsleirene. Etter at den lokale domstolen avviste saken, har også Høyesterett erklært at den ikke hører hjemme ved

³⁸⁶ Debatten om historisk ansvar, skyld og erstatningskrav er oversiktlig presentert hos Böhlke-Itzen 2004. Her blir også det grunnleggende spørsmålet reist om det overhodet er mulig å gjøre opp for ugjerninger som folkemord.

³⁸⁷ *The Namibian* 17. januar 1904 og *New Era* 8. april 2005.

noen USA-domstol. Etter dette har Kuaima Riruako slått til lyd for direkte forhandlinger med den tyske regjeringen.³⁸⁸

Blant folkerettsjurister er det ulikt syn på spørsmålet om rettsgrunnlaget for erstatnings søksmål, men Rachel Andersson er blant dem som med størst tyngde avviser argumentet om at «genocidal wars» mot lokalbefolkningen i Namibia ikke var i strid med den tids gjeldende rett.³⁸⁹ Når søksmålet etter hennes oppfatning har både moralsk og juridisk gyldighet, er det fordi Tyskland hadde undertegnet både 1885-konvensjonen om Vest-Afrika, 1890-konvensjonen om forbud mot slaveri og Haag-konvensjonen fra 1899 om krigens folkerett. I den første av disse avtalene, som også er kjent som Berlin-avtalen, forplikter signaturmaktene seg, ifølge artikkel VI, til «the preservation of native tribes, and to care for their moral and material well-being». På tilsvarende måte er det ingen tvil om at de tyske styrkenes masse-drap på krigsfanger og folk i konsentrasjonsleirer var klare brudd på Haag-konvensjonens bestemmelser om behandling av krigsfanger. Samme forfatter viser også til at hererobefolkningen i formell forstand ikke var underlagt tysk herredømme før i 1907, og at Tyskland på en rekke områder brøt med bilaterale avtaler som var inngått med hereroene som «nasjon».

Når den namibiske regjeringen har sett på disse kampanjene for erstatninger gjennom rettsvesenet med en betydelig skepsis, er det ikke bare fordi de har vært ledet av kjente opposisjonspolitikere som ser seg tjent med en etnisk (eller neo-tradisjonalistisk) mobilisering for egne politiske formål. Det er også fordi den offisielle holdningen er at motstanden mot tysk og sørafrikansk okkupasjonsstyre hører hele det namibiske folket til. I et slikt perspektiv vil derfor etnisk baserte erstatningskrav bidra til å undergrave «den nasjonale enheten». Det kan heller ikke utelukkes at kravet kan ha som formål å samle «hereronasjonen» i en tid hvor det er økende sosial splittelse mellom velstående jord- og kvegeiere på den ene sida og proletariserte landarbeidere og arbeidsløse byfolk på den andre sida. I en slik situasjon kan det utvilsomt tjene elitens interesse å løfte fram saker som appellerer til en samlet etnisk bevissthet.

I debatten har kritiske røster også trukket fram at dagens SWAPO-regjering er forankret i den nordlige delen av landet, dvs. områder som i mindre grad ble direkte berørt av tysk kolonisering, jordokkupasjon og krigføring i 1903–1908, og at krav om erstatning følgelig ikke har den samme plass i

³⁸⁸ *The Namibian* 8. desember 1904.

³⁸⁹ Andersson 2005. For en juridisk drøfting langs de samme linjer, se også Harring 2002.

deres historiske bevissthet.³⁹⁰ Tidligere president Sam Nujoma har da også ved flere anledninger tatt til orde for å la historien være historie.³⁹¹

SWAPO-regjeringens strategi har isteden gått ut på å bruke «de spesielle relasjoner» (*besondere Beziehungen*) som eksisterer mellom Namibia og Tyskland til å sikre seg mer utviklingshjelp, militær bistand og tettere økonomiske forbindelser. I perioden 1900–2000 er det anslått at den bilaterale tyske bistanden utgjorde ca. tre milliarder NOK. I en viss forstand kan dette bli sett på som en form for erstatning – eller *Wiedergutmachung* – fra tysk side, noe som på denne måten skjer i form av bidrag som kanaliseres gjennom den namibiske statens organer og innenfor rammen av nasjonale prioriteringer.³⁹² Det er heller ikke urimelig å anta at en kampanje som løfter fram det tyske folkemordet, kan skape en misstemning som går utover de betydelige inntekter som tyske turister legger igjen. (Waterberg-området, dvs. åstedet for nedslaktningen i august 1904, er for eksempel et mye besøkt naturreservat.) Det vil altså si at bruken av historien er underordnet det gode forholdet til Tyskland og ønsket om å unngå en etnisk rivalisering om eierforhold til viktige sider ved namibisk historie. Det er også påfallende at det knapt var noen offisiell markering av 100-årsminnet i 2004, med et frimerke som eneste unntak, mens det var flere komiteer og arrangementer i kirkelig regi.³⁹³ De mange høytideligheter og konferanser som ble avholdt rundt om i landet, har i hovedsak vært i lokal regi i områder med herero- og namabosetting, slik som i Okahandja, Gibeon og Waterberg. Dette kan oppfattes som en ytterligere understrekning av at SWAPO-regjeringen er mest innstilt på å knytte historiske symboler til sin egen frigjøringskamp.

Kampen for en unnskyldning

Lenge har representanter for det offisielle Tyskland vært uvillige til å gi en formell og uforbeholden unnskyldning som erkjenner at overgrepene i Namibia har karakter av folkemord. Ikke minst ble det gitt unnvikende svar både da forbundskansler Helmut Kohl var på statsbesøk i 1995 og under

³⁹⁰ Melber 2003a, 2003b, 2004, 2005.

³⁹¹ Se for eksempel *Die Welt* 2. desember 2002: «Das neue Namibia und das neue Deutschland beschäftigen sich nicht mehr mit der Vergangenheit. Wir lassen die traurige Geschichte hinter uns zurück und arbeiten fortschrittlich zusammen.» Sitert fra Böhlke-Itzen 2004: 103.

³⁹² Böhlke-Itzen 2004: 98 taler om «Ableistung der Schuld durch geleistete Entwicklungshilfe».

³⁹³ For en detaljert oversikt over hundreårsmarkeringer i Namibia og i Tyskland, se Zeller 2005.

rikspresident Roman Herzogs besøk tre år etter, der budskapet var at krigen lå så langt tilbake i tid at en formell unnskyldning ikke gav mening. Fra Herzogs side ble det også uttalt at det for 100 år siden ikke eksisterte noen relevant lovgivning som kunne gi grunnlag for erstatningskrav, selv om Tyskland har undertegnet flere konvensjoner som slår fast at det ikke er noen foreldelsesfrist for folkemord og forbrytelser mot menneskeheten.³⁹⁴ Verken Kohl eller Herzog fant for øvrig anledning til å møte representanter fra de toneangivende hererogrupperinger under sine statsbesøk. En offisiell unnskyldning har også sittet langt inne hos den nåværende regjering i Tyskland, selv om både det sosialdemokratiske partiet og De Grønne karakteriserte krigshandlingene som et folkemord den gang de var i opposisjon. Det kan selvfølgelig oppfattes som en ironi (for å bruke et forsiktig uttrykk) at det i Tyskland er en alvorlig forbrytelse å benekte at det forekom folkemord under den andre verdenskrigen, mens det lenge har vært offisiell tysk politikk å benekte at det forekom folkemord i Namibia.

Under FN-konferansen om rasisme og fremmedfrykt i Durban i 2001 gikk Joschka Fischer langt i å erkjenne tysk skyld for historiske overgrep, men den tyske utenriksministeren unnlot å komme med noen formell unnskyldning. Dette fikk hans namibiske kollega, Theo-Ben Gurirab, til å bemerke at det ikke kunne betegnes som annet enn rasisme når det offisielle Tyskland har bedt om unnskyldning overfor Israel, Polen og Russland, mens slike unnskyldninger sitter langt inne når det gjelder overgrep mot svarte afrikanere.³⁹⁵

Da utenriksminister Fischer i oktober 2003 besøkte Namibia, gjentok han at Tyskland var seg sitt ansvar bevisst, men la til at landet ikke var noe «gissel for historien», og at det ikke ville bli gitt noen unnskyldning som kunne danne grunnlag for erstatningskrav.³⁹⁶ Da den tyske forbundsdagen diskuterte spørsmålet 17. juni 2004, inneholdt flertallsresolusjonen på nytt en beklagelse uten noen formell unnskyldning, og ordet «folkemord» ble bare brukt av enkelte representanter fra De grønne. Selv denne teksten fra regjeringspartiene gikk for langt for det kristeligdemokratiske CDU og det liberale FPD, som begge avholdt seg fra å stemme.³⁹⁷

³⁹⁴ Se Zeller 2003b: 207. I søksmålet ved Columbia-domstolen ble det dessuten lagt vekt på flere artikler i Haagkonvensjonen om krigens folkerett som åpenbart var brutt.

³⁹⁵ Melber 2003b: 224.

³⁹⁶ «Wir sind uns unserer geschichtlichen Verantwortung in jeder Hinsicht bewusst, sind aber auch keine Geiseln der Geschichte. Deshalb wird es eine entschuldigungsrelevante Entschuldigung nicht geben.» Sitert hos Böhlke-Itzen 2004: 119. (Det er grunn til å tro at en slik uttalelse ville ha vakt mer oppsikt om den var gitt i Tel Aviv eller Jerusalem.)

³⁹⁷ *The Namibian* 24. juni 2004.

Det vakte betydelig oppsikt at Gerhard Schröder under sitt statsbesøk i Sør-Afrika i januar 2004 lot være å ta turen innom Namibia, ikke minst fordi dette i tid falt sammen med 100-årsmarkeringen for utbruddet av krigen. Den tyske ambassadøren la imidlertid ned en krans på Samuel Mahareros grav i Okahandja. Da det ble avholdt en seremoni ved Hamakari i august 2004, var den tyske statsråden for utviklingssamarbeid, Heidemarie Wieczorek-Zeul, til stede sammen med en rekke hereroledere og den påtroppende namibiske presidenten, Hifikepunye Pohamba. (Vanligvis er det den reaksjonære delen av den tyske befolkningen i Namibia som pleier å møtes ved Hamakari for en provoserende feiring.)³⁹⁸ I sin tale gav den tyske utviklingsministeren uttrykk for sorg og skyld, og slo fast at den tyske krigføringen for hundre år siden måtte oppfattes som det som i dagens perspektiv betegnes som «krigsforbrytelser og folkemord».³⁹⁹ Det er imidlertid verdt å merke seg at utviklingsministeren gikk langt i å knytte ugjerningene til von Trotha som enkeltperson.⁴⁰⁰ Dette er det lengste noen offisiell tysk talsperson har kommet i retning av en formell unnskyldning, men det er ingenting som tyder på at dette var ment som en åpning for å diskutere spørsmålet om krigserstatninger. Uttalelsen ble det også umiddelbart møtt med en skarp reaksjon fra den utviklingspolitiske talspersonen for CDU/CSU, som gav uttrykk for at et slikt «følelsesutbrudd» kunne koste tyske skattebetalere flere milliarder.⁴⁰¹ I mai 2005 ble det opplyst at 20 millioner euro var satt av til et fond som over en tiårsperiode kunne brukes til ulike «forsoningstiltak».⁴⁰²

³⁹⁸ Dette har vært en tradisjon siden 1920-tallet. Arrangement ble i 2003 for første gang forbudt av myndighetene, med følgende begrunnelse fra president Sam Nujoma: «There is no doubt in our mind that if the celebration was allowed to go ahead, there is a strong likelihood that the victims of the deliberate and calculated genocide would react against such insensitive and provocative celebration. This would undoubtedly lead to the breakdown of peace, law and order in the country.» (Melber 2005: 5).

³⁹⁹ Hennes formuleringer lød slik: «Die damaligen Gräueltaten waren das, was man heute also Völkermord bezeichnen würde [...] Wir Deutsche bekennen uns zu unserer historisch-politischen und moralisch-ethischen Verantwortung und zu der Schuld, die wir damals auf uns geladen haben. Ich bitte Sie im Sinne des gemeinsamen 'Vaterunser' um Vergebung unserer Schuld.» *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 16.8.2004, her sitert fra Böhlke-Itzen 2005: 117.

⁴⁰⁰ *The Era* 16. august 2004.

⁴⁰¹ Böhlke-Itzen 2005: 118.

⁴⁰² *The Namibian* 27. mai 2005.

Kapittel 10

Forklaringer og fagdebatter

Kolonisystemets grunnleggende strukturer

Oppmerksomheten har særlig vært rettet mot en stadig mer uforsonlig interessekonflikt mellom afrikanske folkegrupper og den tyske kolonimakten i framstillingen av hovedtrekk ved kolonistyret i Namibia som er gitt i tidligere kapitler. Selv om det er mange og komplekse sammenhenger som bør studeres, er det vanskelig å forstå hvor mye som stod på spill dersom kampen om jord og kveg ikke blir gitt en sentral plass. Av samme grunn har det vært viktig å gi et bilde av den sosiale brutalisering, eksplisitte rasisme og tiltakende arroganse fra europeiske storbønder som ble stadig tydeligere i perioden rett før krigshandlingene tok til i 1904. Selv om det i flere tidligere framstillinger av tysk kolonialisme i Namibia kan finnes innslag av forenklet materialisme (for ikke å si tilløp til historisk determinisme), betyr ikke det på noen måte at strukturelle forklaringer og innsikt i særtrekk ved en *Siedlungskolonie* av Namibias type har gått ut på dato. Med tanke på den dype krisa som den afrikanske befolkningen befant seg i ved inngangen til 1900-tallet, ville det kanskje være like naturlig å spørre om hvorfor det ikke ble utløst et opprør og en åpen konflikt på et tidligere tidspunkt.⁴⁰³ Og når krigen først brøt ut, er det ingen urimelig påstand at mange tyskere så den som en gyllen anledning til å fullføre konfiskasjonen av jordeiendommer, beitemarker og kveg som tilhørte dem som bodde der fra før. Når den brutale nyordningen i Namibia etter krigen skiller seg på vesentlige områder fra den kurs som tyske myndigheter

⁴⁰³ Slike spørsmål er ikke av ny dato. I et tilbakeblikk gjorde Johannes Olpp, en av de mest sentrale misjonærer, seg følgende refleksjon allerede i 1912: «Kein freiheitsliebendes Volk lässt sich Schritt vor Schritt in seinen ursprünglichen Lebensbedingungen zurückdrängen, in seinem Rechtsempfinden kränken. Die blutige Auseinandersetzung war unausbleiblich, der Aufstand eine logische Folgerung der Verhältnisse, wie sie sich entwickelt hatten. Für die Herero war es ein Kampf um Freiheit und Heimat, nicht anders zu beurteilen als der Freiheitskampf des deutschen Volkes vor 100 Jahren.» (Kössler og Melber 2004b: 43).

slo inn på i Tanzania etter den store Maji-Maji-krigen på samme tid, er det naturlig å se dette i sammenheng med at afrikanske bønder der fikk beholde egen jord for å dyrke eksportvarer.⁴⁰⁴

Den strukturelle og kolonihistoriske tilnærmingen som er valgt ovenfor, er i tråd med flere nye studier av folkemord og etnisk rensning, der det – som nevnt i kapittel 1 – blir lagt vekt på likhetene mellom Namibia og den nedslaktingen og territorielle fordrivingen av lokalbefolkningen som fant sted i andre deler av verden som et ledd i europeisk kolonisering. Dette var som kjent også en problemstilling som kom til å oppta Raphael Lemkin i hans arbeid med å skrive en komparativ folkemordshistorie. Et sentralt poeng er her at strid om det samme territoriet ofte fører til en eskalering av konflikten, der den sterkeste part til slutt rydder til side dem som står i veien. Risikoen for et slikt utfall øker særlig i kolonier av Namibias type, der lokale bosettere har innflytelse over kolonistatens beslutninger, og hvor det er den afrikanske befolkningen som helhet – og ikke bare militære opprørsstyrker – som blir utpekt som «fiende». I *The dark side of democracy* peker Michael Mann på at etnisk rensning og folkemord innenfor rammen av kolonisering som oftest er kjennetegnet av kampen om økonomiske ressurser, i første rekke jord. (I motsetning til kapital og arbeidskraft, er jord en begrenset ressurs.)⁴⁰⁵ Også Mark Levene og Adam Jones legger i sine nye lærebøker i folkemordsstudier vekt på at slike forhold bærer i seg kimen til konflikter som ofte utvikler seg i stadig mer uforsonlig retning.⁴⁰⁶ Det kan innvendes at det i Namibias tilfelle var behov for afrikansk arbeidskraft, men – som vist ovenfor – gav von Trotha uttrykk for at tyske familier ideelt burde klare seg på egen hånd. Mens mange tyske storbønder naturlig nok var bekymret for tilgangen på arbeidskraft, var det langt fra noen samstemmig kritikk fra tyske bosettere mot strategien som von Trotha stod i spissen for utover høsten 1904.⁴⁰⁷ Det er de samme grunnleggende motsetninger som løftes fram av Benjamin Madley i en komparativ gjennomgang av flere folkemord:

⁴⁰⁴ Når Blackbourn 2003: 329 skriver at den tyske kolonipolitikken i Afrika fulgte en mer liberal kurs etter 1906/07, kan han umulig ha fått med seg det som hendte i Namibia.

⁴⁰⁵ Mann 2004: 31. Mamdani 2001: 10 anlegger det samme perspektiv, og ser på Namibia som prototypen på en settlerkoloni.

⁴⁰⁶ Levene 2005b: 140 formulerer det enda sterkere: «The perceived need for land, for resources, for popular empowerment, for the unfettered mobilisation of natural assets, or the opening up of a frontier region – all of which a real or an imagined communal group may resist or deny – is certainly intrinsic to the majority of genocides.»

⁴⁰⁷ Det er i beste fall en unøyaktig generalisering når Boris Barth skriver at «sie (den tyske settlerbefolkningen) opponierten gegen die Mord an die Herero» (Barth 2006: 132)

The analysis of the frontier genocides waged against the Aboriginal Tasmanians, the Yuki of California, and the Herero of Namibia reveals a surprisingly congruent pattern despite the fact that the cases took place on different continents, under different regimes, and under different periods. The pattern divides into three phases. Colonists initiate the first by invasion. Economic and political frictions then develop between the two groups as they struggle for limited resources and political power. Unable to compete with the invaders' technology, arms, and wealth, the indigenous people find their economy fundamentally threatened and basic political rights denied under the settler regime...Aboriginal people begin the second phase by attacking settlers and their property in an attempt to regain access to economic resources, reclaim lost land, protect political rights and exact revenge. Settlers and their governments then retaliate, but cannot quickly defeat the indigenous peoples' guerrilla insurgency. Out of frustration and expediency, the invaders choose a «final solution» to the military conflict...During and after the genocidal military campaign, the settlers' government initiates the final phase by incarcerating Aboriginal people in camps that bear comparison with the Soviet gulag. In these reservations, settler governments continue genocidal policy through a varying combination of malnutrition, insufficient protection from the elements, inadequate medical care, overwork, unsanitary conditions, and violence.⁴⁰⁸

Å fastholde materielle og strukturelle hovedtrekk ved en grunnleggende konflikt, betyr selvsagt ikke at den nye diskusjonen om hva som konstituerer et folkemord, og om hva som mer spesifikt fant sted utover i krigsåret 1904, på noen måte er uinteressant. Det har derfor vært viktig å redegjøre for nyere tolkninger av hvorfor krigsutbruddet fant sted akkurat på dette tidspunktet (og akkurat i en slik form), ikke minst med utgangspunkt i Jan-Bart Gewalds utfordrende og kontroversielle nybrottsarbeid. Det bør være fullt mulig å feste lit til hans detaljerte beskrivelse av det aktuelle hendingsforløpet rundt 10.–12. januar 1904, som peker i retning av en serie misforståelser og paranoide reaksjoner hos enkelte tyske offiserer og embetsmenn, uten at det dermed er nødvendig å kaste helt om på forskningstradisjoner som legger vekt på at antikolonialistisk motstand med våpen i hånd før eller seinere ville

⁴⁰⁸ Madley 2004: 167–168.

komme fra en stadig mer desperat hererobefolkning. Det er da også vanskelig å forstå hvordan en betydelig hererostyrke så raskt kunne organiseres uten at det var truffet noen form for forberedelser.

Enighet med enkelte nyanser

Selv om langt fra alle viktige temaer er uttømmende behandlet i forskningslitteraturen, har gjennomgangen av et stort tilfang av bidrag fra faghistorikere og samfunnsforskere vist at det er utbredt faglig konsensus om at den tyske kolonimakten var ansvarlig for folkemord i Namibia i 1903–1908. Det legges her til grunn både FN-konvensjonen og flere av de definisjonene som er mest utbredt i dag, vel vitende om at noe slikt begrep ikke fantes i 1904.⁴⁰⁹ Unntatt fra en slik konsensus er, naturlig nok, de forskere som fastholder en restriktiv definisjon som begrenser kategoriseringen av folkemord til noen ytterst få historiske tilfeller. Et nyere eksempel på dette er Boris Barth, som reiser tvil om at det er flere utvetydige tilfeller enn Armenia, det jødiske holocaust og Rwanda, men som likevel plasserer Namibia – sammen med bl.a. det stalinistiske regimet og Røde Khmer i Kambodsja – i en kategori hvor det må sies å foreligge «skjellig grunn til mistanke» om at det ble begått folkemord.⁴¹⁰ En vesentlig svakhet ved hans diskusjon er at han ikke fører framstillingen videre enn til desember 1904, og at det gis inntrykk av at utviklingen i retning av folkemord ble stanset ved at keiseren på dette tidspunkt opphevet Lothar von Trothas *Schiessbefehl*. På denne måten fanger Barth ikke opp den litteraturen som legger vekt på at folkemordet ble fullført gjennom fortsatt krig, opprettelse av arbeids- og dødsleirer og en kolonipolitikk som fratok lokalbefolkning deres politiske, materielle og kulturelle livsgrunnlag. I motsetning til i annen nyere litteratur er heller ikke krigen mot namabefolkningen trukket inn.

Som nevnt i kapittel 1 er det blitt vanlig å inkludere Namibia i generelle framstillinger av folkemord gjennom historien, der betegnelsen «det tjuende

⁴⁰⁹ En treleddet definisjon, der alle leddene må sies å dekke situasjonen i Namibia, er nylig lansert av Martin Shaw: «1. The identification of a social group as an *enemy* in an essentially military (rather than merely political, economic or cultural) sense – that is, as a group against which it is justified to use physical violence in a systematic way. 2. The intention to destroy the real or imputed *power* of the enemy group, including its economic, political, cultural and ideological power, together with its ability to resist this destruction. 3. The actual deployment of violence to destroy the power of the enemy group through *killing* and physically harming a significant number of its members, as well as other measures.» (Shaw 2003: 37)

⁴¹⁰ Barth 2006, kapittel 3: «Fälle mit Genozidverdacht».

århundrets første folkemord» ofte blir brukt. Hvis vi følger A. Dirk Moses' forslag om å isteden å omtale perioden 1850–1950 som «the racial century of European genocide» (se kapittel 1), vil krigen mot hereroer og namaer i Namibia derimot bli sentralt plassert omtrent midtveis. Selv blant forfattere som avviser at det fra starten forelå noen planlagt aksjon med klare direktiver fra myndighetene i Berlin, trekkes det fram andre forhold som gjør det rimelig å tale om folkemord. I samleverket *A century of genocide* framholder Jon Bridgman og Leslie Worley at det ikke er så enkelt å besvare spørsmålet om det forelå et folkemord i Namibia, men etter å ha analysert det historiske hendingsforløpet mener de at dette likevel er en rimelig betegnelse. For denne oppfatningen legger de særlig til grunn at det var representanter for den tyske staten som tok sikte på ødelegge et helt folk, og at både Keiser Wilhelm II og generalstaben i Berlin – dvs. de to viktigste elementene i det tyske statsstyret – hadde kjennskap til det som foregikk (og at det forelå en stilltiende godkjenning).⁴¹¹ Det er også verdt å merke seg at William D. Rubinstein, som i sitt bredt anlagte oversiktsverk *Genocide. A history* både tar til orde for restriktive definisjoner og advarer sterkt mot å bruke begrepet folkemord mer generelt om de omfattende overgrep som fant sted under europeisk kolonialisme, likevel framhever at erklæringer fra von Trotha minner sterkt om det budskapet som seinere kom fra nazioffiserer under det jødiske *holocaust*. Etter å ha drøftet flere relevante innvendinger mot å betegne kolonikrigen i Namibia som folkemord, velger Rubinstein å konkludere slik:

The destruction of the Hereros does seem, by any standard, to constitute genocide, and (...) to unite the colonial period with the Age of Totalitarianism, a bridge to the genocide of the Armenians (carried out by the Turks with some German assistance) a decade later, and then to the horrors of the Nazi regime. In particular, the deliberate use of the state's military power to decimate a civilian population pointed the way ahead.⁴¹²

Selv om det altså – med noen få unntak – ser ut til å ha utviklet seg en bred samstemmighet i den toneangivende faglitteraturen, utelukker dette selvsagt ikke meningsforskjeller i viktige spørsmål. Det er også flere områder hvor kildene ikke gir grunnlag for entydige tolkninger. Som vi har sett ovenfor, er

⁴¹¹ Bridgman og Worley 2004: 15–16.

⁴¹² Rubinstein 2004: 101–102.

de konkrete begivenheter som utløste krigen i januar 1904, et slikt tema. Det er også rom for ulike vurderinger av hvor stort folketallet i sentrale og sørlige deler av Namibia var før folkemordet, noe som har betydning for å fastslå hvor stor andel som mistet livet. Variasjoner i prosentandeler kan likevel aldri være noe sentralt punkt i diskusjonen om folkemord, og det er ingen definisjon som forutsetter at alle innbyggere i en nasjon eller alle medlemmer av en etnisk gruppe fysisk må utslettes for at begrepet skal anvendes. Det er selvsagt ingen tilfeldighet at FN-konvensjonen fra 1948 taler om «handlinger som er begått i den hensikt å ødelegge *helt, eller delvis*, en nasjonal, etnisk, rasemessig eller religiøs gruppe som sådan». En slik formulering ser for øvrig ut til å ha kommet til som et kompromissforslag etter norsk initiativ.⁴¹³ I sin rapport til FN i 1985 foreslår Benjamin Whitaker en reformulering, der det tales om «a reasonably significant sector of the group», noe som utvilsomt er dekkende for det som hendte i Namibia.⁴¹⁴

Situasjonsbestemt utvikling mot ekstreme «løsninger»?

Mens hovedtyngden av faglitteraturen tidligere kom fra afrikahistorikere med kolonialisme som spesialområde, slik som Helmut Bley og Horst Drechsler, har den nye debatten fått et verdifullt tilfang av bidragsyttere med røtter i komparativ historie og folkemordsforskning. Litteraturen er også blitt beriket av flere studier som kaster lys over institusjonelle strukturer, slik som det tyske militærapparatets karakter og dets doktriner. En framstående representant for denne retningen er historikeren Isabel V. Hull, som nylig har lagt fram en større studie av politisk og militær kultur under det tyske keiserdømmet. Et av hennes viktige poenger er at kolonialisme, rasisme og brutale kriger i hovedsak er en del av et europeisk fellesmønster, og at keiserrikets Tyskland ikke må oppfattes som en stat på kollisjonskurs med de rådende vestlige normer for internasjonal atferd. (Det skulle bli annerledes under det tredje riket.) Men samtidig som Hull viser at Tyskland i denne perioden på langt nær var noe isolert tilfelle, ser hun det likevel som sin oppgave å løfte fram enkelte tyske særtrekk som kan være med på å forklare folkemordet i Namibia. Ikke minst oppholder Hull seg ved en *politisk og militær kultur* som innskrenket spillerommet for motforestillinger fra administrativt eller

⁴¹³ Lippman 2002: 181.

⁴¹⁴ Whitaker 1985: 16.

politisk hold. Dette er et forhold som også forklares med at keiserens konstitusjonelle posisjon både motvirket samordning mellom ulike departementer og utforming av en sammenhengende utenrikspolitikk.⁴¹⁵

Innenfor denne nye retningen blir det – som vist ovenfor – lagt stor vekt på å analysere de situasjonsbestemte forhold som førte til at tyske tropper denne gang ikke nøyde seg med å slå ned et lokalt opprør, men valgte en total krig som til slutt endte i et folkemord. Et sentralt spørsmål er her *når* (og ikke *om*) det ble truffet beslutninger som førte til at en stor del av befolkningen i det sentrale og sørlige Namibia ble drept i kamp eller mistet livet som følge av tørst og sult. Et grunnleggende tema i denne litteraturen er at det først var i ukene etter Hamakari-slaget i august 1904 at det skjedde et grunnleggende skifte, til dels forårsaket av at tidligere strategier for krigføring og kontroll hadde slått feil.⁴¹⁶ Kanskje er det mest fruktbart å bruke begrepet *kumulativ radikaliserings* eller *Eskalationsdynamik* om den prosess som fant sted, for å låne et uttrykk som har vært brukt i utforskningen både av Armenia og av folkemord under den andre verdenskrigen. Heller ikke i noen av disse tilfellene var det tale om noe rettlinjert eller determinert utviklingsforløp, og veien fram mot folkemord er derfor ofte betegnet som «a twisted path». Felles med Namibia er at det er tale om regimer som befinner seg i en utsatt stilling eller i en krisesituasjon.⁴¹⁷ I stedet for å framstille den tyske krigsmaskinen som effektiv og usårbar, slik som Brigitte Lau beskylder enkelte historikere for å gjøre (se kapittel 7), er det blitt mer vanlig å legge vekt på at de tyske tropene befant seg i en kritisk fase og i en sjokktilstand som følge av forventninger som ikke var tilfredsstilt. Det er derfor en grunnleggende feilkobling fra Brigitte Laus side at folkemord nærmest skulle forutsette at overgriperen har full kontroll og er kjennetegnet av allmakt. I Namibias tilfelle er det mer nærliggende å vise til både en krenket militær stolthet og en trussel mot forestillingen om rasemessig overlegenhet. I sin analyse peker Mark Levene på at drivkraften bak Tysklands «genocidal policy» langt på vei er å finne i det forhold at den afrikanske lokalbefolkningen, som ble kalt «bavianer» og oppfattet som en mindreverdige rase, viste en kraft, styrke og et organisatorisk nivå som langt overskrider den rollen de var tildelt innenfor kolonisamfunnet. I

⁴¹⁵ Hull 2005: 325.

⁴¹⁶ Dette er et poeng som nylig er framholdt av Gewalt 2005a: 33: «The soldiers experienced intense disappointment, frustration and alienation with what they found. In part, these conditions led to the absence of norms and the venting of frustration upon those deemed responsible for the disappointment and fear being experienced by German soldiers.»

⁴¹⁷ I komparativt perspektiv er dette kort drøftet av A. Dirk Moses: 2004b: 18.

denne forstand var det en reell risiko for at forestillingen om den tyske rasens overlegenhet ble avslørt som en løgn.⁴¹⁸ (Kanskje var *die Übermenschen* ikke så overlegne likevel?) Mer allment sammenfatter Mark Levene situasjonen slik:

After all, what is Germany pre-1914 but a new state which, on the one hand believes itself to be incredibly strong and is indeed overbrimming with hubristic self-confidence about its potential as a world power yet, on the other, seems to be quite terrified that sooner or later someone is going to demonstrate that the image is a case pure and simple of the emperor's new clothes. In this tension lies a national self-destruct mechanism which precedes the Nazis.

Søkelys på von Trotha

Mens den tidligere litteraturen særlig oppholdt seg ved von Trothas *Ver-nichtungsbefehl* (eller *Genozidbefehl*) fra 2. oktober 1904, har ny forskning løftet fram flere andre dokumenter som enda klarere peker mot en strategi som ender i folkemord. Mot denne bakgrunn konkluderer da også Michael Mann i sin analyse av Namibia at von Trotha med grunnlag i sine egne vitneforklaringer ville ha blitt dømt for folkemord om en internasjonal straffedomstol hadde eksistert i 1905. Mann legger til at flere krigsdeltakere nok også ville ha blitt dømt om det ble lagt fram tilstrekkelige bevis, men at det er mer tvilsomt om keiser Wilhelm II og general von Schlieffen personlig ville ha blitt domfelt.⁴¹⁹

Selv om det kan sannsynliggjøres at von Trothas strategi skrittvis ble utviklet og konsolidert, slik tesen om «kumulativ radikaliserings» bygger på, er det også mye materiale som sannsynliggjør at han allerede på et tidlig tidspunkt hadde et videre krigsmål enn bare å tilføre hererobefolkningen et militært nederlag. I et slikt perspektiv er hans ordre av 2. oktober 1904 langt fra noe tilfeldig innfall eller fantasifoster (*Hirngespinnst*).⁴²⁰ I flere brev, notater og dagbokopptegnelser gir han uttrykk for mer ultimative – i motsetning til mer situasjonsbestemte – holdninger, ikke minst når han minner om at han flere ganger tidligere har varslet en avgjørende rasekamp (*Rassenkampf* eller *Rassenkrieg*), og at den oppstanden han var sendt til Namibia for å slå ned, bare var første ledd i et endelig oppgjør – eller en uunngåelig rasekrig – som alle

⁴¹⁸ Levene 2005a: 38.

⁴¹⁹ Mann 2004: 106.

⁴²⁰ Zimmerer 2004: 111.

kolonimakter før eller seinere ville stå overfor. Også etter tilbakekallingen til Berlin mot slutten av 1905 la von Trotha vekt på den uunngåelige rasekrigen når hans handlinger skulle rettfærdiggjøres.⁴²¹ Dette var en holdning som det er all grunn til å tro at både Keiser Wilhelm II og generalstabens leder i Berlin delte, og som klart skinner i gjennom i den offisielle krigshistorien.⁴²²

Uansett situasjon og fase i krigen viste von Trotha en kompromissløs motstand mot alt som kunne minne om forhandlinger og våpenhvile, dvs. at han blokkerte alle åpninger for en avslutning av krigen før den gikk over i sin folkemordsfase. I en slik holdning er det mulig å spore en grunnleggende forestilling om at det alltid var fare for en ny oppstand, dvs. så lenge det fantes hereroer på namibisk jord. Det er i et slikt perspektiv man må forstå hans understrekning av at hererobefolkningen må fordrives eller utryddes. Herfra er veien kort til å konkludere at den logiske løsning (*Endlösung*) må være å utrydde eller fordrive en hel befolkningsgruppe, slik at de tyske kolonimyndighetene kunne være trygg på at det i framtida aldri mer ville bli tilsvarende opprør. Et slikt utviklingsforløp kan også ses på som en illustrasjon på en mer generell tendens til at kriger står i fare for å bevege seg over i en fase som innebærer massedrap på sivilbefolkningen og – i siste instans – folkemord.⁴²³

Selv om de skriftlige kildene ikke alltid er like uttømmende, og det heller ikke finnes noe klart *Allerhöchste Kommando-Order*, er det liten tvil om at von Trotha handlet i visshet om å ha ryggdekning både i militære doktriner og i høyere organer, inkludert den aller høyeste *Kriegsherr*, dvs. keiseren selv.⁴²⁴ At det mest er tale om en egenrådig og ekstremt rasistisk general som kjørte sitt eget løp, slik Boris Barth antyder i boka *Genozid*, vil være det

⁴²¹ «Es ist und bleibt ein Rassenkampf, an dem alle Völker der Erde interessiert sind, die das schwarze Erbe wirtschaftlich anzutreten bereit sind. Vor Beendigung dieses Krieges die Pflugschar anzulegen, ist vergebliches Bemühen. Das lehrt uns das Studium der Kolonialgeschichte aller Völker. Die 50 Jahre, die diesem Rassenkampf vorausgingen, waren nur das Präludium, das das schwarze Volk brauchte, um sich der Wirklichkeit bewusst zu werden.» Sitatet er fra 23. juli 1906, og er gjengitt hos Krüger 1999: 62.

⁴²² I generalstabens krigshistoriske verk fra 1906 er det oppsummert slik: «Der grosse unvermeidbare Kampf mit den Eingeborenen musste früher oder später kommen, wollte anders Deutschland nicht auf eine (...) Erschliessung des Landes verzichten. Wer hier kolonisieren wollte, musste zuerst zum Schwert greifen und Krieg führen – aber nicht mit kleinlichen und schwächlichen Mitteln, sondern mit starker, Achtung gebietender Macht bis zur völligen Niederwerfung der Eingeborenen.» (Brehl 2004: 207)

⁴²³ Dette er et hovedpoeng hos Shaw 2003.

⁴²⁴ Krüger 1999: 62. En grundigere vurdering av keiserens rolle må trolig vente til John C.G. Röhl's monumentale arbeid om keiser Wilhelm II når fram til 1904/05. Det foreløpig siste bindet (bd. 2) går fram til 1900: *Wilhelm II. The Kaiser's personal monarchy, 1888–1900* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004).

samme som å se bort fra den kontekst (dvs. det kommandoforholdet) som von Trotha var seg bevisst å stå i. Når han ble valgt ut av keiser Wilhelm II for å slå ned motstanden med alle midler (*mit allen Mitteln*) og lede det tyske felttoget, var det nettopp ut fra det omdømmet von Trotha hadde skaffet seg fra både Øst-Afrika og Kina. Det er selvsagt riktig at han hadde et betydelig spillerom for egne beslutninger, noe som alltid er tilfelle i en situasjon med lange og dårlige kommunikasjonslinjer til hovedkvarteret i Berlin, men det er grunn til å tro at hans spillerom var i samsvar med ønsket hos høyere myndigheter. Det er like tydelig at hans offiserer og soldater var lojale og disiplinerte nok til å utføre de ordre som ble gitt, og at det ikke er noe som tyder på at de satte spørsmålsteget ved legitimiteten i den kurs som ble valgt, noe som også bekreftes av generalstabens offisielle krigshistorie. (Det er bare kjent et eneste tilfelle av ordrevegring.)⁴²⁵ Under alle omstendigheter kunne von Trotha med rette vise til keiserens uttrykte motvilje mot forhandlinger og hans klare forventninger om en knusende militær seier.

For ikke å gå seg helt vill i detaljdiskusjon og spissfindige definisjoner er det viktig både å strekke tidsperspektivet lenger enn til det første krigsåret og å løfte blikket utover de sentrale delene av landet, noe som meget fruktbart blir gjort i nye arbeider av bl.a. Kuss, Kössler, Krüger, Erichsen, Gewalt, Melber, Zeller og Zimmerer.⁴²⁶ De som hadde overlevd kriger og avsperring i ørkenen, ble nesten uten unntak plassert i fange- og arbeidsleirer, kjent som konsentrasjonsleirer, der dødsprosenten mest sannsynlig lå rundt 50 prosent, og i flere tilfeller lå langt høyere. I ordrene om å opprette disse leirene ble det eksplisitt gjort klart at de ikke bare tok sikte på dem som på en eller annen måte hadde deltatt i oppstand og krig, men at de gjaldt for alle – menn, kvinner og barn – som tilhørte de angitte folkegruppene. Beslutningen om å opprette disse leirene ble truffet på øverste politiske hold, med instruks fra rikskansleren selv. Det er derfor gode grunner for å se på konsentrasjonsleirene som en egen fase i en krig som nå hadde krysset terskelen over til folkemord og «dødelig etnisk gulag».⁴²⁷ Som nevnt er det også grunn til å se kolonipolitikken etter 1907 som en konsolidering av folkemordet, ettersom det knapt finnes noe eksempel i kolonihistorien på et så totalitært regime med institusjonell rasisme og en mobilisering av alle ressurser i den undertrykkende kolonistatens tjeneste.⁴²⁸

⁴²⁵ Barth 2006: 131.

⁴²⁶ Se litteraturlista.

⁴²⁷ Madley 2004: 182.

⁴²⁸ Zimmerer 2001b.

Når spørsmålet om holdninger hos von Trotha og i generalstaben står så sentralt i deler av litteraturen, finner vi forklaringen i en sterk tradisjon innenfor studier av folkemord som legger vekt på å finne klart uttrykte intensjoner og en samordnet plan utformet på høyeste politiske eller administrative hold. (For andre krigsforbrytelser og forbrytelser mot menneskeheten er det ikke et folkerettslig krav om at en slik klar hensikt må bevises, her er det som kjent tilstrekkelig at handlingen i seg selv er begått.) Selv om det selvsagt er viktig å søke etter slike intensjoner, er det like klart at tanker og planer ikke er løsrevet fra en bredere sammenheng. Det er derfor en klar tendens innenfor nyere folkemordsforskning til å se mer på allmenn kontekst og på resultater enn på klart formulerte planer i snever forstand.⁴²⁹ En slik tilnærming er også tydelig i de domsavsigelser som er foretatt av Arushatribunalet som etterforsket folkemordet i Rwanda. Slik sett kan en intensjon sies å foreligge når handlinger begås med en betydelig grad av bevissthet om at utfallet vil være så katastrofalt som i Namibia (eller Rwanda).

Et annet og ikke uviktig spørsmål er selvsagt hvor fruktbar en slik «legalistisk» tilnærming er i folkemordsforskningen og i historiske studier av krigen i Namibia. Dette er et tema som ikke minst diskuteres av Isabel V. Hull:

With Trotha's enunciation of intent to make all Herero disappear from SWA, together with his far-reaching accomplishment in fulfilling this goal, he meets the qualifications that many authors have set for «genocide». Intended totality plus a real effort to achieve it, not the complete eradication of a people, are the standards typically used to define a genocide. I believe historical analysis is better done freed from the fetters of this legalistic and rather static definition and the typologies it has spawned, so that we can concentrate instead on how genocide has sometimes developed from smaller causes in the absence of ideological motivation. Trotha's proclamation is interesting precisely because it was ex post facto; the annihilation had been occurring all along. The «policy» followed and retroactively justified the actions that had spiraled from practices and doctrines as they confronted an intractable situation.⁴³⁰

⁴²⁹ Dette er et tema som har vært grundig diskutert, ikke minst blant tyske historikere, siden 1980-tallet. For en kort oppsummering av denne diskusjonen, se Jones 2006, kap. 6.

⁴³⁰ Hull 2005: 57.

Et «dysfunksjonelt» folkemord?

Når det i framstillingen ovenfor også er lagt vekt på å skissere noen hovedtrekk i perioden fra den offisielle krigsslutningen i 1907 til 1915, er det fordi det er rimelig å betrakte denne perioden som en logisk forlengelse av selve krigføringen, og dermed også som en videreføring av folkemordet. Ved å konfiskere all jord og alle husdyr, og ved å gjennomføre et undertrykkende og nærmest altomfattende lovverk, tok den tyske politikken sikte på å fullføre nama- og hererosamfunnets undergang, dvs. både økonomisk, politisk og kulturelt. Den nye lovgivningen i Namibia framstår innenfor en generell kolonihistorie som et ekstremt tilfelle av raseundertrykking. Og mens det i forskningen er en viss uenighet om graden av støtte til von Trothas militære strategier, er det altså ingen uenighet om at de to neste fasene – konsentrasjonsleirene og den totale undergravning av hereroenes og namaenes eksistensgrunnlag – ble gjennomført ved hjelp av keiserlige forordninger, ordrer fra rikskansleren, lovvedtak i Riksdagen og administrative beslutninger av en koloniadministrasjon som ikke lenger befant seg i militær unntakstilstand. Som nevnt ovenfor er det også en merkbar forskjell mellom den mer reformpregete kolonipolitikken som ble ført i Tysk Øst-Afrika (Tanzania) etter Maji-Maji-krigen i 1905/06, og den intensiverte undertrykkingen som kjennetegnet den siste fasen av tysk kolonialisme i Namibia. Når det er lagt så stor vekt på hendingsforløpet og tyske undertrykkingsstrategier etter 1907, der søkelyset særlig er rettet mot rasingen av politiske og kulturelle institusjoner (og folks materielle livsgrunnlag) kan dette også sies å være i pakt med de perspektiver på folkemord som Raphael Lemkin har anlagt i både publiserte og upubliserte arbeider.

I diskusjonen om den militære ekstremisme og situasjonsbestemte dynamikk som kjennetegnet utviklingen i annet halvår 1904, har enkelte forskere trukket fram at von Trotha var på kollisjonskurs med de langsiktige økonomiske interessene i kolonien ved at arbeidskraften ble avlivet eller fordrevet fra landet. Et slikt synspunkt har – i alle fall implisitt – til oppgave å korrigere de mer materialistiske tilnærmingene som bl.a. Horst Drechsler har lagt til grunn. Dette er argumenter som ikke minst blir framholdt med tyngde av Henrik Lundtofte og Isabel V. Hull.⁴³¹ I deres perspektiv utviklet krigen seg «dysfunksjonelt», i den forstand at den rammet både arbeidskraft og kvegbestanden, i tillegg til at den kostet mer penger og flere tyske liv som følge av den kompromissløse motstanden mot forhandlinger. Det er imidlertid ikke vanskelig å finne paralleller i det tredje riket under verdenskrigens siste år,

⁴³¹ Hull 2005: 91.

som når det ble brukt så store ressurser rett før det store sammenbruddet til å deportere 440 000 ungarske jøder til utryddingsleirene. Selv om nyere forskning har understreket mer enn tidligere at det tredje riket medførte økonomiske gevinster for store deler av befolkningen, kan folkemord selvsagt ikke reduseres til velkalkulerte nytteberegninger.⁴³²

Dersom vi ser på det som hendte umiddelbart etter krigen, er det utvilsomt riktig at folkemordet førte til en akutt mangel på arbeidskraft. Som nevnt ovenfor ble dette imidlertid avhjulpet gjennom slave- og tvangsarbeid, og i siste del av den tyske koloniperioden og under det påfølgende sørafrikanske styret ble problemet i hovedsak løst ved migrantarbeidere fra ovambotalende områder i nord. Allerede midt på 1890-tallet hadde en rapport om koloniens økonomiske framtidsutsikter framholdt at hereroene ikke var «a suitable and serviceable element of the population», og at behovet for arbeidskraft derfor måtte løses på andre måter.⁴³³ Det er dessuten gjennom folkemord og avfolkning at grunnlaget ble lagt for en typisk *Siedlungskolonie*, der de som bodde der fra før, ble drept eller drevet vekk for å gi plass for tyske storbønder. Ikke så få tyske soldater eller offiserer ble da også belønnet for sin krigsinnsats med store jordeiendommer og gunstige lån. Hvis vi tenker oss at herero- og namaoppstanden hadde lyktes, eller at det tidlig ble inngått en kompromisspreget forhandlingsfred, ville det ha blitt langt vanskeligere å få til en konsolidering av det tyske herredømmet i økonomisk forstand. Eller med Benjamin Madleys ord: «Territory is inherently finite in area and resources; thus there is competition for access to and control of these fundamental sources of survival and wealth.»⁴³⁴

⁴³² Levene 2005a: 142–143. For en mer generell diskusjon, se Aly 2005.

⁴³³ Bley 1971: 112–113.

⁴³⁴ Madley 2004: 189.

Kapittel 11

Fra Namibia til det tredje riket?

Brudd eller kontinuitet?

Med utgangspunkt i den nye forskningen omkring folkemordet i Namibia har det også blitt virvlet opp en rekke andre viktige temaer enn dem som er behandlet ovenfor. Ikke minst er spørsmålet reist om det er noe spesifikt tysk ved den formen for kolonialisme og krig som vi kjenner fra Namibia rundt det forrige århundreskiftet, dvs. om det finnes en tysk *Sonderweg* i Afrika, og om det er mulig å trekke forbindelser herfra til holocaust i Europa bare noen tiår seinere. Diskusjonen omkring en slik *Kontinuitätsthese* er, av forståelige grunner, særlig framtrepende i den tyskspråklige litteraturen.⁴³⁵ Dette er et tema som ble berørt av Hannah Arendt allerede i 1951:

African colonial possessions became the most fertile soil for the flowering of what later was to become the Nazi elite. Here they had seen with their own eyes how peoples could be converted into races and how, simply by taking the initiative in this process, one might push one's own people into the position of the master race.⁴³⁶

⁴³⁵ Oversikter over denne debatten finnes bl.a. hos Eckert 2003, Zimmerer 2004, 2005a, 2005b og Kössler og Melber 2004 a, 2004b. Den mest utførlige framstillingen på engelsk finnes hos Madley 2005. Et tidlig bidrag var Melber 1992, der det tyske koloniherrredømmet i Namibia framstilles som det første eksempel på «Zivilisierung durch Vernichtung». For en tidlig avvisning av kontinuitetstesen i et «revisjonistisk» perspektiv, se Spraul 1988.

⁴³⁶ Arendt 1985: 206. Interessant nok var det også enkelte røster tidlig i århundret som pekte på at det som hadde utspilt seg i Namibia, kunne gjenta seg andre steder. Allerede i 1909 kom historikeren Moritz Julius Bonn med følgende advarsel: «So lange es noch Leute gibt, die eine solche Politik für die naturnotwendige halten, besteht die Gefahr, dass sie auch einmal an anderen Stellen zur Anwendung kommen könnte. Wenn die Fehler der Trothaschen Kolonialpolitik sich theoretisch verklären lassen, dann wird uns nichts von ihrer Wiederholung schützen.» (Schaller 2004: 406)

Selvsagt er det ikke tale om noen enkel, determinert og rettlinjert utvikling fra Namibia til Auschwitz (eller fra Windhoek til Warszawa), og det er ingen uenighet om at holocaust har en annen dimensjon og er et resultat av et mektigere statsapparat, en mer industrialisert modernitet og en mer sammen-tømmret ideologi. Flere sentrale forskere, slik som Birthe Kudrus og Boris Barth, er av den oppfatning at sammenlikninger og diskusjoner om sammenhenger er presset for langt, og at den tyske kolonialismens betydning for framveksten av nazisime og det tredje riket ikke må overdrives.⁴³⁷ Blant de mange påfallende forskjellene er også at herero- og namabefolkningen i sine deler av landet utgjorde en klar *majoritet*, og at spørsmål om religion eller livssyn ikke ser ut til å ha spilt noen viktig rolle. Med rette er det i litteraturen også pekt på at det var en åpen motstand mot kolonikrigen i deler av den tyske offentligheten, dvs. at samfunnet ikke var like lukket og totalitært som under det tredje riket. Ved å understreke at det var rom for motstand, meningsbrytninger og offentlig debatt, blir det imidlertid mer vanskelig å «unnskyld» de tyske ugjerningene med at de som var ansvarlige, bare handlet innenfor den rådende *Zeitgeist*, og at det er anakronistisk å forvente at de skulle overskride sin samtids «moralske univers».

I fagdiskusjonen om momenter som peker fra en *Früfaschismus* i koloniene mot det som skulle komme i vår egen verdensdel, er det kanskje mest fruktbart å se på Namibia som en *overgangsform* mellom lokale bosetteres ønske om å utrydde dem som bodde der fra før, og de organiserte folkemordene i statlig/byråkratisk regi som fulgte seinere i århundret. Mens individuelle bosettere spilte en nøkkelrolle i utryddingen av urfolk i Amerika og Australia, var det tross alt den organiserte tyske kolonistaten – som bygde på tropper sendt fra Tyskland og ledet av en general i et klart kommandoforhold – som bærer ansvaret for det som utviklet seg til et folkemord i Namibia. På samme måte har det også, som vist ovenfor, vært lagt vekt på å forstå konsentrasjonsleirene i Namibia som en overgangsform mellom tidligere interneringsleirer (som i Sør-Afrika) og arbeids- og dødsleirene under det tredje riket.⁴³⁸ Selv om *Konzentrationslager* riktignok ble brukt som en fellesbetegnelse, ser vi at det i praksis ble et skille mellom en *Arbeitslager* og en *Vernichtungslager*. Det klareste eksempel på det siste er Shark Island, som av afrikanere ble omtalt som *Todesinsel*. Det har vært vist til at dødsprosenten også var meget høy blant dem som ble satt til å utføre jernbanebygging og

⁴³⁷ Kudrus 2004 og Barth 2006. Det samme framholdes av Graichen og Gründer 2005.

⁴³⁸ Kuhn 1997: 451.

annet tvangsarbeid, for eksempel mistet 1359 av 2014 fanger (67 prosent) livet under jernbanebygging i perioden fra januar 1906 til juni 1907.⁴³⁹ De omfattende planene om massedeporasjoner av namagrupper fra Namibia til andre tyske kolonier, som ble skrinlagt av økonomiske grunner, er likeledes blitt sett på som en ideologisk forløper for den sosialteknologiske *Umsiedlung* som kjennetegnet befolkningspolitikken i naziperioden.⁴⁴⁰ Omdanningen av Namibia etter krigen har da også blitt beskrevet som en utvikling i retning av en totalitær kontroll- og overvåkningsstat som regulerte alle sider ved samfunns- og privatlivet. Kravet om at alle afrikanere i en slik *Überwachungsstaat* skulle bære et identitetsmerke med nummer er – ikke urimelig – sammenliknet med påbudet om at alle jøder skulle bære davidstjernen.⁴⁴¹

Det mest åpenbare berøringspunktet mellom Namibia og Nazi-Tyskland er den utbredte forestillingen om å tilhøre et *Herrenvolk*, mens motparten blir plassert langt nede på en slags rasemessig rangorden. Det er i en slik *Biologisierung* av sosiale relasjoner, der «fienden» helt er fratatt sin menneskelighet, at grunnlaget ble lagt for en stadig mer brutalisert okkupasjon og krigføring både i Namibia og ved østfronten i Europa. Dette er ikke minst dokumentert gjennom en ny studie med tittelen *War of annihilation. Combat and genocide on the Eastern front*.⁴⁴² Erfaringene fra Hamakari og Omaheke viser da også klart at det er lettere å avlive og fordrive en fiende som er avhumanisert og definert som *Untermenschen*, og hvor motsetningene framstilles som en konflikt mellom sivilisasjon og barbari, eller mellom høytstående og lavtstående raser.⁴⁴³ Lothar von Trotha gjorde det som kjent klart at man ikke

⁴³⁹ Madley 2005: 450.

⁴⁴⁰ Dette er et hovedpoeng hos Schaller 2004.

⁴⁴¹ Dette påpekes av Wassbrink 2004: 309, som også lister opp flere analogier mellom de to regimene.

⁴⁴² Megargee 2006. Den klassiske studien på dette feltet er Müller 1991.

⁴⁴³ Rasisme som forbindelsesledd mellom kolonialisme og fascisme er behandlet både av Hannah Arendt og av mange andre forfattere. I kapitlet om Namibia i det nye standardverket om konsentrasjonsleirenes historie er sammenhengen uttrykt slik av Kotok og Rigoulet 2002: 83–84: «Indem der Kolonialismus den Mythos von der Überlegenheit der Weissen förderte und die Anwendung brutalster Gewalt gegen alles, was nicht weiss war, legitimierte, bereitete er den Weg für die schlimmsten Katastrophen des 20. Jahrhunderts. Im Busch lüdigten sich bereits die Schrecken des Ersten Weltkrieges und des nationalsozialistischen Völkermordes an.» I sine krigsmemoarer gir Maximilian Bayer uttrykk for de rådende grunnholdninger når han skriver: «What makes the Herero so revolting, is the fact that their way of thinking is completely different from ours. Their logic is not like our logic...How can we communicate with people whose vocabulary does not even contain words such as 'gratefulness', 'obedience', 'patriotism', 'affection' and 'loyalty'?» Sitatet er hentet fra Dederich 1999: 215.

kunne føre en human krig mot *Unmenschen*.⁴⁴⁴ I dagbøker og krigsmemoarer fra tyske offiserer blir afrikanere ikke sjelden regnet mer som en del av landets fauna enn som en del av menneskeheten, slik at de dermed ble stilt utenfor det moralske ansvarsunivers som gjaldt behandlingen av andre mennesker. Som vist ovenfor delte også koloniguvernør Theodor Leutwein den utbredte oppfatningen hos kolonimaktene at folkerettens regler for krigføring umulig kunne gjelde i Afrika. General von Trothas forestilling om det endelige oppgjøret som måtte komme i form av *Rassenkampf*, et synspunkt han langt fra var aleine om, avspeiler også en totaliserende oppfatning i pakt med sosialdarwinistisk ideologi.⁴⁴⁵ Ikke overraskende ble da også Lothar von Trotha etter sin død hedret som «æresfører» for Hitler-Jugend.⁴⁴⁶ Spørsmålet er imidlertid reist om den eksplisitte rasismen var like dominerende helt fra starten, eller om dette aspektet ble trukket inn for alvor etter at krigføringen ikke hadde gitt den forventete suksess, dvs. at det mer var tale om et forsøk på legitimering av krigføringen enn om en opprinnelig motivasjon.⁴⁴⁷ (Det samme spørsmålet er, som kjent, reist i forskningen omkring holocaust og masse mord under den andre verdenskrigen.) Under alle omstendigheter er det en rimelig konklusjon at en rotfestet rasistisk ideologi svekket motforestillinger mot å gripe til en «endelig løsning», selv om det selvsagt er riktig – som bl.a. Isabel V. Hull understreker med henvisning til andre afrikanske kolonier – at rasisme i seg selv ikke med nødvendighet fører til folkemord.

⁴⁴⁴ I en reportasje i *Berliner Lokalanzeiger* 2. august 1904 skrev journalist Otto Dannhauer bl.a.: «Forbearance and leniency toward such an enemy is simply a crime committed against one's own soldiers. That is also the opinion of the new commander, Lt. Gen. V. Trotha, who recently declared while discussing this subject, Against 'nonhumans' [*Unmenschen*] one cannot conduct war 'humanely'. And he allowed me to publish his words.» Sitatet er hentet fra Hull 2005: 33.

⁴⁴⁵ Bley 2004 understreker også rasisme som et grunnelement i analysen av von Trothas strategi: «He turned out not only as a radical militarist but also as a very determined racist in order to start the unavoidable race war against the coloured races of the world in pre-emptive strikes ... I doubt that in those times any African really understood how deep rooted the European racism was, which was so different from what they knew about relationships between the powerful and the weak or the arrogance of social status between master and client or slave. And this racism implies that colonial wars had the tendency to be fundamentally uncivilized and unlimited with even genocidal consequences.» En bakgrunn for å forstå de de rådende raseideologier er gitt i kapittel 4 («Die Entstehung der Rassenideologie») hos Wassbrink 2004. For en mer utførlig drøfting av dette tema, i form av en meget skarpt formulerte tese, se Plumelle-Urbe 2004.

⁴⁴⁶ Krüger 1999: 10. En minneplakett for von Trotha står fortsatt i Hamburg, se Eckert 2003: 227.

⁴⁴⁷ Dette er et tema som drøftes bl.a. hos Hull 2005: 330.

Flere litteraturhistoriske og ideologikritiske nærlesninger av den særdeles rikholdige litteraturen (memoarer, dagbøker, billedverk, romaner, barne- og ungdomsbøker, dikt, sanger, skuespill osv.) viser tydelig at både krigsdeltakere og litterære hovedpersoner nærmest så det som et moralsk oppdrag og en *Existenzkampf* å utrydde «kulturløse» folkeslag som manglet livets rett, og som stod i veien for det sivilisatoriske framskrittet. Det er her i alt tale om mer enn 1000 verker som tar sitt utgangspunkt i tysk kolonialisme og krig i Namibia, noe som gjør *Koloniallitteratur* til en egen sjanger.⁴⁴⁸ På denne måten blir utryddingen av den afrikanske lokalbefolkningen satt inn i et nærmest evolusjonsbiologisk perspektiv, dvs. som en måte å fullføre historiens hensikter på. *Vernichtung* er med andre ord et mål i seg selv, og ikke bare et militært middel til å avslutte en væpnet konflikt. I stedet for at folkemordet blir benektet eller tonet ned, slik vi kjenner det fra «revisjonistisk» og apologetisk litteratur, er det her tale om samtidige kilder som feirer og bejubler fullføringen av et slags sivilisatorisk oppdrag. Siden mange mente at det var tale om døende raser uten livets rett, handlet det om å gi gud – eller naturen – en hjelpende hånd. Dette var da også budskapet i Maximilian Bayers krigsmemoarer fra Namibia: «Our Lord has made the law of nature such that only the strong of the world have a right to continuity, while the weak and purposeless will perish in favour of the strong.»⁴⁴⁹

Det blir i den nye litteraturforskningen også påvist hvor sterkt en patriotisk og nostalgisk *Blut-und-Boden*-ideologi var forankret i propaganda- og triviallitteraturen, og at dette var en viktig kanal for spredning av både rasistiske og krigsforherligende ideologier fra Afrika og innover i det tyske samfunnet. Det ble med andre ord skapt et grunnlag for det som Adam Jones omtaler som en «racialist-eliminst ideology» eller «extinction disourse».⁴⁵⁰ Innenfor denne sjangeren ble Gustav Frenssens *Peter Moors Fahrt nach Südwest. Ein Feldzugbericht* raskt en kultbok, som bare på noen få måneder etter utgivelsen i 1906 solgte i over 100 000 eksemplarer og snart ble *Pflicht-Lektüre* i skolen. Romanen ble skrevet for å gi ungdom muligheter til å identifisere seg med en krigshelt under kampen mot hererofolket, og boka ble en av de mest leste i

⁴⁴⁸ For postkolonialistiske tekst- og diskursanalyser av en omfattende litteratur etter krigen, der det kastes nytt lys over krigsdeltakernes selvforståelse og deres konstruksjoner av fiendebilder, se Wassbrink 2004, Dabag mfl. 2004, Schaller 2004, Brehl 2003 og Brehl 2004. Dagbøker som egen sjanger er analysert hos Krüger 1999 i et eget kapittel (s. 69–182).

⁴⁴⁹ Dette ble skrevet med direkte henvisning til namabefolkningen i det sørlige Afrika, sitert hos Madley 2005: 436.

⁴⁵⁰ Jones 2006: 68–69.

tyskundervisningen i skolen. (I perioden 1908–1920 kom flere skoleutgaver ut i Sverige.)⁴⁵¹ I analysene av tekster fra det namibiske folkemordets epoke blir det videre trukket fram at mange av memoarbøkene fra offiserer og soldater gjorde krigen kjent for et bredt publikum. Det er heller ingen tvil om at populære barne- og ungdomsbøker bidrog til å skape koloni- og krigsbegeistring hos den oppvoksende slekt. Det mest kjente eksempel på dette er *Okowi – ein Hererospion?*, som en av de ledende offiserer utgav under pseudonym.⁴⁵²

Det er heller ingen tvil om at det med utgangspunkt i krigene i Namibia og Tanzania ble pisket opp høyrenasjonalistiske og rasistiske stemninger som kom til å sette spor etter seg i tysk politikk, noe bl.a. kom til uttrykk gjennom *die Hottentottenwahlen* i 1907 (se kapittel 4).

Strukturelle og personlige bindeledd

I flere nyere studier blir det – ikke overraskende – påvist nære slektsbånd mellom rasisme overfor afrikanere i koloniene og antisemittiske holdninger i Europa, og spørsmålet er mot denne bakgrunn reist om ikke holocaustforskningens oppmerksomhet mot antisemittisme som et grunntrekk i europeisk kultur gjør at den dyptgripende rasismen overfor folk i Asia og Afrika lett kan komme i skyggen.⁴⁵³ Dette er en problemstilling som også er tatt opp av bl.a. Robert Cribb:

⁴⁵¹ Boka ble nylig trykt opp i ny utgave av forlaget Klaus Hess i Göttingen og Windhoek, se Brehl 2003: 92. I 1938 ble Frenssen overrakt Goethe-prisen av Føreren selv, og han ble også nevnt som kandidat til nobelprisen i litteratur. Hans bøker kom i samlet opplag på tre millioner og er oversatt til 16 språk. I boka gir jeg-personen i lange passasjer uttrykk nettopp for sin innsats i den høyere kulturs tjeneste: «Diese Schwarzen haben vor Gott und Menschen den Tod verdient, nicht weil sie die zweihundert Farmer ermordet haben und gegen uns aufgestanden sind, sondern weil sie keine Häuser gebaut und keine Brunnen gegraben haben [...] Gott hat uns hier siegen lassen, weil wir die Edleren und Vorwärtsstrebenden sind [...] Den Tüchtigeren, den Frischeren gehört die Welt. Das ist Gottes Gerechtigkeit...» (Brehl 2003: 90–92) Frenssens bok er også grundig analysert hos Wassbrink 2004: 139–164.

⁴⁵² Forfatteren var generalstabsoffiser Maximilian Bayer, som også har gitt ut et innflytelsesrikt memoarverk fra sin tid i Namibia: *Mit dem Hauptquartier in Südwestafrika* (Berlin: Weicher, 1909). Hans ungdomsbok er grundig analysert hos Wassink 2004: 165–195. Hos Stone 2001 finnes en gjennomgang av en annen viktig bok i samme sjanger, Kurt Schwabe: *Der Krieg in Deutsch-Südwestafrika 1904-1906*. Berlin: Verlag von C.A. Weller, 1907.

⁴⁵³ Spørsmålet stilles bl.a. hos Bartov 2003: 84, som viser til flere undersøkelser om temaet.

[M]any in the non-Western world would see no paradox at all in German brutality towards the Jews. They would point to five centuries of Western intervention in the non-Western world and to the vast number of people killed in the process of Western expansion, many of them murdered with exceptional cruelty. They would argue instead that Jews were part of the Western societies which conquered the rest of the world and exploited and exterminated the peoples they encountered there. The existence of Israel and the support it receives from the West appear to them to be part of the same global process and in their view this long-term process, rather than the relatively brief Holocaust, demands scholarly and political attention.⁴⁵⁴

Flere av dem som under det tredje riket deltok i rasistisk begrunnet masseutrydding og medisinske eksperimenter (*Menschenversuchen*), hadde da også krigs- og administrasjonserfaring fra koloniene. Som nevnt illustrerer ikke minst den kjente raseteoretikeren Eugen Fischer de direkte forbindelseslinjene fra Namibia til naziregimets raselover og utryddingen av de folkegruppene som ikke tilhører den ariske *Hochrasse*.⁴⁵⁵ Det er godt dokumentert at Hitler tidlig var kjent med arbeidene til Fischer og hans nærmeste kolleger, og at han fikk overlevert et eksemplar av deres lærebok i rasehygiene mens han satt i Landsbergfengslet.⁴⁵⁶ I *Mein Kampf* er det ikke vanskelig å finne direkte spor etter dette arbeidet.⁴⁵⁷ En annen berømt, eller beryktet, «rasehygieniker» var Philaethes Kuhn, som var lege og sanitetsoffiser under krigen og folkemordet i Namibia, og som seinere skrev en populær håndbok i raselære. Som vist ovenfor la den ekstreme raselovgivning i Namibia etter 1905 stor vekt på den trussel som *Rassenmischung* utgjorde mot raserenhet, og i *Mein Kampf* førte Adolf Hitler dette videre ved å slå fast at afrikansk blod gjennom raseblanding ville svekke den ariske rasen.⁴⁵⁸ Forbudet mot ekteskap og raseblanding i Namibia var en direkte oppskrift for Nürnberglovene fra 1935. Tyske antropologer var langt fra den eneste akademiske gruppa som fikk

⁴⁵⁴ Cribb 2003: 130.

⁴⁵⁵ At Fischer langt fra var aleine som brobygger mellom rasisme i kolonien og det tredje rikets folkemord, blir understreket hos Ehmman 2003, Eckart 2001 og Weiss 1996: 357–359.

⁴⁵⁶ Dette eksemplaret, med dedikasjon fra forleggeren J.F. Lehmann, befinner seg i dag i The Library of Congress i Washington. Dedikasjonen lyder slik: «To Adolf Hitler, the primary fighter for the meaningful recognition of the race question as the most important cornerstone in our deepening knowledge.» Sitatet er gjengitt hos Schafft 2004: 61–62.

⁴⁵⁷ Madley 2005: 455. De direkte forbindelsene er også dokumentert hos Weingart mfl. 2001.

⁴⁵⁸ Madley 2005: 439.

innflytelse under det tredje riket, men med sine teorier var de viktige bindeledd tilbake til kolonitida og det skillet som ble trukket skarpt opp mellom *Kulturvölker* og *die Wilden*. Herfra var spranget ikke langt til å argumentere for at lavtstående raser burde trenge til side av mer høytstående folkegrupper, og at det – som i Namibia – var tale om *Verdrängungskampf*.⁴⁵⁹

Etter hvert som forskningen for alvor har begynt å interessere seg for personlig kontinuitet og forbindelseslinjer mellom tysk kolonialisme og det tredje riket, blir det hentet fram stadig flere eksempler på ledende koloniadministratorer og offiserer i *die Schutztruppe* som fant sin plass i det nazistiske statsapparatet.⁴⁶⁰ Særlig påfallende er dette med tanke på hvor liten del av den tyske befolkningen som tross alt hadde hatt en direkte kolonitilknytning. (Kanskje var det bare 40 000 som hadde bodd i Namibia, besøkt landet eller deltatt i krigen, men med slektninger blir dette flere hundre tusen.) Begge de to siste koloniguvernørene i Namibia, Friedrich von Lindequist og Theodor Seitz, deltok aktivt i koloniagitasjonen etter den første verdenskrigen, og begge fant veien fra ledelsen i *Deutsche Kolonialgesellschaft* til NSDAP og videre til Hitlers *Reichskolonialbund*.⁴⁶¹ Det samme gjaldt flere koloniguvernører fra Tanzania (bl.a. Heinrich Schnee og Eduard von Liebert), Paul Rohrbach og en rekke andre *Kolonialenthusiasten*.

Den mest framskutte posisjonen i dette miljøet hadde Franz Xaver Ritter von Epp, som hadde sin bakgrunn fra kolonitroppene både i Tanzania og i Namibia. I Namibia var han blant de første som meldte seg frivillig rett etter krigsutbruddet, og som høyere offiser deltok han både ved Hamakari-slaget og i den påfølgende jakten innover mot ørkenen. Han var i Namibia til 1906, dvs. at han også var til stede under opprettelsen av de første konsentrasjonsleirene. Etter den første verdenskrigen ledet han *Freikorps Epp* som spilte en viktig rolle da den sosialistiske rådsrepublikken i Bayern ble knust. Fra 1919 var han øverstkommanderende for *Reichswehr* i Bayern, helt til han i 1928 var blant de aller første som ble valgt inn i Riksdagen for NSDAP. Som Benjamin Madley nylig har dokumentert, hadde von Epp på 1920-tallet en betydelig innflytelse på blant annet Rudolf Hess, Gregor Strasser og

⁴⁵⁹ For en drøfting av tyske antropologi, med de fleste konkrete referanser hentet fra Namibia og krigen mot hereroene, se Stone 2001. En tilsvarende gjennomgang av geografifagets rolle i det samme perspektiv finnes hos Madley 2005.

⁴⁶⁰ Se særlig Madley 2005 og Zimmerer 2005a og 2005b, som utmerker seg ved å gi en lang rekke konkrete eksempler. De personlige forbindelseslinjene fra kolonialisme til fascisme blir også behandlet bl.a. hos Jonassohn og Björnson 1998: 76–78, Stoecker 1986: kapittel 10 og 11, Gründer 2004: 213–233.

⁴⁶¹ Flere andre eksempler gis hos Madley 2005.

Ernst Röhm, og han medvirket også til å lose den unge Adolf Hitler inn på hans politiske løpebane.⁴⁶² Da von Epp, Röhm og Hitler i 1924 tok initiativ til Stormtroppene (SA), var det ikke tilfeldig at de valgte brunskjorter etter mønster fra Schutztruppe-uniformene fra Namibia. Da de forskjellige koloniorganisasjonene i 1934 ble slått sammen i NSDAPs avdeling for kolonispørsmål (*Reichskolonialbund*), var von Epp den selvskrevne *Reichsleiter*. Han ble også belønnet av Hitler med posten som *Gauleiter* i Bayern helt fra 1933 til 1945, og i denne egenskap presiderte han over byggingen av Dachau og utryddingen av praktisk talt alle jøder i Bayern.

Den legendariske leder av de tyske troppene i Øst-Afrika under den første verdenskrigen, Paul von Lettow-Vorbeck («Der Löwe von Afrika»), hadde tidligere tjent under von Trotha både i Tysk Øst-Afrika på 1890-tallet, under bokseropprøret i Kina og under krigen i Namibia helt fram til 1912. I 1919 opprettet regjeringen *Korps Lettow* for å slå ned den radikale oppstanden i Hamburg. Paul von Lettow-Vorbeck ble tvunget til å søke avskjed som offiser etter å ha deltatt i det høyreorienterte *Kapp-Putsch* i 1920. Sist på 1920-tallet var han medlem av Riksdagen for det tysknasjonale partiet, der han etterfulgte storadmiral von Tirpitz. Som samlingsmerke for høyrenasjonalistiske og kolonirevansjistiske kretser spilte han en viktig rolle helt fram til sin død i 1945, men ble aldri medlem av NSDAP. En grunnholdning som von Lettow-Vorbeck delte med mange av de andre som er nevnt ovenfor, er at den tyske ydmykelsen ved Versailles-freden også handlet om at de var blitt fratatt sine kolonier, og at de i motsetning til europeiske rivaler ikke lenger ble sett på som *Kolonifähig*.

Det er i denne diskusjonen også nylig blitt minnet om at Hermann Göring selv bør oppfattes som et bindeledd mellom Namibia og det tredje riket.⁴⁶³ Som nevnt i kapittel 1 var hans far den første *Reichskommissar* i Namibia (1885–1891), der han undertegnet avtaler, slo ned opprør og – ikke så sjelden – utførte piskestraffer. Selv om Hermann var født og oppvokst i Tyskland, tok han farge av et miljø hvor kolonialisme og krig i Afrika var et sentralt tema.⁴⁶⁴ Det er liten tvil om at farens bakgrunn og erfaringer fra Afrika spilte en viktig rolle for hans interesse for kolonisering og imperiebygging. Under selve

⁴⁶² Madley 2005: 452–453.

⁴⁶³ Madley 2005, særlig s. 450–452.

⁴⁶⁴ Ifølge Erich Gritzbachs autoriserte biografi, som ble utgitt på engelsk i 1939, var Göring meget opptatt av farens bragder i Namibia: «The inquisitive and imaginative lad was very keenly interested in his father's campaigning as a Reserve officer in the Wars of 1866 and 1870, but he was even more thrilled by his accounts of his pioneer work as Reich Commissar for South West Africa...and his fights with Maherero, the black King of Okahandja.» Sitatet er gjengitt hos Madley 2005: 451.

Denne propagandaplakaten fra nazitida minner om at erobring av «tapte» kolonier var en kampsak.

Nürnbergprosessen understrekte da også Hermann Göring at farens virksomhet i Namibia var blant de mest avgjørende forhold for hans egen karriere, og hans retorikk i taler og under utarbeiding av planer for det østlige Europa har klare likhetstrekk med koloniideologien og språkbruken vi kjenner fra folkemordet i Namibia. Når han i 1941 antok at 20–30 millioner russere kom til å dø av sult, mente han at det var enkelte folkeslag som fortjente å bli «desimert».⁴⁶⁵ Göring skal også ha uttalt ved starten av Operasjon Barbarossa i juli 1941 at dette ikke var den andre verdenskrigen, men den store rasekrigen.

På et mer allment plan har historikeren Woodruff D. Smith studert den ideologiske opprinnelsen til imperialismen under naziregimet, og et av hans hovedpoenger er at sentrale begreper som *Lebensraum* og *Weltpolitik* ikke bare ble overført fra perioden før 1914, men at de ble forsterket under Weimar-perioden.⁴⁶⁶ I sin grundige studie viser Smith at oppslutningen om *Deutsche Kolonialgesellschafts* koloniagitasjon var større enn noen gang, noe som bl.a. skyldtes at kravet om å få tilbake koloniene som ble fratatt Tyskland gjennom Versailles-traktatene, ble oppfattet som rettmessige. Ifølge samme forfatter ble ideologien om *Lebensraum* nå for alvor koblet sammen med rasebiologisk rasisme, i tillegg til at legitimeringen av tysk imperialismen gjennom henvisninger til «historiens lov» om siviliserte nasjoners rett til å erobre og styre var med på å legge grunnlaget for nazismens frammarsj. Et annet tema som ble løftet fram i en rasistisk kampanje rettet mot afrikanere i mellomkrigstida, var at afrikanske soldater var til stede på europeisk jord for å tjenestegjøre i den franske hæren. Under den første verdenskrigen hadde Frankrike hentet ca. 140 000 soldater fra Vest-Afrika til tjeneste på vestfronten, noe som allerede da vakte skarpe protester fra tyske intellektuelle med Thomas Mann og Max Weber i spissen, som så dette som en trussel mot den vestlige sivilisasjonen. Mange av de afrikanske soldatene deltok deretter i de franske okkupasjonsstyrkene i Rhinområdet (1918–1930), og ble møtt av grovkornete kampanjer som knapt hadde sin like i antisemittisk propaganda på denne tida.⁴⁶⁷ Hitler var tidlig ute med å tale om en «negrifisering» av det tyske folk. Dette rasehatet lå også bak de massakrene og den grufulle behandlingen som 20 000 afrikanske krigsfanger ble utsatt for under den tyske okkupasjonen i Frankrike i 1940.⁴⁶⁸

⁴⁶⁵ Madley 2005: 452.

⁴⁶⁶ Smith 1986.

⁴⁶⁷ Denne historien er kort fortalt hos van Galen 2006.

⁴⁶⁸ Scheck 2006.

Denne diskusjonen om brudd eller kontinuitet er selvsagt ikke begrenset til tyskspråklige forskere. I sitt Namibia-kapittel i boka *Rivers of blood, rivers of gold*, avslutter Mark Cocker på denne måten:

Rather than suggesting some process of imperial atavism, the deliberate, almost clinical methods and detached attitudes towards the issue of racial extermination contained a deeply modern element. Rather than a return to the anarchic brutalities of the Spanish *conquistadores*, German atrocities in Africa seem to anticipate the radical, systematic inhumanity of a later holocaust – that against the Jews during Hitler's Third Reich.⁴⁶⁹

Etterlysning av et komparativt koloniperspektiv

Selv om det ovenfor er antydnet interessante forbindelseslinjer fra Namibia til Auschwitz, der rasisme er et av flere fellestrekk, er det også på sin plass å reise spørsmålet om interessen for slike forbindelser bidrar til å befeste forestillingen om en særegen tysk mentalitet, og om dette kan tjene til å skyve i bakgrunnen studier av det som er felles for alle europeiske kolonimakter. For å si det enkelt: Namibia er mer opplagt en del av europeisk kolonihistorie enn av det tredje rikets historie. Spørsmålet har også vært stilt om en slik konsentrasjon om det som peker framover mot det tredje riket, kan forsterke en *holocaust-sentrisk* forskningsretning, dvs. at det er tale om et «paradigmatisk kasus» som alt annet må måles i forhold til for at begrepet folkemord skal kunne anvendes. Hvis det derimot anlegges et mer generelt koloniperspektiv, blir det viktigere å se på fellestrekk i europeisk historie enn å konsentrere seg om en tysk *Sonderweg* eller om særtrekk ved en slags spesifikk tysk mentalitets- og kulturhistorie. I et slikt perspektiv er det påfallende hvor lite som hittil er gjort for å finne likheter og ulikheter mellom Namibia og den form for undertrykking og de kriger som andre kolonimakter stod for på 1800-tallet, og da særlig rundt *fin-de-siecle*. Blant de mange landene som er naturlig å trekke fram, er Rhodesia, Tanzania, Kongo, Sør-Afrika, Sudan, Etiopia, Cuba, Indonesia og Filippinene. Den «indre koloniseringen» og masseutryddingen av urfolk i Australia og USA hører hjemme i samme tid og i samme kategori.

⁴⁶⁹ Cocker 1998: 293.

Et stort skritt i retning av en komparativ historie med vekt på kolonikriger er nå tatt gjennom det grundige samleverket *Kolonialkrige. Militärische Gewalt im Zeichen des Imperialismus*, som sammenlikner en rekke kriger rundt det forrige århundreskiftet (og noen litt nærmere vår tid) både når det gjelder krigenes forløp, legitimering og måten de ble oppfattet både i sin samtid og i nyere historieskrivning.⁴⁷⁰ Ikke minst er det interessant at et av kapitlene gir en samlet framstilling av de tyske krigene i Tanzania og Namibia omtrent på samme tid.⁴⁷¹ Også Jan-Bart Gewalt har innledet et omfattende prosjekt for å studere den tyske krigen mot herero- og namabefolkningen i et komparativt perspektiv, der et av hans foreløpige funn er at mange av de tyske offiserene i Namibia allerede hadde bak seg en omfattende «læringsprosess» i Kina og andre deler av Afrika. (Med andre ord: Også brutalisering av krigføringen og demonisering av motparten er avhengig av læring.)⁴⁷² Det er også verdt å merke seg at Boris Bart i boka *Genozid* argumenterer for at de viktigste likhetstrekkene ikke er mellom Namibia og det tredje riket, men mellom Namibia og den langvarige krigen som franske styrker førte i Algerie fra 1830-tallet og framover.⁴⁷³ Her legger han bl.a. vekt på at det ikke var så lett å beseire de arabiske partisanstyrkene, og at kolonimyndighetene derfor tok i bruk den brente jords taktikk, drepte kvinner og barn og gjennomførte en rekke massakrer mot uskyldige. Barth viser i denne sammenheng også til måten britiske styrker førte krig på mot xhosafolket i Sør-Afrika i 1834/35.

Et forskningsprogram som går grundig komparativt til verks for å studere mulige sammenhenger mellom folkemord og kolonialisme, er etterlyst av bl.a. Dan Stone, som også peker på kontrasten mellom den store oppmerksomheten som holocaust har fått i Storbritannia, og den beskjedne oppmerksomheten som – i alle fall inntil ganske nylig – ble viet de mørke sidene ved britisk imperialisme. Mellom 1803 og 1901 var Storbritannia involvert i 50 kolonikriger av et betydelig omfang, og Stone minner om at Hitler ved flere anledninger gav uttrykk for sin beundring for det britiske imperiet, som han bl.a. så på som et utmerket eksempel på rasebevissthet og rasestolthet. Ifølge

⁴⁷⁰ Klein og Schumacher 2006. Også historikeren Bruce Vandervort har i to nye arbeider behandlet en rekke kolonikriger og kriger mot urbefolkningen, se Vandervort 1998 og 2005. Til sammen utgjør denne litteraturen en viktig motvekt mot de tilløp til idyllisering og rehabilitering av koloniveldet som nå er underveis i en rekke europeiske land.

⁴⁷¹ Kuss 2006.

⁴⁷² Gewalt 2005a og 2005b.

⁴⁷³ Barth 2006: 133.

Hitler var Russland hans India, og Ministeriet for østområdene ble bygd opp etter modell fra India Office i London.⁴⁷⁴

I et komparativt perspektiv er det nærliggende å lete etter felles kolonitrekke i form av jordokkupasjon, tvangsarbeid og rasisme, samtidig som det er en minst like viktig utfordring å forklare hvorfor Namibia, etter mange forskeres oppfatning, skilte seg ut ved at den tyske kolonimakten gjorde seg skyldig i det som etter gjengse definisjoner omtales som folkemord. Det er riktignok grunn til å tro at dette begrepet vil bli brukt om flere andre kolonikriger etter hvert som koblingen mellom kolonihistorie og folkemordsforskning fører til grundigere studier, slik John Lawrence Tone nylig har gitt et spennende eksempel på med *War and genocide in Cuba, 1895–1898*.⁴⁷⁵

Andre finner at det er mer nærliggende innenfor en kontinuitetstese å se på de direkte forbindelseslinjene mellom «nyordningen» i Namibia etter 1905 og *apartheidsystemet* i nabolandet Sør-Afrika, som i statuttene for Den internasjonale straffedomstolen (ICC) fra 1998 blir regnet som en spesifikk form for forbrytelse mot menneskeheten.⁴⁷⁶ Mange historikere som har arbeidet med namibisk historie, legger dessuten vekt på det strukturelle volds- og utbyttingssystem som hersket selv i tider hvor det ikke var en direkte væpnet konflikt eller krig. I et slikt perspektiv er spørsmålet også reist om den nyvakte forskningsinteressen for det tyske folkemordet, dets forbindelseslinjer til holocaust og spørsmålet om tyske erstatninger kan føre til at den «vanlige» kolonialismen skyves i bakgrunnen.⁴⁷⁷

Okkupasjon eller kolonialisme?

Når flere historikere i sin framstilling av folkemordet i Namibia legger vekt på at det fant sted en tiltakende brutalisering av krigen, slik at skillet mellom stridende og sivile gradvis ble visket ut, er dette trekk som kanskje tydeligst peker fram mot kampene ved vestfronten under den første verdenskrigen og mot krigen og den påfølgende koloniokkupasjonen på østfronten under den andre. Den tyske historikeren Helmut Bley er blant dem om nylig har rettet

⁴⁷⁴ Stone 2006, kapittel 10: «Britannia waves the rules: British imperialism and holocaust memory.» For en kritisk analyse av britiske kolonikriger over et lengre tidsspenn, se Newsinger 2006.

⁴⁷⁵ Tone 2006.

⁴⁷⁶ Dette er et hovedtema hos Melber 1992: 108. For de sentrale dokumentene fra ICC, se nettstedet <http://www.preventgenocide.org>.

⁴⁷⁷ Dette er spørsmål som i litteraturen er reist bl.a. av Bley 2004 og Krüger 1999.

søkelyset mot disse likhetstrekkene, og som særlig har pekt på det politiserte og ideologiske grunnlaget for militære beslutninger både i koloniene, i frikorpsene etter den første verdenskrigen og under Hitlers regime. I et slikt perspektiv ble de militaristiske tradisjoner fra Preussen omdannet til en pangermansk utgave, som så ble ført videre gjennom rasistiske øverstkommanderende i kolonistyrkene (ikke minst von Trotha og von Lettow-Vorbeck).⁴⁷⁸

Under *Ostfeldzug* var det, på samme måte som i Namibia, tale om å «fjerne» store deler av lokalbefolkningen for å gi plass til tysk kolonisering (*Kontinentalimperialismus*). Det er i det hele tatt ikke vanskelig å knytte forbindelser mellom ideologien om *Lebensraum* innenfor koloniagitasjonen og den plass dette begrepet kom til å få under det tredje riket. En av de mest leste romaner på 1920- og 30-tallet var Hans Grimms store epos, som med sin tittel gav NS-regimet et av dets mest brukte slagord: *Volk ohne Raum*.⁴⁷⁹ Boka ser kolonisering og utvandring som den eneste løsning for Tyskland, og bygger delvis på forfatterens mangeårige opphold i Sør-Afrika og Namibia rundt århundreskiftet. En viktig del av det voluminøse verket (1300 sider!) handler om hovedpersonens innsats i krigen mot lederen Simon Kopper under den antikolonialistiske motstandskampen i det sørlige Namibia. Ifølge Woodruff W. Smith var denne romanen uten sammenlikning det viktigste enkeltbidrag til å fremme kolonientusiasme og drømmen om tysk ekspansjon på 1920- og 1930-tallet.⁴⁸⁰ Boka ble gjort til obligatorisk lesning i skolen under naziregimet, og ble i 1936 valgt ut som det eneste tyske verket som ble presentert på verdensutstillingen i Chicago. I 1954 gav Grimm ut et kampskrift til forsvar for Hitler, som han omtalte som den største statsmannen i europeisk historie.

Som Benjamin Madley nylig har påvist, har begrepet og teorien om *Lebensraum* sin akademiske opprinnelse hos geografen Friedrich Ratzel ved århundreskiftet, der den direkte referansen var til tyske kolonier i Afrika. Ratzel utviklet forestillingen om *Lebensraum* både til å gjelde landområder for tysk kolonisering og til å gjelde kampen mot «lavtstående» raser som var

⁴⁷⁸ Bley 2004: 11–12.

⁴⁷⁹ *Volk ohne Raum* ble først gitt ut i 1926 og er ved siden av Gustav Frenssens *Peter Moors Fahrt nach Südwest* den mest kjente *Blut und Boden*-roman i både Weimar- og naziperioden. Det er for øvrig sannsynlig at han ufortjent har fått «æren» for slagordet *Volk ohne Raum*, ettersom det i 1925 ble lansert i Gustav Stresemanns tale ved åpningen av den store koloniutstillingen i Berlin. Ved den neste koloniutstillingen i Köln i 1928 gikk byens borgermester – Konrad Adenauer – et skritt lenger og lanserte slagordet: *Volk ohne Raum - Raum ohne Volk* (Stoecker 1986: 323). Adenauer var for øvrig på dette tidspunktet visepresident i *Deutsche Kolonialgesellschaft*.

⁴⁸⁰ Smith 1986 går grundig gjennom Grimms ideologiske brobygging mellom kolonialismen og nazismen, se særlig s. 224–230.

dømt til å vike for et høyere kulturfolk. Denne koblingen av kolonisering av landområder og rasetenkning hos Friedrich Ratzel kom til å bety mye for Rudolf Hess, som deretter brakte den innflytelsesrike geografens tanker direkte videre til Adolf Hitler gjennom hyppige samtaler da *Mein Kampf* ble skrevet i Landsberg-fengslet. Det var med andre ord slik at geopolitikken fikk sin kontinentale dimensjon i mellomkrigstida. Mot denne bakgrunn konkluder Madley at tanker og begreper som sprang ut fra Namibia, ble utviklet videre, noe som særlig kommer til uttrykk i den koblingen mellom kolonisering, rasisme og folkemord som ble gjennomført i praksis i det østlige Europa.⁴⁸¹

I en ny studie har Benjamin Madley understreket at det er påfallende mange med erfaring fra Afrika som meldte seg til tjeneste for å være med på å administrere de okkuperte områdene østover i Europa. Vi vet også at det ble iverksatt spesielle tiltak for å rekruttere tidligere bosettere i tyske kolonier for å slå seg ned i de samme områdene.⁴⁸²

Jürgen Zimmerer er en av flere framstående historikere som nylig har argumentert for at erfaringene fra det tyske koloniveldet og krigen i Namibia kan bidra til å kaste lys over krig og kolonisering østover under den andre verdenskrigen, der rasisme og *Lebensraum* er tydelig fellestrekk.⁴⁸³ (Med andre ord: Det er et spørsmål både om *race* og om *space*.) Et av hans hovedpoenger er at det er mest fruktbart å oppfatte det som kalles «kolonisering» (i Afrika), og det som kalles «okkupasjon» (i Øst-Europa), som sider av den samme historiske prosessen. Det som fant sted på østfronten, var noe langt mer enn en okkupasjon, fordi dette begrepet ofte er forstått som militære handlinger innenfor rammen av en krig, og hvor det anlegges et tidsperspektiv som ofte ikke strekker seg utover selve krigens varighet. Som det bl.a. framgår av *Generalplan Ost*, var de tyske hensiktene langt mer knyttet

⁴⁸¹ Madley 2005: 433. Opplysningene om forbindelsene fra Ratzel til Hess og videre til Hitler er hentet fra professor Karl Haushofer, som hyppig besøkte Hitler i Landsberg-fengslet.

⁴⁸² Jf. Xaver Ritter von Epp: «As the Director of the Colonial Office I urge all colonial farmers and experts from the German colonies or other tropical regions, who had volunteered for duty in our colonies, now to assist with their expertise in the southern part of the occupied East. Those who prove themselves are assured preferential treatment in the colonies in the future.» 20.11.41, sitert fra Zimmerer 2005b: 214.

⁴⁸³ Zimmerer 2005b. Dette er et poeng som også løftes fram Cribb 2003: 137: «There is a clear parallel, of course, between the actions of Western settlers in the lands of indigeneous peoples and the policies of Nazi Germany in Eastern Europe, where displacement and extensive killing along with disease and starvation were intended to change demographic realities. It is likely that German colonial policies in Eastern Europe would be illuminated by comparison with colonial policies elsewhere.»

til en modell for varig kolonisering, der en grunnleggende politisk, sosial og befolkningsmessig omdanning stod på programmet. *Generalplan Ost* forutsatte fra starten en gigantisk flytting (noe som ofte er et tilslørende begrep for utrydding og massedeportasjoner) av 30 millioner mennesker, noe som seinere ble oppjustert til 45 millioner. Hva som ville ha skjedd om ikke krigen hadde endt med tysk nederlag, er selvsagt umulig å vite.

Jürgen Zimmerer understreker også at selve den måten krigen ble ført på, hadde flere likhetstrekk med kolonikriger enn med «konvensjonell» krig mellom europeiske makter, og begrunner dette særlig med massebordene på krigsfanger og sivile. Etter hans oppfatning sprang en slik strategi ut fra forestillingen om at man stod overfor en rasemessig underlegen fiende uten eksistensberettigelse. Det er godt kildebelegg for at de tyske styrkene eksplisitt ble fortalt at de stod overfor en fiende som ikke var noen «legitim» motpart, og at det derfor ikke var noen grunn til å ta hensyn til folkerettens regler. Om blikket rettes mot for eksempel Polen, Litauen, Ukraina, Russland eller Hviterussland, er det ikke vanskelig å finne belegg for at de som bodde der fra før – i første rekke jøder og folk av slavisk opprinnelse – ble sett på som tilhørende en underlegen rase som hadde behov for kolonisering fra en mer høytstående sivilisasjon.⁴⁸⁴ Dette var en tenkning som hadde dype røtter i kolonihistorien, og som hadde vært med på å «normalisere» tanken om at motparten ikke bare skulle beseires militært, men at utryddelse av hele folkegrupper var et handlingsalternativ gjennom en *Rassen- und Vernichtungskrieg*. Eller med Jürgen Zimmerers ord: «This ultimate breaking of a taboo – not only contemplating the extermination of whole ethnic communities but actually executing such a plan – was first committed in the colonies.»⁴⁸⁵

Det er ikke vanskelig å finne eksempler på hvordan krigføring og okkupasjon ble oppfattet i et koloniperspektiv. Erich Koch, som var *Reichskommissar* for Ukraina, omtalte ofte ukrainere som «hvite negre» og talte om å føre en kolonikrig i Ukraina på samme måte «som mot negre».⁴⁸⁶ I planer for vestlige deler av Polen het det så tidlig som i 1939 at det var nødvendig å kolonisere hele området og gjennomføre en ny bosetting bygd på tyske

⁴⁸⁴ Etter å ha reist sammen med SS-sjefen i Polen vinteren 1940 rapporterte Himmlers sekretær, Hanns Johst.: «The Poles are not a state-building nation. They lack even the most elementary preconditions for it. I drove alongside the Reichsführer-SS up and down that country. A country which has so little feeling for systematic settlement, that it is not even up to dealing with the style of a village, has no claim to any sort of independent political status within the European area. It is a colonial country.» (Zimmerer 2004b:55–56)

⁴⁸⁵ Zimmerer 2005b: 211.

⁴⁸⁶ Madley 2005: 438.

ideer.⁴⁸⁷ De kjente formuleringene fra von Trothas ordre av 2. oktober 1904 fikk dessuten sin parallell i Himmlers ordre til SS' andre kavalleriregiment ved Pripjet 1. august 1941, da han gav ordre om at «alle jøder skal skytes, jødiske kvinner skal drives inn i sumpene».⁴⁸⁸

Både i Namibia og på østfronten ble det likeledes talt om nødvendigheten å starte helt fra grunnen av, dvs. at det nye regimet måtte bygge opp et helt nytt samfunn på ruinene av det gamle. For eksempel skrev øverstkommanderende for de tyske styrkene i Swakopmund i januar 1904 til Berlin om behovet for å knuse hereroene med brutalitet og skape et *tabula rasa*.⁴⁸⁹ På samme måte som i Namibia utgjorde rasismen også et grunnlag for ideologisk rettferdiggjøring av krig og okkupasjon. På grunnlag av sine studier av krig og folkemord under det tredje riket, med vekt på østfronten, konkluderer Zimmerer derfor slik:

To be sure, the crimes of the National Socialists cannot be traced back monocausally to the tradition of European colonialism. The Nazi ideology and policy were far too complex and eclectic for such a straightforward reduction. Yet, in the sense of an archeology of the idea of population economy and genocidal thinking, colonialism provided important precedents. Even the murder of the Jews, which was distinguished by the notion of eradicating a world-wide conspiracy, would probably not have been thinkable and possible if the idea that ethnicities can simply be wiped out had not already existed and had not already been put into action. What is more, colonialism occupied such a prominent position in this tradition of genocidal thought because the «discovery», conquest, development, and settlement of the new world was positively connoted and enjoyed popular support. The parallels with colonialism also help to explain why the expulsion and resettlement of Jews and Slavs, and ultimately their murder, were not perceived as breaking a taboo. At the very least, colonial history offered the Nazi perpetrators the possibility of exculpating themselves and obscuring the enormity of their own actions.⁴⁹⁰

Det er ingen tvil om at det perspektivet som er oppsummert hos Zimmerer, har bidratt til en ny og spennende fagdiskusjon, men – som nevnt ovenfor

⁴⁸⁷ Et lengre utdrag av denne redegjørelsen er gjengitt hos Zimmerer 2005b: 198.

⁴⁸⁸ Zimmerer 2004: 67.

⁴⁸⁹ Sitert hos Madley 2005: 440.

⁴⁹⁰ Zimmerer 2004: 68.

– er det selvsagt en risiko for at slike paralleller og forbindelseslinjer kan presses for langt. Det kan for eksempel innvendes mot Zimmerers prosjekt at han nærmest overser den rolle som erfaringene fra den første verdenskrigens industrialiserte massedrap må ha spilt for utviklingen av en brutalisert form for krigføring og for avhumanisering av «fienden».⁴⁹¹ Mange ledende offiserer og ideologer under det tredje riket hadde bakgrunn både fra kolonikriger og fra den første verdenskrigen. Når for eksempel Paul von Lettow-Vorbeck var en folkehelt og et høyrenasjonalistisk samlingsmerke på 1920-tallet, skyldes det utvilsomt mer hans krigsinnsats i Øst-Afrika i 1914–1918 enn hans deltagelse i folkemordet i Namibia. Hvis det går linjer fra Namibia til det tredje riket, er det i så fall linjer som går via Verdun og Somme. Og når Zimmerer understreker kolonierfaringen for tvangsflytting og *Umsiedlung*, er det naturlig å supplere dette med et annet eksempel som lå betraktelig nærmere både i tid og sted: tvangsflytting og terror under Stalins regime.⁴⁹²

Siste ord i den diskusjonen som bl.a. Dan Stone, Henning Melber, Jürgen Zimmerer og Benjamin Madley har lagt opp til, er selvsagt ikke sagt. Det er snarere slik at diskusjonen både om forbindelseslinjer og om felles historiske prosesser bare har startet. I tillegg til de faglige perspektiver som her er avslutningsvis trukket opp, foregår det også – som vist i tidligere kapitler – en tilspisset og uavsluttet debatt både i Namibia og i Tyskland om hvordan historien skal forstås, forvaltes og brukes (eller misbrukes) i den dagsaktuelle striden. Slik har verken historien eller historieskrivningen nådd sin slutt, eller som det gjerne heter: Historien blir stadig mer uforutsigbar.

⁴⁹¹ Se bl.a. Bartov 1996, Ekstein 1989 og Mazower 1999. Winter 2003 og Bloxham 2005 ser på sammenhengen mellom verdenskrigen og det armenske folkemordet.

⁴⁹² For en kort oversikt, se Werth 2003.

Bibliografi

- Alchon, Suzanne Austin (2003). *A pest in the land. New world epidemics in a global perspective*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Alexander, Neville (1983). *Three essays on Namibian history*. Windhoek: Namibian Review Publications.
- Alnaes, Kirsten (1989). «Living with the past: The songs of the Herero in Botswana», *Africa*, vol. 59, nr. 3: 267–299.
- Aly, Götz (2005). *Hitlers Volksstaat. Raub, Rassenkrieg und nationaler Sozialismus*. Frankfurt: Fischer. (Engelsk utgave under utgivelse våren 2007: *Hitler's beneficiaries. Plunder, racial war, and the Nazi welfare state*. New York: Metropolitan Books, 2007.)
- Andersson, Rachel (2005). «Redressing colonial genocide under international law. The Herero's cause of action against Germany», *California Law Review*, vol. 93: 1155–1189.
- Arendt, Hannah (1985). *The origins of totalitarianism*. San Diego / New York / London: Harcourt, Inc. (Utg. med nye forord, original publ. 1951.)
- Bade, Klaus J. (1975). *Friedrich Fabri und der Imperialismus in der Bismarckzeit. Revolution, Depression, Expansion*. Freiburg: Atlantis.
- Barkan, Elazar (2003). «Genocides of indigeneous peoples: Rhetorics of human rights», s. 117–140 i R. Gellately og B. Kiernan (red.). *The specter of genocide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barth, Boris (1995). *Die deutsche Hochfinanz und die Imperialismen. Banken und Aussenpolitik vor 1914*. Stuttgart: Franz Steiner.
- Barth, Boris (2005). «Die Grenzen der Zivilisierungsmission. Rassenvorstellungen in den europäischen Siedlungskolonien Virginia, den Burenrepublikken und Deutsch Südwestafrika», s. 201–228 i B. Barth og J. Osterhammel (red.). *Zivilisierungsmissionen*. Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft.
- Barth, Boris (2006). *Genozid. Völkermord im 20. Jahrhundert. Geschichte, Theorien. Kontroversen*. München: Verlag C.H. Beck.
- Bartov, Omer (1997). *Murder in our midst. The Holocaust, industrial killing, and representation*. Oxford: Oxford University Press.
- Bartov, Omer (2003). «Seeking the roots of modern genocide: On the macro- and microhistory of mass murder», s. 75–98 i R. Gellately og B. Kiernan (red.). *The specter of genocide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bartrop, Paul (2002). «The relationship between war and genocide in the twentieth century: a consideration». *Journal of Genocide Research*, vol. 4, nr. 4: 519–532.

- Becker, Felicitas og Jigal Beez (2005) (red.). *Der Maii-Maji-Krieg in Deutsch-Ostafrika, 1905–1907*. Berlin: Chr. Links Verlag.
- Becker, Felicitas (2005). «Für einige Zeit wiedergelebt. Das Gedenken an den Maji-Maji-Krieg in Tansania», s. 171–178 i Felicitas Becker og Jigal Beez. *Der Maji-Maji-Krieg in Deutsch-Ostafrika, 1905–1907*. Berlin: Chr. Links Verlag.
- Becker, Felicitas og Jigal Beez (2005) (red.). *Der Maji-Maji-Krieg in Deutsch-Ostafrika, 1905–1907*. Berlin: Ch. Links Verlag.
- Berghahn, Volker R. (2005). *Imperial Germany 1871–1918. Economy, society and culture* (2. utg.). New York / Oxford: Berghahn Books.
- Blackbourn, David (2003). *History of Germany 1780–1918. The long nineteenth century* (2. utg.). Oxford: Blackwell.
- Bley, Helmut (1971). *South-West Africa under German rule*. London: Heinemann. (Tysk original: *Kolonialherrschaft und Sozialstruktur in Deutsch-Südwestafrika*, 1968.)
- Bley, Helmut (2004). *Continuities and German colonialism: Colonial experiences and metropolitan developments 1890–1955*. Konferansepaper, «Vereinigung von Afrikanisten in Deutschland», Hannover, 2.–6. juni 2004. (Tilgjengelig på nett: http://www.vad-ev-de/2004/download/01tagung/020papers2004/sektion_3/vad2004_Bley.pdf.)
- Bloxham, Donald (2005). *The great game of genocide. Imperialism, nationalism, and the destruction of the Ottoman Armenians*. Oxford: Oxford University Press.
- Brehl, Medardus (2003). «Das Drama spielte sich auf der dunklen Bühne des Sandfeldes ab. Die Vernichtung der Herero und Nama in der deutschen (Populär)Literatur», s. 86–96 i J. Zimmerer og J. Zeller (red.). *Völkermord in Deutsch Südwestafrika*. Berlin: Ch. Links Verlag.
- Brehl, Medardus (2004). «'Ich denke, die haben Ihnen zum Tode verholfen.' Koloniale Gewalt in kollektiver Rede», s. 185–216 i M. Dabag mfl. (red.). *Kolonialismus. Kolonialdiskurs und Genozid*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Bridgman, Jon M. (1981). *The revolt of the Hereros*. Berkeley/London: University of California Press.
- Bridgman, Jon og Leslie J. Worley (2004). «Genocide of the Hereros», s. 15–51 i S. Totten mfl. (red.). *Century of genocide? Critical essays and eyewitness accounts* (2. utg.). New York / London: Routledge.
- Browning, Christopher R. (2004). *The origins of the final solution. The evolution of Nazi Jewish policy, September 1939 – March 1942*. London: Heinemann.
- Böhlke-Itzen, Janntje (2004). *Kolonialschuld und Entschädigung. Der deutsche Völkermord and den Herero 1904–1907*. Frankfurt: Brandes & Apsel.
- Böhlke-Itzen, Janntje (2005). «Die bundesdeutsche Diskussion und die Reparationsfrage. Ein ganz normaler Kolonialkrieg?», s. 103–120 i H. Melber (red.). *Genozid und Gedenken. Namibisch-deutsche Geschichte und Gegenwart*. Frankfurt am Main: Brandes & Apsel.

- Carstens, Cornelia og Gerhild Vollherbst (2002). «Deutsche Frauen nach Südwest! – Der Frauenbund der Deutschen Kolonialgesellschaft», s. 50–56 i U. van der Heyden og J. Zeller (red.). *Kolonialmetropole Berlin*. Berlin: Berlin Edition.
- Césaire, Aimé (1970). *Om kolonialismen*. Oslo: Pax.
- Chalk, Frank og Kurt Jonassohn (1990). *History and sociology of genocide*. New Haven / London: Yale University Press.
- Charny, Israel (1994). «Toward a generic definition of genocide», s. 64–94 i G. Andreopolous (red.). *Genocide: Conceptual and historical dimensions*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Charny, Israel (2003). «A classification of denials of the Holocaust and other genocides», *Journal of Genocide Research*, vol. 5, nr. 1: 11–34.
- Churchill, Ward (1997). *A little matter of genocide. Holocaust and denial in the Americas, 1492 to the present*. San Fransisco: City Lights Books.
- Clark, Christopher (2000). *Kaiser Wilhelm II*. Harlow: Longman Pearson.
- Cocker, Mark (1998). *Rivers of blood, rivers of gold. Europe's conflict with tribal peoples*. London: Jonathan Cape.
- Conrad, Sebastian og Jürgen Osterhammel (2004) (red.). *Das Kaiserreich transnational. Deutschland in der Welt 1871–1914*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Courtois, Stéphane mfl. (1999). *The black bok of communism. Crimes, terror, repression*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Cribb, Robert (2003). «Genocide in the non-Western world: Implications for holocaust studies», s. 123–140 i S.L.B. Jensen (2003) (red.). *Genocide: Cases, comparisons and contemporary debates*. København: The Danish Center for Holocaust and Genocide Studies.
- Dabag, Mihran mfl. (2004) (red.). *Kolonialismus. Kolonialdiskurs und Genozid*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Dabag, Mihran (2004). «National-koloniale Konstruktionen in politischen Entwürfen des Deutschen Reichs um 1900», s. 19–66 i M. Dabag mfl. (red.). *Kolonialismus. Kolonialdiskurs und Genozid*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Dadrian, Vahakn N. (2004). «Patterns of twentieth century genocides: the Armenian, Jewish, and Rwandan cases», *Journal of Genocide Research*, vol. 6, nr. 4: 487–522.
- Davis, Mike (2000). *Late Victorian holocausts. El Niño and the making of the third world*. London: Verso Books.
- Dederling, Tilman (1993). «The German-Herero war of 1904: Revisionism of genocide or imaginary historiography?», *Journal of Southern African Studies*, vol. 19, nr. 1: 80–88.
- Dederling, Tilman (1999). «A certain rigorous treatment of all parts of the nation': The annihilation of the Herero in German South West Africa, 1904», s. 205–221 i M. Levene og P. Roberts (red.). *The massacre in history*. New York / Oxford: Berghahn Books.

- Deimling, Berthold Karl Adolf von (1930). *Aus der alten in die neue Zeit. Lebenserinnerungen*. Berlin.
- Dierks, Klaus (1999). *Chronology of Namibian history. From pre-historical times to independent Namibia*. Windhoek: Namibia Scientific Society.
- Docker, John (2004). *Raphel Lemkin's history of genocide and colonialism*. Washington: United States Holocaust Memorial Museum.
- Drechsler, Horst (1980). «*Let us die fighting.*» *The struggle of the Herero and Nama against German imperialism (1884–1915)*. London: Zed Books. (Tysk original: *Südwestafrika unter deutscher Kolonialherrschaft*, 1966.)
- Drechsler, Horst (1986). «South West Africa 1885–1907» (s. 39–61) og «South West Africa 1907–1914» (s. 136–144) i H. Stoecker (red.). *German imperialism in Africa. From the beginnings until the Second World War*. London: C. Hurst & Co.
- Drechsler, Horst (1996). *Südwestafrika unter deutscher Kolonialherrschaft. Die grossen Land- und Minengesellschaften (1995–1914)*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Eckart, Wolfgang U. (2001). «Medizin und kolonialer Rassenkrieg. Die Niederschlagung des Herero-Nama-Aufstandes im Schutzgebiet Deutsch Südwestafrika (1904–1907)», s. 59–71 i W. Wette og G.R. Ueberschär (red.). *Kriegsverbrechen im 20. Jahrhundert*. Darmstadt: Primus Verlag.
- Eckert, Andreas (2003). «Namibia – ein deutscher Sonderweg in Afrika? Anmerkungen zur internationalen Diskussion», s. 226–236 i J. Zimmerer og J. Zeller: (red.). *Völkermord in Deutsch-Südwestafrika*. Berlin: Chr. Links Verlag.
- Eckert, Andreas og Michael Pesek (2004). «Bürokratische Ordnung und koloniale Praxis. Herrschaft und Verwaltung in Preussen und Afrika», s. 87–106 i S. Conrad og J. Osterhammel: *Das Kaiserreich transnational. Deutschland in der Welt 1871–1914*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Ehman, Annegret (1998). «From colonial racism to Nazi population policy: the role of the so-called Mischlinge», s. 115–133 i M. Bernbaum og A.J. Peck (red.). *The Holocaust and history. The known, unknown, the disputed and the reexamined*. Bloomington/Indianapolis: Indiana University Press.
- Eksteins, Modris (1989). *Rites of spring. The great war and the birth of the modern age*. Boston: Houghton Mifflin.
- Elder, Tanya (2005). «What you see before your eyes: documenting Raphael Lemkin's life by exploring his archival papers, 1900–1959», *Journal of Genocide Research*, vol. 4, nr. 4: 469–499.
- Eley, Geoff (1991). *Reshaping the German right. Radical nationalism and political change after Bismarck*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Elkins, Caroline (2005). *Imperial reckoning. The untold story of Britain's gulag in Kenya*. New York: Henry Holt.
- Emmett, Tony (1999). *Popular resistance and the roots of nationalism in Namibia, 1915–1966*. Basel: P. Schlettwein Publishing.

- Epstein, Klaus (1959). «Erzberger and the German colonial scandals, 1905–1910», *The English Historical Review*, vol. 74, nr. 293: 637–663.
- Erichsen, Casper W. (2003). «Zwangsarbeit in Konzentrationslager auf der Haifischinsel», s. 80–86 i J. Zimmerer og J. Zeller (red.). *Völkermord in Deutsch-Südwestafrika*. Berlin: Ch. Links Verlag.
- Erichsen, Casper W. (2005). «*The angel of death has descended violently among them*»: *Concentration camps and prisoners-of-war in Namibia, 1904–1908*. Leiden: Africa Studies Center. (ASC Research Report 79.)
- Eriksen, Tore Linné (1979). *Modern African history. Some historiographical observations*. Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet.
- Eriksen, Tore Linné (1982). *Namibia. Kolonialisme, apartheid og frigjøringskamp i det sørlige Afrika*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Eriksen, Tore Linné (1989). *The political economy of Namibia. An annotated critical bibliography* (2. utg.). Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet.
- Evans, Richard J. (2004). *The coming of the third reich*. London: Penguin.
- Ferro, Marc (2005) (red.). *Kolonialismens sorte bog*. København: Høst & Søn.
- Finzsch, Norbert (2003). *Mapping and remapping genocide: Some thoughts on a comparative history*. (History Summer School Workshop, Canberra, January 23, 2003.) På nett: <http://www.uni-koeln.de/phil-fak/histsem/ango/html-2001/Finzsch/canberra.pdf>.
- Fischer, Eugen (1961). *Die Rehobother Bastards und das Bastardierungsproblem beim Menschen*. Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt. Opptrykk av original gitt ut i 1913.
- Förster, Larissa (2003). «Der deutsche Friedhof am Waterberg», s. 209–214 i J. Zimmerer og J. Zeller (red.). *Völkermord in Deutsch Südwestafrika*. Berlin: Ch. Links Verlag.
- Förster, Larissa mfl. (2004) (red.). *Namibia-Deutschland. Eine geteilte Geschichte. Widerstand. Gewalt. Erinnerung*. Köln: Rautenstrauch-Joest Museum für Völkerkunde der Stadt Köln.
- Förster, Stig mfl. (1989) (red.). *Bismarck, Europe and Africa. The Berlin Conference, 1884–85, and the onset of partition*. Oxford: Oxford University Press.
- Förster, Stig (1999). «Das Zeitalter des totalen Kriegs, 1861–1945. Konzeptuelle Überlegungen für eines historischen Strukturvergleich», *Mittelweg* 36 6/1999, s. 12–29.
- Gellately, Robert og Ben Kiernan (2003) (red.). *The specter of genocide. Mass murder in historical perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gewald, Jan-Bart (1998). «Mirror images? Photographs of Herero commemorations in the 1920s and 1930s», s. 118–124 i W. Hartmann mfl. (red.). *The colonising camera*. University of Cape Town: UCT Press / Athens, OH: Ohio University Press / Windhoek: Out of Africa.

- Gewald, Jan-Bart (1999a). *Herero heroes. A socio-political history of the Herero of Namibia 1890–1923*. Oxford: James Currey.
- Gewald, Jan-Bart (1999b). «The road of the man called Love and the sack of Sero: The Herero-German war and the export of Herero labour to the South African Rand», *Journal of African History*, vol. 40, nr. 1: 21–40.
- Gewald, Jan-Bart (2003a). «Herero genocide in the twentieth century: Politics and memory», s. 279–304 i Jon Abbink mfl. (red.). *Rethinking resistance. Revolt and violence in African history*. Leiden/Boston: Brill.
- Gewald, Jan-Bart (2003b). «Kolonisierung, Völkermord und Wiederkehr. Die Herero von Namibia 1890–1923», s. 105–120 i J. Zimmerer og J. Zeller (red.). *Völkermord in Deutsch-Südwestafrika*. Berlin: Ch. Links Verlag.
- Gewald, Jan-Bart (2004a). «Imperial Germany and the Herero of Southern Africa: Genocide and the quest for recompense», s. 59–77 i A. Jones (red.). *Genocide, war crimes & the West. History and complicity*. London: Zed Books.
- Gewald, Jan-Bart (2004b). «Who killed Clemens Kapuuo?», *Journal of Southern African Studies*, vol. 30, nr. 3: 559–576.
- Gewald, Jan-Bart (2005a). *Learning to wage and win wars in Africa: A provisional history of German military activity in Congo, Tanzania, China and Namibia*. Leiden: African Studies Centre. (ASC Working Paper 60/2005.)
- Gewald, Jan-Bart (2005b). *Colonial warfare: Hehe and World War One, the wars besides Maji Maji in south-western Tanzania*. Leiden: African Studies Centre
- Gordon, Robert J. og Stuart Sholto-Douglas (1999). *The Bushman myth. The making of a Namibian underclass*. Boulder, CO: Westview Press.
- Graichen, Gisela og Horst Gründer (2005). *Deutsche Kolonien. Traum und Trauma*. Berlin: Ullstein.
- Grenke, Arthur (2005). *God, greed, and genocide. The Holocaust through the centuries*. Washington: New Academia Publishing.
- Grosse, Pascal (2000). *Kolonialismus, Eugenik and bürgerliche Gesellschaft in Deutschland 1850–1918*. Frankfurt am Main / New York: Campus Forschung.
- Gründer, Horst (1999) (red.). «...da und dort ein junges Deutschland gründen», *Rassismus, Kolonien under kolonialer Gedanken vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Gründer, Horst (2004a). «Imperialismus und deutscher Kolonialismus in Afrika», s. 26–43 i L. Förster mfl. (red.). *Namibia-Deutschland*. Köln: Rautenstrauch-Joest Museum für Völkerkunde der Stadt Köln.
- Gründer, Horst (2004b). *Geschichte der deutschen Kolonien* (5. utg.). Paderborn: Schöningh UTB.
- Gwassa, Gilbert C.K. og John Iliffe (1968) (red.). *Records of the Maji Maji rising. Part one*. Nairobi: East African Publishing House.

- Gwassa, Gilbert C.K. (1969). «German intervention and African resistance in Tanzania, s. 85–122 i Arnold J. Temu (red.). *A history of Tanzania*. Nairobi: East African Publishing House.
- Hall, Alex (1976). «The war of words: Anti-socialist offensives and counter-propaganda in Willhelmine Germany 1890–1914», *Journal of Contemporary History*, vol. 11, nr. 2/3: 11–42.
- Harring, Sidney (2002). «German reparations to the Herero Nation: An assertion of Herero nationhood in the path of Namibian development?», *West Virginia Law Review* (Winter 2002). Forkortet utgave på nett: <http://academic.udayton.edu/race/06hrights/GeoRegions/Afrikca/Namibia01.htm>.
- Harris, Deborah (2001). «Defining genocide: Defining history?», *Eras. School of Historical Studies On-line Journal*, nr. 1, June 2001. På nett: http://www.arts.monash.edu.au/eras/edition_1/harris.htm.
- Hartmann, Wolfram mfl. (1998) (red.). *The colonising camera. Photographs in the making of Namibian history*. University of Cape Town: UCT Press / Athens, OH: Ohio University Press / Windhoek: Out of Africa.
- Hartmann, Wolfram (2004). «'...als durchaus wünschenswert erachtet...' Zu Genese des 'Mischehenverbots' in Deutsch-Südwestafrika», s. 182–193 i L. Förster mfl. (red.). *Namibia-Deutschland*. Köln: Rautenstrauch-Joest Museum für Völkerkunde der Stadt Köln.
- Hayes, Patricia mfl. (1998) (red.). *Namibia under South African rule. Mobility & containment 1915–46*. Oxford: James Currey.
- Helbig, Ludwig (1988). «Der koloniale Frühfaschismus», s. 102–118 i N. Mbumba mfl. (red.). *Ein Land. Eine Zukunft*. Wuppertal: Peter Hammer Verlag.
- Helbig, Ludwig og Werner Hillebrecht (1992). *The Witbooi*. Windhoek: Longman Namibia.
- Henrichsen, Dag (2004). «Die Hegemonie der Herero in Zentralnamibia zu Beginn der deutschen Kolonialherrschaft», s. 44–59 i L. Förster mfl. (red.). *Namibia-Deutschland*. Köln: Rautenstrauch-Joest Museum für Völkerkunde der Stadt Köln.
- Hillebrecht, Werner og Henning Melber (1988). «Von den Deutschen verschleppt. Spurensicherung», s. 132–150 i N. Mbumba mfl. (red.). *Ein Land, eine Zukunft*. Wuppertal: Peter Hammer Verlag.
- Hillebrecht, Werner (2003). «Die Nama und der Krieg im Süden», s. 121–133 i J. Zimmerer og J. Zeller (red.). *Völkermord in Deutsch-Südwestafrika*. Berlin: Ch. Links Verlag.
- Hillebrecht, Werner (2004a). «Hendrik Witbooi: Ikone und Inspiration des antikolonialen Widerstands und des unabhängigen Namibia», s. 144–154 i L. Förster mfl. (red.). *Namibia-Deutschland*. Köln: Rautenstrauch-Joest Museum für Völkerkunde der Stadt Köln.
- Hillebrecht, Werner (2004b). *Certain uncertainties: or, the ventures of a progressive historian into colonial apologetics. A Namibian «Historikerstreit»*. Upublisert konferansepaper, Windhoek, august 2004.

- Hochschild, Adam (2002). *Kong Leopolds arv. En beretning om grådighet, forfordelser og heroisme i det koloniale Afrika*. Oslo: Pax.
- Hull, Isabel V. (2003). «Military culture and the production of 'final solutions' in the colonies. The example of Wilhelminian Germany», s. 141–162 i R. Gellately og B. Kiernan (red.). *The specter of genocide. Mass murder in historical perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hull, Isabel V. (2005). *Absolute destruction. Military culture and the practices of war in imperial Germany*. Ithaca/London: Cornell University Press.
- Iliffe, John (1979). *A history of modern Tanganyika*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jensen, Steven L.B. (2003) (red.). *Genocide: Cases, comparisons and contemporary debates*. København: The Danish Center for Holocaust and Genocide Studies. I sin helhet tilgjengelig på nett: http://www.dchf.dk/publications_dk/boger_og_artikler/dchf_genocide.pdf.
- Jonassohn, Kurt og Karin Solveig Björnson (1999). *Genocide and gross human rights violations in comparative perspective*. New Brunswick / London: Transaction Publishers.
- Jones, Adam (2004) (red.). *Genocide, war crimes & the West. History and complicity*. London: Zed Books.
- Jones, Adam (2006). *Genocide. A comprehensive introduction*. London: Routledge.
- Katjavivi, Peter (1988). *A history of national resistance in Namibia*. London: James Currey.
- Kestling, Robert W. (1998). «Blacks under Swastika: A research note», *The Journal of Negro History*, vol. 83, nr. 1: 84–99.
- Kitchen, Martin (2006). *A history of modern Germany 1800–2000*. Oxford: Blackwell.
- Klein, Thoralf og Frank Schumacher (2006) (red.). *Kolonialkriege. Militarische Gewalt im Zeichen des Imperialismus*. Hamburg: Hamburger Edition.
- Klein, Thoralf (2006). «Straffeldzug im Namen der Zivilisation: Der Boxerkrieg in China», s. 145–182 i T. Klein og F. Schumacher. *Kolonialkriege. Militarische Gewalt im Zeichen des Imperialismus*. Hamburg: Hamburger Edition.
- Knippers, Rolf (2000). «Historisches Portrait: Eugen Fischer – Die Korruption der Wissenschaft durch den Zeitgeist», s. 37–39 i *Biospektrum*, vol. 6, nr. 1. På nett: <http://www.biospektrum.de/pdf1694.pdf>.
- Kotek, Joël og Pierre Rigoulot (2001). *Das Jahrhundert der Lager. Gefangenschaft, Zwangsarbeit, Vernichtung*. Berlin/München: Propyläen Verlag. (Fransk original: *Le siècle des camps. Emprisonnement, détention, extermination, cent ans de mal absolu*. Paris: Lattès, 2000.)
- Krüger, Gesine (1999). *Kriegsbewältigung und Geschichtsbewusstsein. Realität, Deutung und Verarbeitung des deutschen Kolonialkriegs in Namibia 1904 bis 1907*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

- Krüger, Gesine (2003). «Das goldene Zeitalter der Viehzüchter. Namibia im 19. Jahrhundert», s.13–25 i J. Zimmerer og J. Zeller (red.). *Völkermord in Deutsch-Südwestafrika*. Berlin: Ch. Links Verlag.
- Krüger, Gesine (2004). «Koloniale Gewalt, Alltagserfahrungen und Überlebenstrategien», s. 92–105 i L. Förster mfl. (red.). *Namibia-Deutschland*. Köln: Rautenstrauch-Joest Museum für Völkerkunde der Stadt Köln.
- Kundrus, Birthe (2003). «Von Windhoek nach Nürnberg? Koloniale 'Mischenverbote' und die nationalsozialistische Rassengesetzgebung», s. 110–131 i B. Kundrus (red.). *Phantasiereiche. Zur Kulturgeschichte des deutschen Kolonialismus*. Frankfurt: Campus Verlag.
- Kuss, Susanne (2004). «Der Herero – Deutsche Krieg und das deutsche Militär: Kriegsursachen und Kriegsverlauf», s. 62–77 i L. Förster mfl. (red.). *Namibia-Deutschland*. Köln: Rautenstrauch-Joest Museum für Völkerkunde der Stadt Köln.
- Kuss, Susanne (2006). «Kriegführung ohne hemmende Kulturschranke: Die deutschen Kolonialkriege in Südwestafrika (1904–1907) und Ostafrika (1905–1908)», s. 208–247 i Thoralf Klein og Frank Schumacher. *Kolonialkriege. Militärische Gewalt im Zeichen des Imperialismus*. Hamburg: Hamburger Edition.
- Kössler, Reinhart (2003a). «Public memory, reconciliation and the aftermath of war. A preliminary framework with special reference to Namibia», s. 99–112 i H. Melber (red.). *Re-examining liberation in Namibia. Political culture since independence*. Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet.
- Kössler, Reinhart (2003b). «A Luta Continua: Strategische Orientierung und Erinnerungspolitik am Beispiel des 'Heroes Day' der Witbooi in Gibeon», s. 180–192 i J. Zimmer og J. Zeller (red.). *Völkermord in Deutsch-Südwestafrika*. Berlin: Ch. Links Verlag.
- Kössler, Reinhart (2003c). «Rebuilding societies from below: Reflections on Heroes Day, Gibeon, Namibia», s. 6–23 i R. Kössler mfl. *Development from below: A Namibian case study*. Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet.
- Kössler, Reinhart (2004). «Sjambok or cane? Reading the Blue Book», *Journal of Southern African Studies*, vol. 30, nr. 3: 703–708.
- Kössler, Reinhart og Henning Melber (2004a). «The colonial genocide in Namibia: Consequences for a memory culture today – A German perspective», *Ufahamu*, vol. 30.
- Kössler, Reinhart og Henning Melber (2004b). «Völkermord und Gedenken. Der Genozid an den Herero und Nama in Deutsch-Südwestafrika 1904–1908», s. 37–75 i Fritz Bauer Institut (red.). *Völkermord und Kriegsverbrechen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Jahrbuch 2004 zur Geschichte und Wirkung des Holocaust*. Frankfurt / New York: Campus.
- Lal, Vinay (1998). «Genocide, barbaric others, and the violence of categories: A response to Omer Bartow», *American Historical Review*, oktober 1998: 1187–1190.
- Lal, Vinay (2005). «The concentration camp and development: the past and future of genocide», *Patterns of Prejudice*, vol. 39, nr. 2: 220–243.

- Lau, Brigitte (1995). *History and historiography. 4 essays in reprint*. Windhoek: Discourse/MSORP.
- Laurien, Ingrid (2005). «'Zu keiner Zeit konnten wir sagen: Jetzt haben wir Frieden.' Berichte afrikanischer Zeitzeugen», s. 115–121 i F. Becker og J. Beez. *Der Maji-Maji-Krieg in Deutsch-Ostafrika, 1905–1907*. Berlin: Ch. Links Verlag.
- Lemkin, Raphael (1944). *Axis rule in occupied Europe. Analysis, proposals for redress*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace. (Kapittel IX, «Genocide», er i sin helhet tilgjengelig på nettstedet <http://www.preventgenocide.org>.)
- Levene, Mark og Penny Roberts (1999) (red.). *The massacre in history*. New York / Oxford: Berghahn Books.
- Levene, Mark (2005a). *Genocide in the age of the nation-state. Vol. 1: The meaning of genocide*. London: I. B. Tauris.
- Levene, Mark (2005b). *Genocide in the age of the nation-state. Vol. II: The rise of the West and the coming of genocide*. London: I. B. Tauris.
- Lippman, Matthew (2002). «A road map to the 1946 convention on the prevention and punishment of the crime genocide», *Journal of Genocide Research*, nr. 4, vol. 4: 177–195.
- Lindqvist, Sven (1993). *Utrydd hver eneste jævel*. Oslo: Oktober.
- Loesch, Niels C. *Rasse als Konstrukt. Leben und Werk Eugen Fischers*. Frankfurt: Peter Lang.
- Lundtofte, Henrik (2003). «'I believe that the nation as such must be annihilated...? Radicalization of the German suppression of the Herero rising in 1904», s. 15–54 i S.L.B. Jensen (2003) (red.). *Genocide: Cases, comparisons and contemporary debates*. (Også tilgjengelig på nett.)
- Madley, Benjamin (2004). «Patterns of frontier genocide 1803–1910: the aboriginal Tasmanians, the Yuki of California, and the Herero of Namibia», *Journal of Genocide Research*, vol. 6, nr. 2: 167–192.
- Madley, Benjamin (2005). «From Africa to Auschwitz: how German South West Africa included ideas and methods adapted and developed by the Nazis in Eastern Europe», *European History Quarterly*, vol. 33, nr. 3: 429–464.
- Makino, Uwe (2001). «Final solutions, crimes against mankind: on the genesis and criticism of the concept of genocide», *Journal of Genocide Research*, vol. 3, nr. 1: 49–73.
- Mamdani, Mahmood (2001). *When victims became killers. Colonialism, nativism, and the genocide in Rwanda*. Princeton: Princeton University Press.
- Mann, Michael (2004). *The dark side of democracy. Explaining ethnic cleansing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marks, Shula (1970). *Reluctant rebellion: The 1906–08 disturbances in Natal*. Oxford: Oxford University Press.

- Marx, Christoph (2005). «Entsorgen und Entseuchen. Zur Diskussionskultur in der derzeitigen namibischen Historiographie – eine Polemik», s. 141–162 i H. Melber (red.). *Genozid und Gedenken. Namibisch-deutsche Geschichte und Gegenwart*. Frankfurt am Main: Brandes & Apsel.
- Masson, J.R. (1995). «A fragment of colonial history: The killing of Jakob Marengo», *Journal of Southern African Studies*, vol. 21, nr. 2: 247–256.
- Mazower, Mark (1995). «After Lemkin. Genocide, the Holocaust and history», *The Jewish Quarterly*, nr. 5: xx.
- Mazower, Mark (1999). *Dark continent. Europe's twentieth century*. London: Penguin.
- Mazower, Mark (2002). «Violence and the state in the twentieth century», *American Historical Review*, vol. 107, nr. 4: 1158–1178.
- Mbumba, Nangolo og Norbert H. Noisser (1988). *Namibia in history*. London: Zed Books / Bremen: Centre for African Studies, University of Bremen.
- Mbumba, Nangolo mfl. (1988) (red.). *Ein Land, eine Zukunft. Namibia auf dem Weg in die Unabhängigkeit*. Wuppertal: Peter Hammer Verlag.
- McDonnell, Michael A. og A. Dirk Moses (2005). «Raphael Lemkin as historian of genocide in the Americas», *Journal of Genocide Research*, vol. 7, nr. 4: 501–529.
- Megargee, Geoffrey P. (2006). *War of annihilation. Combat and genocide on the Eastern Front 1941*. Lanham/Oxford: Rowman & Littlefield.
- Melber, Henning (1982). «Das doppelte Vermächtnis der Geschichte: Nationswerdung, Kolonisierungsprozess und deutsche Fremdherrschaft in Namibia (ca. 1800–1914)», *Diskurs. Bremer Beiträge zu Wissenschaft und Gesellschaft*, nr. 6: 35–124.
- Melber, Henning (1992). «Kontinuitäten totaler Herrschaft: Völkermord und Apartheid in 'Deutsch-Südwestafrika'. Zur kolonialen Herrschaftspraxis im Deutschen Kaiserreich», s. 91–115 i Wolfgang Benz (red.). *Jahrbuch für Antisemitismusforschung*, Frankfurt / New York: Campus.
- Melber, Henning (2000). «Economic and social transformation in the process of colonisation: Society and state before and during German rule», s. 16–48 i Christiaan Keulder (red.). *State, society and democracy. A reader in Namibian politics*. Windhoek: Gamsberg Macmillan.
- Melber, Henning (2002). «'...dass die Kultur de Neger gehoben werde!' – Kolonialdebatten im deutscher Reichstag», s. 67–72 i U. van der Heyden og J. Zeller (red.). *Kolonialmetropole Berlin*. Berlin: Berlin Edition.
- Melber, Henning (2003a). «'Namibia, land of the brave.' Selective memories on war and violence without nation building», s. 305–327 i Jon Abbink mfl. (red.). *Rethinking resistance. Revolt and violence in African history*. Leiden/Boston: Brill.
- Melber, Henning (2003b). «'Wir haben überhaupt nicht über Reperationen gesprochen.' Die namibisch – deutschen Beziehungen: Verdrängung oder

- Versöhnung?», s. 215–225 i J. Zimmerer og J. Zeller (red.). *Völkermord in Deutsch-Südwestafrika*. Berlin: Ch. Links Verlag.
- Melber, Henning (2004). «*One Namibia. One nation?*». *Constructing post-colonial discourse in a former settler society: Heroic narratives and the (non)commemoration of the genocide a century ago*. Paper til African Studies Associations konferanse i New Orleans, 11.–14. November 2004.
- Melber, Henning (2005a) (red.). *Genozid und Gedenken. Namibisch-deutsche Geschichte und Gegenwart*. Frankfurt am Main: Brandes & Apsel.
- Melber, Henning (2005b). *Use and abuse of memory and history. From German colonial genocide to the Holocaust*. Paper til konferanse i Berlin 13.–15. januar 2005.
- Melber, Henning (2005c). «Ein deutscher Sonderweg? Einleitende Bemerkungen zum Umgang mit dem Völkermord in Deutsch-Südwestafrika», s. 13–22 i H. Melber (red.) *Genozid und Gedenken. Namibisch-deutsche Geschichte und Gegenwart*. Frankfurt am Main: Brandes & Apsel.
- Melber, Henning (2005d). «Namibia's past in the present: Colonial genocide and liberation struggle in commemorative narratives», *South African Historical Journal*, nr. 54: 91–111.
- Miles, William F.S. (2004). «Third world views of the Holocaust», *Journal of Genocide Research*, vol. 6, nr. 3: 371–393.
- Mommsen, Wolfgang J. (1995). *Imperial Germany, 1867–1918. Politics, culture and society in an authoritarian state*. London: Edward Arnold.
- Mommsen, Wolfgang J. (2005). *War der Kaiser an allem Schuld? Wilhelm II. Und die preussisch-deutschen Machteliten*. Berlin: Ullstein Taschenbücher.
- Morlang, Thomas (2006). «'Die Wahehe haben ihre Vernichtung gewollt.' Der Krieg der Kaiserlichen 'Schutztruppe' gegen die Hehe in Deutsch-Ostafrika (1890–1898), s. 80–108 i T. Klein og F. Schumacher. *Kolonialkriege. Militärische Gewalt im Zeichen des Imperialismus*. Hamburg: Hamburger Edition.
- Moses, Dirk A. (2002). «Conceptual blockages and definitional dilemmas in the 'racial century': Genocides of indigenous peoples and the Holocaust», *Patterns of Prejudice*, vol. 36, nr. 4: 7–36.
- Moses, Dirk A. (2004a) (red.). *Genocide and settler society. Frontier violence and stolen indigeneous children in Australian history*. New York / Oxford: Berghahn Books.
- Moses, Dirk A. (2004b). «Genocide and settler society in Australian history», s. 3–48 i A. Dirk Moses (red.). *Genocide and settler society. Frontier violence and stolen indigeneous children in Australian history*. New York / Oxford: Berghahn Books.
- Moses, Dirk A. (2004c). «The Holocaust and genocide», s. 533–555 i D. Stone (red.). *The historiography of the Holocaust*. London: Palgrave Macmillan.
- Moses, Dirk A. / Dan Stone (2006). *Colonialism and genocide*. London: Routledge (under utgivelse). (Bokutgave av *Pattern and Prejudice*, vol. 39, nr. 2, 2005.)

- Müller, Rolf-Dieter (1991). *Hitlers Ostkrieg und die deutsche Siedlungspolitik*. Frankfurt: Fischer.
- Müller-Hill, Benno (1998). «Human genetics and the mass murder of Jews, Gypsies, and others», s. 103–114 i M. Berenbaum og A.J. Peck (red.). *The Holocaust and history. The known, unknown, the disputed and the reexamined*. Bloomington/Indianapolis: Indiana University Press.
- Nesbitt, Francis Njubi (2004). «Coming to terms with the past: The case for a truth and reparations commission on slavery, segregation and colonialism», s. 361–376 i A. Jones (red.). *Genocide, war crimes & the West*. London: Zed Books.
- Netz, Reviel (2004). *Barbed wire. An ecology of modernity*. Middletown, Connecticut: Wesleyan University Press.
- Newsinger, John (2006). *The blood never dried. A people's history of the British empire*. London: Bookmarks.
- Nuhn, Walter (1997). *Sturm über Südwest. Der Hereroaufstand von 1904 – Ein düsteres Kapitel der deutschen kolonialen Vergangenheit Namibias*. Bonn: Bernard & Graefe Verlag.
- Oermann, Nils Ole (1999). *Mission, church and state relations in South West Africa under German rule (1884–1915)*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Poewe, Karla (1985). *The Namibian Herero. A history of their psychosocial disintegration and survival*. Lewiston: Edwin Mellen Press.
- Phoofolo, Paul (1993). «Epidemics and revolutions: The rinderpest epidemic in late nineteenth-century southern Africa», *Past and Present*, nr. 138: 112–143.
- Plumelle-Urbe, Rosa Amelia (2004). *Weisse Barbarei: Vom Kolonialrassismus zur Rassenpolitik der Nazis*. Zürich: Rotpunktverlag.
- Pohl, Dieter (2004). «War, occupation and the Holocaust in Poland», s. 88–119 i D. Stone (red.). *The historiography of the Holocaust*. London: Palgrave Macmillan.
- Pool, Gerhard (1991). *Samuel Maharero*. Windhoek: Gamsberg Macmillan.
- Prein, Philipp (1994). «Guns and Top Hats: African resistance in German South West Africa, 1907–1915», *Journal of Southern African Studies*, vol. 10, nr. 1: 99–121.
- Preston, Diane (1999). *A brief history of the Boxer rebellion*. London: Constable.
- Roller, Kathrin (2002a). «'Wir sind Deutsche, wir sind Weisse und wollen Weisse bleiben' – Reichstagsdebatten über koloniale 'Rassenmischung'», s. 73–80 i U. van der Heyden og J. Zeller (red.). *Kolonialmetropole Berlin*. Berlin: Berlin Edition.
- Roller, Kathrin (2002b). «Der Rassenbiologe Eugen Fischer», s. 130–134 i U. van der Heyden og J. Zeller (red.). *Kolonialmetropole Berlin*. Berlin: Berlin Edition.
- Rubinstein, William D. (2004). *Genocide: a history*. London: Pearson Longman.
- Rübenstahl, Magdalene (2002). «Gedenket unserer Landsleute, die fern der Heimat krank liegen! – Der Deutsche Frauenverein für Krankenpflege in den

- Kolonien», s. 56–63 i U. van der Heyden og J. Zeller (red.). *Kolonialmetropole Berlin*. Berlin: Berlin Edition.
- Sardar, Ziauddin mfl. (1993). *Barbaric others: a manifesto on Western racism*. London: Pluto Press.
- Schafft, Gretchen E. (2004). *From racism to genocide. Anthropology in the third reich*. Urbana/Chicago: University of Illinois Press.
- Schaller, Dominik J. (2003). «Am Rande des Krieges. Das Ovambo-Königreich Ondonga», s. 134–141 i J. Zimmerer og J. Zeller (red.). *Völkermord in Deutsch-Südwestafrika*. Berlin: Ch. Links Verlag.
- Schaller, Dominik J. (2004). «'Ich glaube, dass die Nation als solche vernichtet werden muss': Kolonialkrieg und Völkermord in 'Deutsch Südwestafrika' 1904–1907», *Journal of Genocide Research*, vol. 6, nr. 3: 395–430.
- Schaller, Dominik J. (2005). «Raphael Lemkin's view of European colonial rule in Africa: between condemnation and admiration», *Journal of Genocide Research*, vol. 7, nr. 4: 531–538.
- Scheck, Raffael (2006). *Hitler's African victims. The German army massacres of black French soldiers in 1940*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shaw, Martin (2003). *War & genocide*. Cambridge: Polity.
- Silvester, Jeremy mfl. (1998). «'This ideal conquest': photography and colonialism in Namibian history», s. 10–19 i W. Hartmann mfl. (red.). *The colonising camera*. University of Cape Town: UCT Press / Athens, OH: Ohio University Press / Windhoek: Out of Africa.
- Silvester, Jeremy og Casper Erichsen (udat.). *Luderitz' forgotten concentration camp*. (Fra nett: <http://www.namibian.org/travel/namibia/luderitzcc.html>.)
- Silvester, Jeremy og Jan-Bart Gewald (2003) (red.). *Words cannot be found. German colonial rule in Namibia. An annotated reprint of the 1818 Blue Book*. Leiden/Boston: Brill. (Sources for African History 1.)
- Smith, Woodruff D. (1978). *The German colonial empire*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Smith, Woodruff D. (1986). *The ideological origins of Nazi imperialism*. Oxford: Oxford University Press.
- Smith, Woodruff D. (2004). «'Weltpolitik' und 'Lebensraum'», s. 30–48 i S. Conrad og J. Osterhammel: *Das Kasierreich transnational. Deutschland in der Welt 1871–1914*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Snyder, Jack. (1989). *The ideology of the offensive. Military decision making and the disasters of 1914*. Ithaca: Cornell University Press.
- Sousa, Ashley Riley (2004). «'They will be hunted down like wild beasts and destroyed!': a comparative study of genocide in California and Tasmania», *Journal of Genocide Research*, vol. 6, nr. 2: 193–209.
- Spraul, Günter (1988). «Der 'Völkermord' an den Herero: Untersuchungen zu einer neuen Kontinuitätsthese», *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 12: 713–739.

- Stannard, David (1992). *American holocaust. Columbus and the conquest of the new world*. Oxford: Oxford University Press.
- Stein, Stuart D. (2005). «Conceptions and terms: templates for the analysis of Holocausts and genocides», *Journal of Genocide Research*, vol. 7, nr. 2: 171–203.
- Stoecker, Helmut (1986) (red.). *German imperialism in Africa. From the beginnings until the Second World War*. London: C. Hurst & Co. (Original: *Drang nach Afrika*, Berlin, 1977.)
- Stoett, Peter (2004). «Shades of complicity: Towards a typology of transnational crimes against humanity», s. 31–55 i A. Jones (red.). *Genocide, war crimes & the West* London: Zed Books.
- Stone, Dan (2001). «White men with low moral standards? German anthropology and the Herero genocide», *Patterns of Prejudice*, vol. 35, nr. 2: 33–45.
- Stone, Dan (2004a) (red.). *The historiography of the Holocaust*. London: Palgrave Macmillan.
- Stone, Dan (2005). «Raphael Lemkin on the Holocaust», *Journal of Genocide Research*, vol. 7, nr. 4: 539–550.
- Stone, Dan (2006). *History, memory and mass atrocity. Essays on the Holocaust and Genocide*. London (Portland, OR): Vallentine Mitchell.
- Sudholt, Gert (1975). *Die deutsche Eingeborenenpolitik in Südwestafrika. Von den Anfängen bis 1904*. Hildesheim / New York: Olms Verlag.
- SWAPO of Namibia (1981). *To be born a nation. The liberation struggle for Namibia*. London: Zed Books.
- Tone, John Lawrence (2006). *War and genocide in Cuba, 1895–1898*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Totten, Samuel mfl. (2004) (red.). *Century of genocide? Critical essays and eyewitness accounts* (2. utg.). New York / London: Routledge.
- van der Heyden, Ulrich og Joachim Zeller (2002) (red.). *Kolonialmetropole Berlin. Eine Spurensuche*. Berlin: Berlin Edition.
- Vandervort, Bruce (1998). *Wars of imperial conquest in Africa, 1830–1914*. London: Routledge.
- Vandervort, Bruce (2005). *Indian wars of Canada. Mexico and the United States, 1812–1900*. London: Routledge.
- van Galen, Dick (2006). «Black shame», *History Today*, oktober 2006: 14–21.
- van Laak, Dirk (2005). *Über alles in der Welt. Deutscher Imperialismus im 19. und 20. Jahrhundert*. München: Verlag C.H. Beck.
- Wallenkamp, Arnold V. (1969). *The Herero rebellion in South West Africa, 1904–1906, a study in German colonialism*. Los Angeles: University of California. (U publ. PhD-thesis.)
- Wassink, Jürg (2004). *Auf den Spuren des deutschen Völkermordes in Südwestafrika. Der Herero/Nama-Aufstand in der deutschen Kolonialliteratur*.

- Ein literarhistorische Analyse*. München: Martin Meidenbauer Verlagsbuchhandlung.
- Wehler, Hans-Ulrich (1985). *The German empire 1871–1918*. Oxford: Berg.
- Weiss, John (1996). *Ideology of death. Why the Holocaust happened in Germany*. Chicago: Ivan R. Dee.
- Weingart, Peter (1989). «German eugenics between science and politics», *OSIRIS*, 2. serie, nr. 5: 260–282.
- Weingart, Peter mfl. (2001). *Rasse, Blut und Gene. Geschichte der Eugenik und Rassenhygiene in Deutschland*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Wellington, John H. (1967). *South West Africa and its human issues*. Oxford: Oxford University Press.
- Werner, Wolfgang (1998). «No one will become rich». *Economy and society in the Herero reserves in Namibia, 1915–1946*. Basel: P. Schlettwein Publishing.
- Werth, Nicolas (2003). «The mechanism of a mass crime: The great terror in the Soviet Union, 1937–1938», s. 215–240 i R. Gellately og B. Kiernan (red.). *The specter of genocide. Mass murder in historical perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wesseling, H.L. (1993). *Divide and rule. The partition of Africa. 1880–1914*. Harlow: Longman.
- Wesseling, H.L. (2004). *The European colonial empires 1815–1919*. Harlow: Pearson Longman.
- Whitaker, Ben (1985). *Revised and updated report on the question of the prevention and punishment of the crime of genocide, Document E/CN.4/sub.2/1985/86*. I sin helhet på nett: <http://www.preventgenocide.org/prevent/UNdocs/whitaker/>.
- Wimmelbücker, Ludger (2005). «Verbrannte Erde. Zu den Bevölkerungsverlusten als Folges des Maji-Maji-Krieges», s. 87–99 i F. Becker og J. Beez (red.). *Der Maji-Maji-Krieg in Deutsch-Ostafrika, 1905–1907*. Berlin: Ch. Links Verlag.
- Winter, Jay (2003). «Under cover of war: The Armenian genocide in the context of total war», s. 189–215 i R. Gellately og B. Kiernan (red.). *The specter of genocide. Mass murder in historical perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Witbooi, Hendrik (1989). *The Hendrik Witbooi papers*. (Overs. Annmarie Haywood of Eben Maasdrorp). Windhoek: National Archives of Namibia.
- Yates, Anne og Lewis Chester (2006). *The troublemaker. A biography of the Reverend Michael Scott*. London: Aurum Press.
- Zeller, Joachim (2000). *Kolonialdenkmäler und Geschichtsbewusstsein. Eine Untersuchung der kolonialdeutschen Erinnerungskultur*. Frankfurt am Main: Iko-Verlag für Interkulturelle Kommunikation.
- Zeller, Joachim (2001). «Wie Vieh wurden hunderte zu Tode getrieben und wie Vieh begraben». Fotodokumente aus dem deutschen Konzentrationslager in Swakopmund/ Namibia 1904–1908», *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, nr. 3: 226–243.

- Zeller, Joachim (2003a). «Ombepera i koza – Die Kälte tötet mich», s. 65–79 i J. Zimmerer og J. Zeller (red.). *Völkermord in Deutsch-Südwestafrika*. Berlin: Ch. Links Verlag.
- Zeller, Joachim (2003b). «Symbolische Politik. Anmerkungen zur kolonialdeutschen Erinnerungskultur», s. 192–208 i J. Zimmerer og J. Zeller (red.). *Völkermord in Deutsch-Südwestafrika*. Berlin: Ch. Links Verlag.
- Zeller, Joachim (2004). «Kolonialkrieg und Denkmal – 100 Jahre Politik mit er Erinnerung», s. 124–143 i L. Förster mfl. (red.). *Namibia-Deutschland. Eine geteilte Geschichte*. Köln: Rautenstrauch-Joest Museum für Völkerkunde der Stadt Köln.
- Zeller, Joachim (2005). «Genozid und Gedenken. Ein dokumentarischer Überblick», s. 163–189 i H. Melber (red.). *Genozid und Gedenken. Namibisch-deutsche Geschichte und Gegenwart*. Frankfurt am Main: Brandes & Apsel.
- Zeller, Joachim og Jürgen Zimmerer (2002). «Das Oberkommando der Schutztruppen – Die Zentrale des deutschen Kolonimilitärs», s. 35–41 i U. van der Heyden og J. Zeller (red.). *Kolonialmetropole Berlin*. Berlin: Berlin Edition.
- Zimmerer, Jürgen (1999). «Kriegsgefangene im Kolonialkrieg. Der Krieg gegen die Herero und Nama in Deutsch-Südwestafrika (1904–1907)», s. 277–294 i Rüdiger Overmans (red.). *In der Hand des Feindes. Kriegsgefangenenschaft von der Antike bis zum Zweiten Weltkrieg*. Köln: Böhlau.
- Zimmerer, Jürgen (2001a). *Deutsche Herrschaft über Afrikaner. Staatlicher Machtanspruch und Wirklichkeit im kolonialen Namibia*. München: LIT Verlag.
- Zimmerer, Jürgen (2001b). «Der totale Überwachungsstaat? Recht und Verwaltung in Deutsch-Südwestafrika», s. 183–207 i R. Voigt og P. Sack (red.). *Kolonialisierung des Rechts*. Baden-Baden: Nomos.
- Zimmerer, Jürgen og Joachim Zeller (2003) (red.). *Völkermord in Deutsch-Südwestafrika. Der Kolonialkrieg (1904–1908) in Namibia und seine Folgen*. Berlin: Ch. Links Verlag. (Engelsk utgave under utgivelse i 2007: *Genocide in German South-West Africa. The colonial war of 1904–1908 and its aftermath*. London: Merlin Press.)
- Zimmerer, Jürgen (2003a). «Krieg, KZ under Völkermord in Südwestafrika. Der erste deutsche Genozid», s. 35–63 i J. Zimmerer og J. Zeller (red.). *Völkermord in Deutsch-Südwestafrika*. Berlin: Ch. Links Verlag.
- Zimmerer, Jürgen (2003b). «Der koloniale Musterstaat? Rassentrennung, Arbeitszwang und totale Kontrolle in Deutsch-Südwestafrika», s. 26–41 i J. Zimmerer og J. Zeller (red.). *Völkermord in Deutsch-Südwestafrika*. Berlin: Ch. Links Verlag.
- Zimmerer, Jürgen (2003c). «Holocaust und Kolonialismus. Beitrag zu einer Archäologie des genozidalen Gedankens», *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, årg. 51, nr. 12: 1098–1119.
- Zimmerer, Jürgen (2004a). «Das deutsche Reich und der Genozid. Überlegungen zum historischen Ort des Völkermordes an dem Herero und Nama», s. 106–

121 i L. Förster mfl. (red.). *Namibia-Deutschland*. Köln: Rautenstrauch-Joest Museum für Völkerkunde der Stadt Köln.

Zimmerer, Jürgen (2004b). «Colonialism and the holocaust. Towards an archeology of genocide», s. 49–76 i A. Dirk Moses (red.). *Genocide and settler society. Frontier violence and stolen indigeneous children in Australian history*. New York / Oxford: Berghahn Books.

Zimmerer, Jürgen (2005a). «Rassenkrieg und Völkermord. Der Kolonialkrieg in Deutsch- Südwestafrika und die Globalgeschichte des Genozids», s. 23–48 i H. Melber (red.). *Genozid und Gedenken. Namibisch-deutsche Geschichte und Gegenwart*. Frankfurt am Main: Brandes & Apsel.

Zimmerer, Jürgen (2005b). «The birth of the Ostland out of the spirit of colonialism: a postcolonial perspective on the Nazi policy of conquest and extermination», *Patterns of Prejudice*, vol. 39, nr. 2: 197–219.